

ÜZENET

irodalom

társadalom-
tudomány
kritika

művészet

1979.
június

IX. évfolyam,
6. szám

ÜZENET

KIADÓI TANACS:

Biacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovics Kálmán
Pozsár László
Sátai Pál
Marija Simoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANACS:

Balogh István
Barácius Zoltán
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula
(műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Fekete Elvira
(szépirodalom, Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Pató Imre
Sátai Pál
Szekeres László (Égtáj)
Urbán János
(fő- és felelős szerkesztő)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szilágyi Valéria
A fedőlapot
Siskovszki András tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Öngazgatási Érdekközössége

Kiadó: Szabadkai Városi Könyvtár

Igazgató: Nikola Knežević

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 4

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: minden munkanapon 9-től 13 óráig

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Gradska biblioteka — Üzenet, Subotica

66600-603-698

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Müintézetben

TARTALOM

- 311 VLAOVICS JÓZSEF: Kimegyek az öregekhez (elbeszélés)
315 GULYAS JÓZSEF: Ha volna pénzem...; Tegnap kék volt a szemem (versek)
316 KOPECZKY CSABA: Versek Médeának; Abroncsok; Más főnixek; Primavera triste (versek)
319 HAJDÚ ANASZTAZIA: Útválasztó; Vége; Ajánlom; A tűz; Reggel; Kisgyerek (versek)
320 BARANOVSKY EDIT: Prélude; Levél, Toxikózis; Óseimnél; Minduntalan (versek)
320 ERŐS JÓZSEF: Sírfeliratom; Magányban; Ajánlás (versek)
321 URBÁN GÁBOR: Gyorsulás; Ballada; Borulás; Harmat (versek)

KEZFOGASOK

- 322 OLIMPIU BALOS: Ellenjáték; Másak már nem lehetnek; Pillanatfelvétel; Ne árulj el, barátom — Koliger Károly fordításai (versek)
324 ALEKSA TRIFUNOV: A falu fehér tükre; Ne kérdezd; Énekelek; Részlet — Cs. Simon István fordításai (versek)

ÖRÖKSÉG

- 325 OLGA AFANASZIJEVA-TOROK: Az élet forrásainak írója (emlékezés Oton Župančičra halálának évfordulóján)

ÉGTAJ

- 328 HERCEG JÁNOS: Kitekintő (naplójegyzetek)

ALKOTÓMŰHELY

- 333 KAICH KATALIN: A Szabadkai Szabad Lyceum Egyesület (1899—1918)
341 Dr. LOSONCZ MIHÁLYNÉ: A magyarországi gyermekirodalom fejlődése
352 VAJDA GÁBOR: A Majtényi Mihály novellapályázat terméséről
356 LEVAY ENDRE: A görög mitológia kertjeiben (jegyzetek az Antigone szabadkai bemutatója után)
359 KENYERES KOVACS MÁRTA: Hogy minél többen megszeressék a kórusmuzsikát (Égető Gabriella zenei pályautja)

OLVASÓNAPLÓ

Egy könyv kettős tükörben
(Csáth Géza: Egy elmebeteg nő naplója)

- 362 BÉLADI MIKLÓS: Egy sorstörténet képe
- 365 DÉR ZOLTÁN: Az emberlátás mélysége
- 370 PATÓ IMRE: Forradalmi publicisztikánk hármaskönyve
(Pap Pál—Mayer Ottmár—Cseh Károly: Válogatott írások —
Izabráni spisi)
- 373 KAICH KATALIN: A világnyi szó keresője
(Bori Imre: Fehér Ferenc)
- 374 FEKETE ELVIRA: Az angol hétköznapi megélője
(Molnár Mária: Szobalány voltam Londonban)
- 375 SZÜSZNER ZOLTÁN: Mindenki életben marad
(Varga Géza: Én így adom vissza)
- 376 VÖLGYI ENDRE: Egymás szomszédságában
(Vitkovics Mihály magyar és szerb írásai)
- 378 LÉVAY ENDRE: Még egyszer Csáth Gézaról
(Illés Endre: Ostya nélkül)
- 379 POMOGATS BÉLA: Vers és tanúság
(Pilinszky János válogatott versei)

A versillusztráció SISKOVSKI ANDRÁS munkája

KIMEGYEK AZ ÖREGEKHEZ

Az a lámpafény, az a petróleumlámpa messze elvilágít, egészen addig elvilágít, amikor még a batyussal a mi kis kopasz bilibankónkat a göré mögötti paréban mustrálgattuk. Anyánk meggyújtotta, s szőlített bennünket, az éjjeli pillék előbb odaérték a lámpásos anyánkhoz, mint mi, az ám, megkérdem a batyustól, mikor járt kint az öregek sírjánál.

Te, Veronka, hozz azokból a konzervekből az öcskösnek, ő már elszokott ott kint Németben a mi paraszti kosztunktól.

A batus nem hallotta, vagy csak úgy tesz, mintha nem hallaná, mit kérdeztem tőle, talán még nem is kérdeztem tőle, mikor járt kint a temetőben. Itt a német kikötővárosban gondolatban annyiszor megelőzőm a batyust szüleink sírjának látogatásában és gondozásában. Aztán a németektől rám tapadt szokás szerint leöntöm a napi söradagomat, s ha még nem vág ketté az álom éles kése, átmegyek szomszédjaimhoz, a kosovói Gastarbeiterekhez színes tévét nézni. Most is úgy lesz, átmegyek majd hozzájuk színes tévét nézni.

Batus, mikor jártál kint az öregeknél?

Válasz helyett Veronka, az ángyikám most tyúkaljnai konzervet hoz be a kötényében, a batus meg éppen semmit sem csinál, mégis halálos elfoglaltságot mímél, isten bizony azt válaszolja majd végül is, hogy nincs ideje meghalni sem, pedig manapság mi sem könnyebb, mint meghalni. Nem tudom, írtam-e már a batuséknak arról, hogy egyik tanyai iskolatársunk, aki később velem együtt kikerült Németbe, a vonatban halt meg, vagy ott játszott kámfort, nem tudni biztosan.

Batus, most rajtam a sor, én megyek ki, rendbe is hozom a sírjukat. Az öregek sírját.

Itt a bácskai tanyákon meghalni sincs időnk, öcskös, hidd el nekem, jobb is, hogy az öregek nem vesznek már részt ebben a nagy kraválban. Emlékszel, mit szokott a megboldogult apánk mondani: „Csak szorosan a rúdja mellett haladj, fiam, ne maradj le tőle és ne szaladj elébe.” Hát ma már mindent lehet itt, öcskös, csak apánknak e mértéke szerint lehetetlen élni tovább erre mifelénk is. Mondhatnám, mi parasztok mostanában folyton lépést tévesztünk, és hol a rúd elé szaladunk, hol pedig lemaradunk a kocsiól. A bakon ülő se előre, se hátra nem láthatja már be az utat. Hol aszfaltra szalad a szekér, de onnan este hat után letiltják, hol meg porba, sárba veti magát, hogy a föld áldott mocskaiban megfürödjön, a történelem lejtős dűlőútján lefelé kocorásson egy kicsit.

Hó, hóha, álljon már meg ez a folyton bukducsozó paraszti történelem! Mert batus, tán csak nem azt akarod nekem beadni, hogy otthon az a *ti* világotok kergekórosabb a *miénknél* itt kint? Ha tudnád, ha csak egyszer is láthatnád, milyen örült ki-kiszaladást, kergetőzést díktálnak ketteltjes halk hangukon a nyugodt, pedáns gombnyomások idekint Németben. Nekem ugyan nem adatott meg, hogy olyan munkás-úrrá lépjek elő, aki gombnyomásért kapna a gastarbeiteri fizetését, de azért még nem vagyok vaksi, és sadélgatom, egyre sadélgatom, mire megy a babramunka. Batus — ezt ne is tagadd! —, te most is úgy élsz otthon, mint húsz-huszonöt évvel ezelőtt éltünk, csak mostanság már sokkal komótosabban, hála a gépeknek. Elvégzed a munkád, s ha az isten is megsegít, és a szövetkezet, a kombinát vagy a húsgyár is úgy akarja, vastagra verheti a tenyered a pénz.

Öcskös, hány éve már, hogy kint vagy Németben?

Tizenkettő. Tegnap múlt pontosan tizenkét éve. Azóta is minden napot elszámolok magamnak. Kitalálod-e, hogy miért számolok el magamnak minden egyes napot, órát, percet?

Bajosan találok ki, öcskös. Azt se tudom már, ki az izé, a szövetkezetből-e valaki vagy a felvásárló ígerte meg tegnap, hogy minden szem ricáért megcsókolják a disznószaros gumicsizmám orrát, ha jövőre az egész földemet napraforgóval vetem be. Néha már jobb is, hogy felejték, süketnek is kellene lennem ennyi ígélet hallatán. Az idén rica kell, tavaly a répám annyi huzavona után vették csak át a cukorgyárok. Kihazudják ezek az emlékezetet is a fejemből...

Megmondom én magamtól is, batyus. Pontosan anyánk halálának harmadik évfordulóján kötöttek útilaput a talpam alá.

Nem kergetett el innen téged senki sem.

Nem is. Látod, mégis több százezren kimentünk. Előbb eladtam neked a föld rám eső részét, aztán tisztességesen beköszöntem a városba, csak hogy ott mintha már vártak volna rám, minden piszkos munkát egyedül énram akartak lapátolni. A parasztgyerekre, akit úgy saccoltak meg, elég széles a válla és hozzá még gyűgyü is. Félcédulás, kiárusított izomgyár. Ja, ja, mein Bruder. Mit gondolsz, ki kellett volna hogy fessek magam hülyének, és segédmunkásként végigcselédeskedjem egész életemet valamelyik gyárban?

Mi másra is tellett volna hat elemidből, öcskös?

Es te ugyan mire vinnéd a négy elemiddel, batyus?

Arra, amire te. Azért maradtam én a seggemen, apámékén, az „ösi jusson”.

De láthatod, java részünk elszellett onnan a tanyáról.

Ezt én tudom jobban, öcskös. Meg érzem is jó vastagon. Azóta lettem a Jani, a tőkös harmincéves, aki megmaradt a jövő mintaparasztjaiért eloldani a gatyamadzagot. A Veronka a megmondhatója.

Esküszöm, batyus, most valami bizsergés nyargal végig a testemen, Veronka is olvashatatlan mosollyal elszégyelli magát. Csak hadd szenvedzen ebben a szép vértóduulásban; míg leplezésként a konzervek körülméletével foglalatoskodik. Tán ő sem talál teljesen lelki nyugvást abban, hogy a gyereksínálás ma nagy flanc. Igaz, a születés még ennél is nagyobb kockázat. Ma születni és főleg parasztnak születni, ez aztán küldetés. S aztán Gasterbeiternek lenni, s a legolcsóbb konzerven élni...

Veronka, nem kellett volna! Idekint ezen élek, már csak konzerven élek. Miért is nem hoztok nekem a sonkából, úgy is tudom, hogy rogyásig van belőle a spájzban?!

Nem szeretted a sóst, öcskös, az meg nagyon sós.

Jobban, mint az édeset, a németek mindent édesen esznek.

A konzerveket speciálisan a te jövedeleddre vásároltuk. A mi házunkban a kutya se enné meg ezeket a kotyvalékokat. Vannak itt is, akik szeretik, akik már csak ezt szeretik, mintha ez lenne a sorsunk jobbra fordultának a biztos záloga. Öcskös, hidd el nekem, amióta kint vagy Németben, a világ itt is a feje tetejére állt. Egy vakarcs bolti kenyérért rohanunk a faluba, ha még el nem késtünk, vagy tegnapelőtti veknit kapni csak, ahelyett, hogy mint azelőtt, mi magunk sütnénk a madárlátta cipót. Meg a tetrapakolású vagy milyen tej, az most a legújabb divat erre felé is. Erteni ezt, a mi tehenünk teje nem smakkol, azt az utolsó cseppig elviszi a tejfelvásárló, hogy aztán mi tanyaiak se maradjunk véletlenül háromszögletű tej nélkül?!

Legszívesebben azt mondanám a testvéremnek: batyus, nekem minderről hiába is fektolsz, én mindezt nem látom, meg tán nem is értem. Lehet, hogy a petróleumlámpa halvány fénye hagyja homályban előttem a te tanyád helyét ebben a világban. És batyusom, éppenséggel a lepényvékonyaságú sonkára is volna megjegyzésem, de hát mégiscsak örülsz lenne elkótyantanom magam, hogy ez sem olyan, mint valamikor volt. De kedvem lenne elkurjantani magam: „Csirubunkó, ide azzal a házmagasságú rózsaszín étkü szalonnával, amelyet gyerekkorunkban könnyen összetéveszthettünk a vajjal, mert akár a kenyérré is kenhettük.” Nem is tudom,

az asztal alá röhögjem-e vagy inkább elsírjam magam, amikor a batyus — mintegy belém látva — kimondja a szentenciát: „No, ízlik, ugye, ilyet nem ehetsz odakint Németben!”

Mit nyernék a magyarázkodással, hogy amit az én gasterbeiteri agyacskámmal is kiúthettem már: ama bizonyos vajdasági fajmalac a nyugati jószágtenyésztési forradalom anyakocájától való! Akárcsak a fajmunkás, a Gasterbeiter, akiből minél több hasznot ki kell préselni. No, de mindegy, ez itt, ennél a petróleumlámpánál nagyon hosszú és teljesen haszontalan mese lenne. Mint ahogy a batyus is mindhiába akarja ilyenre meg olyanra kifesteni az életét előttem. A tanyáját úgyszintén, ahová folyton-folyvást könyörögni jár el az egész társadalom, hogy most ezt, most azt termessz, János, a közösség busasan megjutalmazza minden ténykedésed, János, még azt is, ha a gatyamadzagot eloldod egy újabb parasztutódtól. A petróleumlámpa valami rég szertefoszlott szagot sodor az orrlíkáimba, s a petróleumlámpa mellett a tévé valami mérhetetlen cifraságnak tűnik a negyedik dimenzióból. A batyusom nagyon büszke a tévéjére. Akkumulátorral üzemelteti. Szóval petróleumlámpa mellett nézni a műsort, biz isten megérné, hogy ezt a tanyai show-műsort így komplett kihozzam ide Németbe, és érdekességként pár ezer márkáért értékesítsem, esetleg az egész jelen kiállítását megrendezzem a kocsikereket és törött széket bemutató kiállítási szalomban, ahogy, baszod alássan, előkelő modorban kifejezné magát az ember.

Megőrizték hát az öreg lámpáját, batyus. Porcelán. Ezeket a mintákat itt rajta úgy hívják, hogy matrica. Nem kézi festés. Értéktelen. De azért valami megkerült sváb vagyont adna érte. Int a batyus, hogy csak hozzam ki nyugatra, mert már ott a tanyán is jártak valami kupecok, és fillérékért szerettek volna megkapni a matricás petróleumlámpát.

No de, batyus, ez a pislákoló oltár nem egyszerű divatszám ott a bácskai tanyákon, ezért őrizd csak meg. Kell az még, az ám, meddig kell még a petróleumlámpa, mikor kaptok már áramot ti arrafelé?

Szinte előttem a batyus, hogy most igazán a szedett oldalába döftem. Annak idején önszántából vonult ki a tanyára, mert mindenképpen maradhatott volna a faluban is. Azt mondta, meglesz ő egy ideig áram nélkül, vagy legfeljebb megzavar egy generátort, és egy kis összefogással saját áramforrást csihölnek ki majd a tanyákon. Tizenkét év óta minden nyáron hazaruccanok egy kicsit, néha még karácsonyra is, de mindhiába lesem otthon véreim összefogását, a generátor, az áramfejlesztő belődulását, a villanykörte kivilágosodását. Bezzeg mi itt Németben hetek alatt felhúzzunk egy felhőkarcolót, igaz, bele is adja mindenki anyját, apját, mert a sváb le nem lohassa a szájáról, hogy die Mutter und die Vater, zusammen.

Öcskös, az áramot kérde, ugye? Emlékszel, minden évben ezt kérdezted. Hát te csakugyan azt hiszed, hogy mi itten olyan nagyon szarul élünk azért, hogy nincs áramunk? Nincs és kész! Megvagyunk nélküle is. Mit szólsz hozzá! Mid van neked, öcskös, mit szedtél te össze ott kint Németben az elmúlt tizenkét év alatt? Egy kalap szart, igaz? Vagy netán bankár lettél suttymban, pénzszóró kurafi, csöcsösök hontalan ágyasa? Ezt akarod te felhozni énellemben, hát hozzád, hozogassad csak öcskös...

Ki tudja, meddig ment volna a batyus, ha Veronka békítő hangja nem gyógyul rá, mint hideg borogatás a fellángolt kelésre. A batyusnak egyébként igaz van: eddig majd minden látogatásom civakodással végződött. Nem tagadom, én is vétkes vagyok azért, amiért futó vendég módjára faggatom dolgai felől. Igazán rájöhettem volna már, a vendég sohasem kérdezen semmit se a vendéglátója helyzetén kívül, még ha az édesestvére is. Hazudnék, ha azt bizonygatnám, hogy a batyus nem magyarázta el már százszor is, tulajdonképpen nagyon jól megy a dolga, ha az öröklött paraszti észjárással igyekszünk mérlegelni a helyzetét. A magángazdászok előtt megnyíltak a távlatok, szokta leutánozni a lelkesítő szónokokat. Van traktor, rogyásig kell az ipari növény a kooperációnak, kell a bikaborjú is a vágóhidnak. Az áramot meg akár már holnap bevezethetik a tanyavilágnak ebbe a részébe. Csak sokba, nagyon sokba kerül, az a bibi. Én megértem, hogy lassikán fogytán a türelme a batyusnak. Azelőtt még segély-

kérő pillantásokat vetett rám, valahányszor a tanyai gazdaságok áramellátására terelődött a szó, bár kimondani sohasem mondta ki: „Ha netán te is bele tudnál segíteni a villanykarók beszerzésébe, mert úgy is tudom, van valamennyi megtakarított pénzed...” Ha a hallgatag kérdés nem sercintett nálam kinyilatkozásra, más módszerrel akarta kilesni belőlem az igaz mondókát: „Mit szándékozol tenni, öcskös, a megspórolt pénzeddel? Ezt csak azért kérdem, mert sokan azt csinálják ott kint, hogy güzülnek, amíg csak izmukat ki nem csépelik, azután egy szép napon mégis ganson hazajönnek és házat építenek, műhelyt vagy kocsmát nyitnak...” De mindig elhallgatta előttem azokat, akik hazamennek és nem építenek, nem nyitnak műhelyt, nem próbálkoznak a kocsmával. Hogy ismerjem meg hát újra a batyust tizenkét év után, amikor nemcsak a maga gondjait festi ki előttem ilyenre meg olyanra, hanem mások igaz dolgait is el akarja takargatni előlem.

Szent egek, még mindig nem válaszolt, mi van a szüleink sírjával, pedig én legfőképpen annak rendbe hozásáért mennék haza, mert elmehetnék máshová, a tengerre is, csak nem haza, a Bácskába. Emiatt most már szívesebben érdeklődném meg Veronkánál, az ángyikámnál, akivel soha egy rossz szót nem ejtettem a batyussal történt veszekedések során, hogy a temetőbe ki lehet-e jutni a Forddal.

Begyújtanám az autóm az öblös tanyai udvar alján, s azt érzékelném, hogy a kipufogó gázának egészen más a szaga, mint a petróleumlámpáé, közben a Veronka szólna utánam valamit, de már semmit sem hallanék a motorzúgástól. A batyus mindezek után sértődötten és holtnémán állna a kitért ajtó küszöbén, petróleumlámpa sarjadó fénye termékenyítené meg a mögötte lángos homálytól behorpadó tanyai konyha méhét.

Hát elmész éccakára, elmész éccakának évadján a dűlőutakon bukácsolni az úri kocsiaddal, mikor senkid sincs ezen a világon rajtunk kívül?!

Akár így próbálna marasztalni elvesző hívásával az én ángyikám, Veronka, akár más szavakkal, egészen mindegy már, mert a batyus továbbra is hallgatag maradna. Evvel rúgtatnék ki a Forddal a temetőbe az öregekhez.

*

Most mégis megiszom a maradék söradagomat, és átmegegyek a koso-vói Gastarbeiterekhez német színes tévéműsört nézni.

GULYÁS JÓZSEF

HA VOLNA PÉNZEM . . .

Ha volna pénzem és kedvem is volna hozzá, elvándorolnék egyszer abba a tengerparti városba, ahol annyit bögtém, úgy, mint a szamár, a kaszárnya fölötti téglavörös porban. Ha volna, elmennék abba a tengerparti városba, hol galambokat láttam, fehéréket a kék égben, s az Aréna romos párkányain delelni, ahonnan jó volt elszállni. És sirtam, amikor el kellett hagynom börtönömet, sirtam a pillkás, az őszi, szeles és huzatos udvaron katonaládámon ülve. Harmonika szólt. Abba a születéseknél messzibb városba, hol délen kelt föl a Nap, igen, ha volna pénzem és kedvem is volna hozzá. Emlékszem, a kő csikorgott a talpam alatt. Mondom, ha volna pénzem és kedvem is volna hozzá, elvándorolnék abba a tengerparti városba, hol délen kelt föl a Nap. És nem láttam, mert egyenruhában nem lehet látni a tengert. Egyedül üldögéltem az ünneplő fák alatt, hol két ifjú baka kisujját összeakasztva sétált az árnyas ligetben. Egyedül üldögéltem a kis padon, fáradt honvéd. Az életemnél is hosszabb a nyár abban a tengeri városban, ahol délen kelt föl a Nap.

TEGNAP KÉK VOLT A SZEMEM

Tegnap kék volt a szemem

*Aradás meg egy Asszony.
Asszony a parton.*

*Mosolyával újra
Kitárja az éhes mezőket.*

*Tegnap kék volt a szemem,
most hánykolódom
fönt a második emeleten,
égek, hogy kimondjam:*

*Tegnap kék volt a szemem,
csak néztelek, élet,
partról, mosollyal,
ma újra élek: haldoklom.*

*Tegnap kék volt a szemem,
a kéknek vége,
a kék ma: vörös és sárga,
bevéreződött,
mint az október orgonája.*

*Most újra élek: haldoklom
s látom, a liget,
október hangszere,
megrokkann a Körút felett.*

*Rom árnyalta messziről,
de kék volt a szemem,
csiszolt gyémánt,
mélyén alvadt örület
s fény romokban,
halál árnyalta messziről,
de kék volt a szemem.*

Most újra élek: haldoklom.

(1973.)

KOPECZKY CSABA

VERSEK MÉDEÁNAK

ABRONCSOK

*mint ki madarat fojt
lassan szoruló markában
az úr körhullámai halántékomon
szelídhíthetetlen abroncsok
hiányodat
a tér is görnyedten hordozza
mennyre túlsordul bennem minden szándék
láttalak aludni
és szerettem volna fejed alá helyezni
mindenen túl és ellen
hámom hámjából
az eszmélet hüvelykcsorítójából
kitépott
lúktető nyers sóvárgást
mi belőlem megmaradt*

MAS FÖNIXEK

*majd ha már szádból kifordulnak csókjaim
ha derekad kígyóbörként levedli öleléseimet
ha becézó szavaink elkallódnak a kacatok között
és nem tudod hová lett a mindenség virágpóra
ha már csak a fog pergő zománcát látod
és szembogaramban a halódó zavaros föltökai
s már nem tudod mit keres itt ez az agyonismert idegen
hisz az agy és az agy játékait régen kiismerted
akkor kell összefeküdni újra a csömör nászágyán
befejezni vagy elmenni nincs már elég hit erő
és nézni más főnixeket újraéledni e bölcs hamvadásból
tán az üszöggel majd valaki egyszer
egyenlőségjelet rajzol
teljesség ember s enyészet közé*

PRIMAVERA TRISTE

*rögeszmém a száj alkémiája
az ajkak törleszkedő izomhengerei
mássalhangzóképzés fröccsenő lávakövei
igéznek
a kiünn
a benn nyálkás diafragmái
ami füst por bogár
nyelvedre emeled az ismeretlent
merited összeringó szféráidban
nyelveden a külvilág ostya*

próbálkozom az ízek felől
tetten érni valahogy értelmét
ha csupálom ínnyemből a szesz nikkelhorgait
a keserű dörzspapírzsamat
verejték olajos tengervize
surrogva mossa az érzelőmirigyeket
könny lúgja a szájpapláson
vagy a takony fölhorogzott hűse

hittem hogy az ízek vizrajza
a csókot jelölik
az átszellemült kannibalizmus torkolatát
fogak árkádsorán barnuló vért
a szenvedély otromba cuppogó nyeldekletéseit
csendüléstelen összekondulások földmozgását

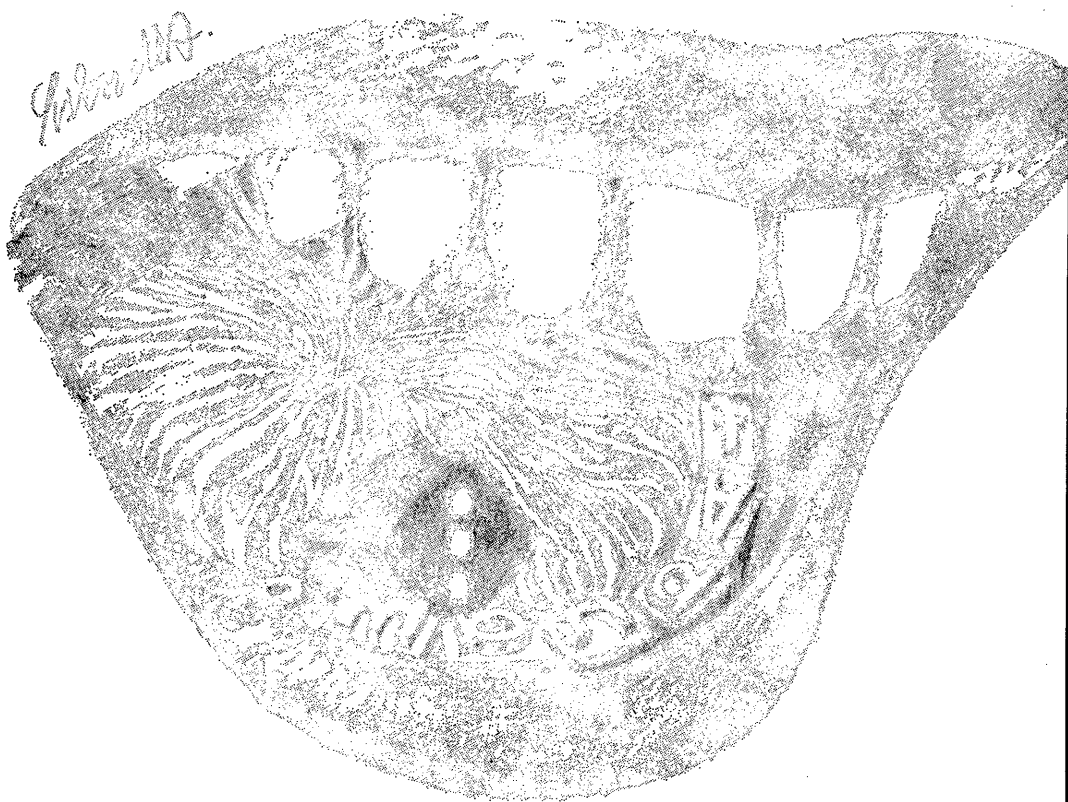
most
áramutéseidnek kitehetem húsom
szigeteletlenül
seben a seb
nem hegedhet soha
talán még átömleszthetem magam
nemiségünk csak csali az egérfogóban
ha összekattan a hallgatás
a csók is zsákutca

hasonlítani próbálom
az artikuláció szülőgörcseiben
combod között verdeső izomcsomóval
hol a test beszéde araszoló csigatalp útja
nyálkahúrokon
szélesen mint a kést harapják
vagy fickándozva akár zuhatagba fúródó lazacorr
alvadó húsodban az idegrügyig vergődök
pikkelytelen nyelvemmel
itt szétrögy minden párhuzam

találomra kérdezek lényegére
hol rejlik
a sikoly finom művü hangszertestében
nikotin légykőpésétől moeskos kelyheiben
mikor mutatkozik csupaszon
ha bolyhosokat lehelsz csapzott nyakszirtémre
vagy ha hörögsz mert tnycsapodig döföm magam
csücsörítő csecsemőajak
tejhabfűzéses talán
szárnyként lecsapó pihefintoros
selymes legénytollak közül
vagy odvas nyitva felejtett
az állkapocs satujában tövisrancis

értelmezni kell menthetetlenül
lélek kloákája
szitkok ereklyetartója
mondandó rulettje
vacogás kotoréka
vigyor és vicsor rivaldája
hasadék a fogalmiságon
félreértések hazugságok
denevérbarlangja

*nézed meddön hogy vergődök megszállottságomban
és ajkodon az istenek ajándéka
drága keretben szomorkás tavasz
a mosoly
csitit kér biztat
a száj
csak kegyelem
hogy mi még kedves
mosolyogni tudunk*

HAJDÚ ANASZTÁZIA

ÚTVÁLASZTÓ

egyetlen pillanat volt
mikor kihánytam belsőmet
nyelvem elájult
akkor
jóvá tettük az eltévedt
februári napot
akkor
sárkányság volt útra kelni
gipszágyba lefeküdni
de most végre

VÉGE

görcsfodor-ruhámban
anyánk örökre
elveszített engem

kigyullad a foltozott ég
elveszített téged
anyánk örökre

AJÁNLOM

körözsát a szerelemről
fekete retket epekeserűségre
csalánteát a feledésre
aki fullad
nyakában sárgarépát hordjon
de legjobb
a beteget egy
ló nyomában vezetgetni
és ott ahol a ló feküdt

A TŰZ

a tűnek sugaras
ujjait átugrottam
tűz karja volt az
utolsó ölelőm
feketébe öltözött fatörzsek
néztek rám és az
ég is kettéhasadt

REGGEL

mozdul a csigaház
a kő keménye ködbe
szökken és
húsomra vissza
izmot csöpögtet a nap
éles levegővel
telik el a világ
és belefullad
az alvó emberiség

...

befalazott vagyok
mint a megfeszített vászon
rajta zöld ló nyargal
a mezőn át

KISGYEREK

fejével integet
a napnak
holdra villogtatja
a fogát,
hogy játsszon velem
kukucsát,
hopp ide,
hopp odát.

BARANOVSKY EDIT

PRÉLUDE

*forrás bugyogása
homokneszezés
forgószél árnyéka
bomló messzeség*

LEVÉL

*szélkakas reggeleken
rügyek nőttek
szertelen szokásaimon
lombod megbízhatósága
hűségre kényszerít*

TOXIKÓZIS

*nincs távolság
sem álom
csak ülsz a szánalom
szűk küszöbén*

ERŐS JÓZSEF

SÍRFELIRATOM

*Verseket faragott,
De csak forgácsot hagyott.*

Élt.

És mégis meghalt.

ŐSEIMNEL

*fekete kapun betértem
most már megértem
elmenni innen messzire
nem lehet
nem lehet*

MINDUNTALAN

*Mennyi farkasvicsor minduntalan.
Tollad kapaként forgatod,
sorról sorra járva
nem önkény diktálja sóhajod.
Lényegtelen, ki honnan jön,
milyen színt visel,
csak ne pusztulást hozzon.*

MAGANYBAN

*Ó, kérlek, birkózz meg
az óriási messzeséggel,
s jöjj, jöjj, látogass meg!*

Ellep az öldöklő magány.

AJANLÁS

*Kínálok magad — elfordulok tőled
üldözlek — te elillansz,
csak ennyi a szerelmed.*

*Kínálok magam, és te mégis
elfordulsz tőlem,
de ha üldözöl, elillanok!
Ennyi a szerelem.*

GYORSULÁS

Nem jajgatni akarok nem is zargatni
E zsiros ködöt hallgatni
A ritmus sebességét
Száguldó zaj-dallamot

Örök igazságok után kutatva
Az igazságtalanság örökkévalóságában
Süketnéma egeknek szánt céltalan
[örjögések
Visszhangjában hívők ragaszkodása
[a sötétséghez

A fehér már
A fekete még nem jó
Elszakadva mindentől
Csak a semmi van

Megnyugtató csendet várva
Furcsa szelek járnak
A vizek is mások
Nem lehetsz már igazi társat

Tudatlan tömegeket
Botcsinálta örömmel áltatsz
Előre kacag
Jövődön a bánat

BALLADA

Lomhán bugyog a vas
Forrón ömlik szanaszét
Közben fütyül a rengeteg
S mennydörögnek az egek
Pattogó szikrák
Lángoló legyek
Tengernyi gőz sistereg
Indulóban a fellegek
Mint erőtlen vándor
Kinek szűrében a bölcelet
Harmat csurran sós víz cseppen
Születőben a tengerek
Noha moha lep már mindent
Emberek még nincsenek
Az ébredő tájra
Életet s halált hintsenek
De a színek szűz játékában
Néma romok fekszenek

BORULÁS

Ha feledtették veled
ki voltál
s feledted
kik feledtetek
Ha régi fényeket
keresel
s azokat
nem leled
Ha régmúlt szerelmed
fájni kezd
és újjal kenegeted
sebed
Ha a nap fénye
elhalványul
nyirkos csontjaid
nem melegszenek
Ha zongorán felejtet
színes szemüveged
és szürkéséget
marcangol kezed
Ha túl forrón
iszod kávéd
s nyelved
megégeted
Ha szabadságod
fegyverek őrzik
nem megértés
szeretet
Nyúlj vissza ha még
A zongorán van
Ottfelejtett
Szemüveged

HARMÁT

Az élet átvirrasztott
éjszakáján
ne gondolkodj
azon ami nincs
Ha álomtól nyirkos
pilládon
megcsillan
a hajnali napfény
s ibolyaszín örömfürtökre
nyílik a csillogó száj
Madárdal-békességgel
akard a múlt
jövendő angyalát

KÉZFOGÁSOK

OLIMPIU BALOŞ

ELLENJÁTEK

(ANTIJOÇ)

Halott

*Milyen szomorú úgy tetszik a fű
S tele van a hamutálca is
És köszönt az érett ősz
Cigarettavégek
Tág orrcimpákkal
Véres szem
Meggillantottam újra egy mákfejet
Mint valami idegen érzés
Akárcsak ha fúj a szél
S mi hajnali háromig álmodozunk
Hogy azután másnap
Egyikünk elrejtőzzék
És nem ismerjük Arghezit
Játsszuk a magunk játékát
Onös játékunk játékunk
Hármasban
És közülünk nem rejtőzik el senki
És a szél sem fúj
Az ősz nem köszönt ránk
A halállal
Való játékunk
Nem szomorú*

MÁSAK MÁR NEM
LEHETNEK

(EI NU POT FI ALTFEL)

Mesélem

*Olvasom
Nehéz olyképpen írni
Ahogyan mások még nem irtak
Erezni ahogyan már nem is létezel
Hallgatni
Miközben tudomásul veszed
Önnön kacajod
Vajon a sírás elfeledhető-e
Szót emelek rád s jelenlétem ellen
Hogy lehessenek zárójel
Kedvem szerint
Káromolhassak
Éspedig mindazokat
Akik már mások nem lehetnek
Ezt így kívánja a poén
Mely soha is kijár nekem
Mely valójában kifejezhetetlen
Hallgatásod tétlenséged
Nem ragadhatsz tollat
Nem konyítasz az egészhez
Éppen semmit
Léven egyszemélyes
Birtokod*

PILLANATFELVÉTEL — részlet

(INSTANTANEE — fragment)

Eljön az esős időszak

*Az éj az Eső
S a színházak emberei
Kiműlnak
A színen elhangzó*

[íránti unalmukban

Mindennapok kicsinységei

*Vég nélkül ismétlődnek majd
Előadják gyengécske színészek
Molyrágta kosztümökben
E kor Hamletje
Mennyivel korszerűbb
S közeli hozzánk*

NE ARULJ EL, BARÁTOM

(PRIETENE, NU-MA TRĂDA)

*Ez lenne a világ vége
Így mondták nekem a madarak
Fehér szárnyú madárkák
A hallgatás hűséges lényei
Ennek ellenére jőmagam
Tovább haladtam
A várakozások ellenére
Láthattam mint vergődik a szem
Miközben keres kutat
Senki meg nem
Szólalt volna
Nem szólt volna a lét feltételeiről
Hogy tudniillik minden őszön
A falevelek még
Eszméletüknél vannak*

*Ez lenne a világ vége
Kimondhatatlan újjászületésünkben
Minden-Vizek keletkezésében
Mely vízből kortyonyit ittunk
Gyermekek
Az úgynevezett új kor
Tehetségei*

*Ez lenne a világ vége
Folytatása nincs
Nem szaporítható
Önmön iszonyának rabja az Ember
Utánunk még kutatni fog
A kezdet
Ahol e világ véget ér
A létezésünk
Kezdeté*

KOLIGER Károly fordításai

A FALU FEHÉR TÜKÖR

Begyakorolt válás
bejáródott távozás
az út tanúsága
a Meredély
erdőtűz ága-boga
őszinte ebnek ugatása
az ég göndör
A Mélység csúcán a búcsú
csönđje
a tekintetben a falu fehér tükör

NE KÉRDEZD

Ne faggasd a görög tragédiákat
szomszédod kinlódásáról
Ne kérdezd
a szakállas csillagvizsgálót
a csillagok járásáról és a
[horoszkópról]

Az agg Tolsztojt
se kérdezd
a kisasszonyok ruhájáról
Elsaján borítékolva
a jelelet
Előre hátra ferdén és meredeken
ne kérdezt az asszonyt
ha már meztelenül áll előtted

ÉNEKELEK

Mintha
saját helyem
népem
és kitérő nélküli
utam lenne
és dél
és ebéd
szépitkezés nélkül
fehér vásznon
a zöld fűvön
estig
kiterüljek
és nagy-kicsi
álomba merüljek
túlzás nélkül
végigálmodjam álmomat
A nap felkelte előtt
tisztá a tekintet
lássam a hegyeket
az ígért barlangot
fehér hajjal
tisztá nyakkal
a tükörbe néztek

RÉSZLET

Játszadozol
a gránáttal
de elveted
hogy gránátvetővé
válj
akkor hát
mért csodálkozol
kezednek csonkján

*

Minden ajtód a várakozásod
ízléseid bőröd várakozása
hajad álmának
illata a tiszta ágyban
papucsodból a macska
tejet szürcsöl
kinyújtott kézzel egy öreg koldus
régóta vár már
az ajtód előtt

*

Bolondságokat teszek és beszéltek
az ájulásig
a föld majd kettéreped
de te ha érdektelenül is
el kell hogy mellettem menj

*

Idegen életet írni
könnyű idegernek
és jónak lenni
Te vers szavakból vagy
szavak nélkül
több vagy bennem
csörög a papír
Nyílt bírálat
és tanács
Itt vagy a versben

*

Látom hogy a vakok
nem látnak
engem semmiképpen sem
hallgatok...

ÖRÖKSÉG

OLGA AFANASZIJEVA — TOROK

AZ ÉLET FORRÁSAINAK ÍRÓJA

EMLEKEZÉS OTON ŽUPANČIČRA HALÁLANAK ÉVFORDULÓJÁN

Az idő tájt, amikor Župančič alkotni kezdett — 1899-ben jelent meg első versgyűjteménye, *A mámor pohara* (Čaša opojnosti) — a szlovén szociális és művelődéstörténelem abba a fázisába jutott, amikor a nép az idegen német töke, a falu rétegződése, a falu elhalása, egyrészt a liberálisok és a klerikálisok harca, másrészt pedig az Európától való kulturális lemaradás, a kivándorlás vagy az irodalmárok és kulturális dolgozók egy részének a polgárság rétegeibe való beolvadása ellen görcsös ellenállást tanúsított. Ugyanakkor ez volt az az idő, amikor a demokrata erők, különösen a munkásosztály, a nemzeti elnyomás hatására mindjobban kezdtek erősödni. Ebben a bizonytalan időszakban a szlovén irodalom esztétikája, a hazai művelődéspolitikai és nemzeti viszonyok hatása alatt, még ha csak elméletben is, egy vágányon haladt az európai stílus és művészeti irányzatok fejlődésével.

A neoromantizmus kora volt ez: a tarkabarkaság, az izgalmak és a különféle ötletek kora. Az irodalmi alkotásokra lényegében három felfogás volt jellemző: a tudományosság és a kísérletezés elve, amely a realista eljárást ismerte el, az objektivista vagy a pozitivistá naturalizmust, az igazság és a szépség teológiai tolmácsolásának elve, amely megkívánta a csírázó szlovén irodalom keresztény alapokra való helyezését, és az érző és elmélkedő emberi lény elve, amelynek maga a szabadon történő és az élet valódi forrásaiból merített alkotás volt az értelme.

A dekadencia, a szimbolizmus, a neorealizmus és az impresszionizmus kora volt ez. A kor felfogására jelentős mértékben a pesszimizmus (a jövőben való kételkedés) és az irracionizmus (a véletlennek alárendelt élet) filozófiája volt jellemző.

Oton Župančič 1899-ben megjelent. *A mámor pohara* című verseskötete (Cankar *Erotikájának* kiadatása után) a szlovén modern költészet kezdetét jelentette.

Európa egyik legjelentősebb kulturális központjában, Bécsben tanult, ott szívta magába az akkor már elfelejtett Schopenhauer szubjektivizmusát, valamint Hermann Bohrnak, a modernizmus atyjának új iránti szenvedélyét. Párizsból ez a rendkívüli, értelmiségi irodalmár magával hozta Anatol France-nak, a radioaktivitás tudományának, az impresszionizmus és szimbolizmus törekvéseinek, valamint Marx műveinek hatását, amelyeket — mint tudjuk — olvasott. Župančič a szlovén modernizmus képviselőjeként Cankarral, Josip Murn Aleksandrovvval és Dragutin Kettével a költészetben a következő elemek meghonosítása mellett száll síkra:

— A figyelem központjába az ember személyisége és összeütöközései kerüljenek.

— A költő szenvedélyes és érző lény és valódi versek csak mély érzelmek hatása alatt szülehetnek.

— A költemények legyenek álomdúsak, vágyakozásokkal, különböző hangulatokkal telítettek; hol a kozmikus erő, hol saját létének kérdése kerüljön előtérbe.

— A költő érdeklődésének középpontját a szülőföld tájainak impresszionista ábrázolása képezte.

— Kifejezésre kell juttatni a formaművészetet: ápolni a rímet, a jó hangzású nyelvet, a forma szépségét és tisztaságát, de nem rabjává válni, mert a forma változékony. A természeti szépségek hangsúlyozása által a verssoroknak dallamossá kell válniuk.

A húszas évek kezdetéig Župančič és Cankar a szlovén kultúra és nemzeti sors központi alakjai, 1941-től 1945-ig pedig Župančič ez.

Első verseskötetének megjelenéséig költőiessége a misztikus erotika dekadens motívumai, a nihilizmus, a fáradtság, a közömbösség és a rogyogó, daloló, végtelen, rajongásig elbűvölő szerelem ereje, optimizmusa, valamint a fényességgel való elragadtatás között ingadozik. A költő már itt, elhatározottságának ebben az utóbbi fázisában, mindenekelőtt őszinte impresszionista, de ugyanakkor objektív szemlélő, időszerű és hazájához ragaszkodó. Lelkében hatalmas kincs fénye csillán fel és az „erdőtörzseken halkán suhanó”, az „örökkévalóságba merülő költemény álmának” nyugalalmát érzi.

Verseskötetei: *Magánbeszéd* (Samogovori) 1908-ból, *A fennsíkon át* (Preko ravni), *Sírok morajlanak* (Grobovi tulijo) és egy későbbi, a *Magánbeszéd* (Duma).

A *Magánbeszéd* (Duma) a költő hazájáról alkotott nézeteinek bíráló, realista vallomása. „Hallottam, mit zengett szívem” — mondja a költő a Triglav és a Karavanka alatt, a bányákban és kohókban, lelkét „gyöngy-fájdalom” sorvasztja, amely a provincializmus és a kozmopolitizmus állandó összeütközésében fogant, s amelyben a tudat nem kegyelmez az érzelmeknek. A szlovén nép társadalmi fejletlensége tragikus. A férfi és a nő metaforikus párbeszédével költőnk az őt kettészakító két gyönyörűség ellentmondásairól vall: a szülőföld — „a halk hullámocskák és a tajtékzó ár dala” — a biztonságot nyújtó szülői hajlék, az otthoni búzatáblák és a patakok „ezüst hullámok”, s ezzel ellentétben csodálja az európai nagyvárosokra jellemző tudományoknak és a szociális fejlődésnek, ahol az ember „kemény léptű”, „mellkasa sziklakó”, oszlopokat emel, folyókat zaboláz meg, dróthuzallal köti össze az északot a déllel, vére csordultáig küzd az emberi jogokért, a szépért. Dalából harsogó fájdalom tör fel, amiért Szlovénia, Európával szemben, nem nyújt lehetőséget az alkotóerők fejlődéséhez és honfitársai a társadalmi elmaradottság miatt kívándorlásra kényszerülnek. Őszintén szereti hazáját — „Bejártam földünk tájait és láttam szépségeit”, „Szent vagy, te föld, és boldog, aki élvezi gyümölcseit” —, de a parasztsággal is együttérez, látja a szlovén nemzet súlyos helyzetét, amely azzal fenyeget, hogy az idegenben a szlovén hegyek fiaival fognak dicsekedni.

1910-ben írja meg a *Kovácsok dala* (Pesma kovača) című versét. Harcias optimizmusa e versben alkotó része lesz annak a programnak, amellyel az ifjú egyetemisták a Preporod (Újjáéledés) nevű szervezetben a jugoszláv föderalizmusért harcolnak.

„Ha út az óra várományos
virradatra,
és lángként szökken élénk, a kalapácsos, a kalapácsos...”

Župančič 1914-ben nem marad közömbös a háború borzalmaival és expresszionista ábrázolásával szemben:

„Ha látásom fénylő lángra gyúlna,
szállanék hozzád, te szép, te jó,
e nehéz napokat megosztani veled,
ó hazám...”

Később a *Levelünk* (Naše pismo), a *Beszélgetés* (Razgovor), a *Kotyog a gyermek* (Dete brblja), *Tizennyolcban Szent György napján* (Na Đurđevdan osamnaeste) c. versben forradalomra, egyesülésre buzdít. A költőt az

októberi forradalom eseményei sem hagyják hidegen. 1920-ban írja *Vid napjának hajnalán* (V zarje vidove) című kötetét, amely Koruska és Primorska fájdalmára épül, Župančič mégis abban reménykedik, hogy a szlovén népek jobb sorsa lesz az egyesült Jugoszláviában. Ekkor feladja a harcot, kiábrándul, a versírást abbahagyja. Ezek után még csak a *Desenica Veronika* (Veronika Deseniška) című tragédiát írja meg, amelyet Josip Vidmar már 1924-ben a következő szavakkal jellemez: „Részleteiben gyöngyörűten kidolgozott, de egészségességét a helyzetek kiélezésének és kikerekítésének a hiánya csorbítja.”

A II. világháború után két kötettel, az *Örökzöld a hó alatt* (Zimzelen pod snegom) és a *Száz verssel* (Sto pesmi) cíművel jelentkezik. *Költő, mi dolgoz itt* (Pesniče dužnost znaš) című verse, az előbb említett kötetből, aláírás nélkül szájról szájra járt a népfelzabardító háború első napjaiban. Egyben ez a költemény kerekíti ki Župančič költői világát, amelyet még a *Magánbeszéd* című kötetben, 1908-ban kezdett kialakítani: a költő a világ minden rezzenését érzi. Ha torkából a hang feltör, „felüvölt, mint ordas a barlang szájában” és népe nyomdokait követve harcba indul „mind a négy sarkába ennek a világnak”.

A *felszabadítóknak* (Osloboditeljima) című versében a megszállók szegyéntelenül lemészárolták hazáját, de a hegyekben „zöld szentélyek” teremték — a szabadságharcosok. A költő itt a nehéz háborúzás történetét eleveníti fel: a csikorgó zord hideget, fivéreink, apáink sírhalmait, de végül felemelt fejjel, a boldogság, a győzelem békéje sugárzik soraiból. Megérte azt az új Jugoszláviát, amelyről álmódott. Elragadtatva, fiatalos lelkesedéssel ír Banovićiról, az első virágos májusi ünnepről, a szabad Ljubljana utcáiról, az újjáépítésről és a megzabolázott folyókról, a legyőzött hegyekről, a megkezdett művet folytató ifjúságról. Amiről 1910-ben álmódott, kérdezvén: „hazám, hol vagy”, „van-e vége határaidnak”, Župančič most maga előtt látja:

*Afrika reánk tekint
India velünk
Ajtónk előtt fonódik össze
a világbarátság.*

1949-ben halt meg, egy évvel azután, hogy népművésszé avatták. Szimbolikusan ezzel egészítette ki a társadalomban való jelenlétének és aktív részvételének himnuszát, költői credóját.

Oton Župančič hosszú időn át alkotott, ihlete erős, sokféle, költői mondanivalója felemelő, lángoló, pazar gazdagságról, eredetiségről és mindenekelőtt őszinteségről tanúskodik.

Arról, hogyan lett a nyugati modernisztikus és dekadens befolyások alatt álló bécsi diákból, a sajátos és egyedülálló szlovén modernizmus igazi képviselője, majd jugoszláv népköltő, hadd mondja el maga Župančič:

„Bennünket egy dolog rendített meg, amit a nagy nemzetek írói nem ismernek, a kis nemzet költőjének fájdalma és nagy gondja: mi lesz népével, a világon marad-e egyáltalán? Mi valamennyien a nép fiai vagyunk, a néppel éreztünk és a nép sorsa jobban érdekelt bennünket, minthogy örökre a l'art pour l'art-izmusnak éltünk volna. Elgondolkoztunk hazánk valósága felett.”

Fordította: SZILÁGYI Valéria

HERCEG JÁNOS

KITEKINTŐ

NAPLOJEGYZETEK 1.

Chagall, az orosz zsidó és kikeresztelkedett francia állampolgár nem a közeledő halál előtt hajt fejet most ezzel a vitrázzsal a mainzi székesegyházban. A gettó emléke végigvonul egész életművén, s egyáltalán nem a vallás vigasztalását, hanem a döbbenetet fejezi ki. Különbön nem tudom, mi készítette arra, hogy kitérjen a hitéből. Meglehet, hogy ez csak formáság volt nála, mint ahogy a kommunista Matisse a vence-i kápolna freskóival és vitrázsaival búcsúzott nyilvánosan az élettől, mintha csak feloldozást várt volna evilági, csöppet sem jámbor, de nagyon is érzelmi örömeiket eláruló oeuvre-jéért. De Chagallnak semmi oka földöntúli hatalmaktól bűnbocsánatot kérni. Az angyal ugyan nem mindig szárnyakkal és olajjaggal jelenik meg kék és fehér fények között a vásznain. Gyakran halfarkú nő jelmezében úszik át a havas orosz táj fölött, és mintha Mózeszt is egy vidám öreg zsidó helyettesítené, harmonikával, szakállasan, s maga alá húzott lábbal, miközben a kocsmajító piros lámpafénye, vagy a levágott gödölye vére folyik végig a havon. De profánabb tárgyú képein is érezni kell — Ady szavával szólva — az istenszagot. S minden vásznan van legalább egy szöglet, ahol a mese, a gyerekkori élmény egyszerre ezoterikus értelmet kap, s a kék árnyalatokban az ég színei oldódnak.

Ezen a mainzi vitrázson is, amelyen az őszötvetségi Ábrahám feloldozni készül egyszülött fiát, Izsákot, a mélykék skála dominál, csak helyenként, s nagyon lazúrosan, lehetetlen finoman fut át rajta némi zöld visszfény.

— Ez az új jelenség nála, ez a kékbe olvadó zöld — mondja barátom, a festő, akitől sosem volt idegen egy-egy témában a misztikus akcentus. — Sokszor brutálisan reális rajzába is váratlanul beleszővődött az érthetetlen és megfoghatatlan. Chagall egyébként húsz éve festi a vitrázsok terveit. A Marq házaspár, Charles és Brigitte valóságos nagyüzemet alapított ehhez az együttműködéshez. De kívül csinálnám én, ha eszembe jutna is a vitrázs mint műfaj? Stanišićék nem dolgoznak többé, pedig a pravoszláv ikonográfiát ebben folytatni nagyon érdekes lenne. Vagy gondolod, nálam még időszerű is?

— A festők sokáig élnek — mondom sietve és megnyugtatósnak szánva. — Chagall kilencvenkét éves lesz. S te is tudod, hogy nem a halálfélelem sugallatára hallgatott, amikor templomok és kápolnák félhomályában bontotta ki színeinek és képzeletének harmóniáját.

— Igen. De a festészet történetén ugyanakkor végigvonul az istenhit szolgálata. Nem mintha a festők csakugyan vallásosak lettek volna, mikor még a pápák voltak a mecénásaik. De megjátszották ezt a látszatot. Közben a quattrocento és az egész reneszánsz Boccaccio kora volt és a Borgiáké.

Ugy térünk hát vissza Matisse kápolnájához és Chagall vitrázsaíhoz, mint akik tökéletesen egyetértettek abban, hogy korszellem és alkotás nem lehet mindig összhangban. És végül is az utóbbi a fontos. Így lesznek a neofita Chagall bibliai tárgyú képei minden egyházi vonatkozástól függetlenek. A pogromok elől menekülő zsidók otthagyták benne az izso-

nyat emléket, s egy olyan humánúm alakult ki művészi szemléletében, amely fölötté áll minden leegyszerűsítési lehetőségnek. És ha áhítatot kell majd a hívőben a manzi katedrális vitrázsa, a megnyíló kék égből leszálló angyallal, aki a béke bárányát hozza Abrahámnak, azt legalább annyira a tiszta művészet hatása váltja ki.

És ettől még a zsidó Chagall is nyugodtan az maradhat, aki volt.

*

A krakkói Florijanova bohémkávéháza a „békebeli békének”, a Ferenc József-i „aranykornak” egy darabját őrzi. Berendezésével, hangulatával, pasztelljeinek, rajzainak és karikatúráinak egész sorával a falakon. Még a tea is a maga fanyar és mégis fahéjízű illatával hat-nyolc évtizeden párolog át, s valószínűleg nem változott vajas, leveles tészta-étegeivel az almatoria sem, amelyet rendelés nélkül tesznek elénk, mintegy a régi rituálénak eleget téve. Nem lehet megállapítani, mi az eredeti, mi a „lengyel” itt. A bécsi Poehacker, ahol Karl Krauss írta csöppnyi márványasztalra hajolva, amelyről hosszan csurogtak le a kutyanyelvek, vitriolos filippikáit minden ellen, ami polgári volt, pontosan ilyen lehetett. Csak persze nagyobb és impozánsabb, csupán a kassa ketrecén hagyták meg talán az angyalos reneszánsz tetőt a kisasszony feje fölött, aki azonban már japán teknősbéka hajtúval tűzte fel a kontyát és piros szájjal nézett a vendégekre, mert már a rúzt is feltalálták.

A pesti New York is ilyen lehetett, ahova a fiatal Kosztolányi járt homlokába hulló hajával, vatermörder-gallérban, de mintha ott a reneszánsz elemek egy ideig még belejátszottak volna a Bécsből eredő és az egész Osztrák—Magyar Monarchia területén gyorsan elterjedő Jugendstil-be. Valaki még kifogást is tett e félúton megállt modernizmus ellen, mire a bútorgyáros Schmidt Miksa állítólag kijelentette, amit aztán a lapok sietve és sértődötten megírtak: Für die Pester Juden ist dass gut genuch. Ignotus erre rögtön megtámadta a Nyugatban, mire a gyáros, akinek akkor készült el rózsadombi villája, piros falaival sokáig ráhajolva a Margit-híd budai oldalán a Dunára, önérzetesen utasította vissza a vádat, pár szavas bókkal sem fukarkodva a Nyugatnak és pesti zsidóknak, amit a lapok ugyancsak öles címekkel nyugtáztak. Ekkora sajtója már csak húsz évvel később volt, a gyárosnak, amikor a szeretőjét, Mágnás Elzát agyonszúrta a stricijé, egy tizenhat éves szusterinás. De hol volt akkor már a szecesszió divatja! Addig azonban Rippl-Rónai a konkurens bútorgyáros Thék Endrével próbált magyaros motívumokkal enyhíteni a bécsi import kellemetlen mellékízén, amihez bőségesen adott volna bátorítást Lechner Odón az építészetből, ha ugyan Rippl ilyesmire egyáltalán rászorult volna. Viszont kiderült, amit a konzervatív kritika sietett a Párizsból hazatért Maillol magyar barátjának a fejéhez vágni, hogy tervezés és kivitelezés súlyos harmóniahiányban szenved, minden darabjuk nehézkes, komor és csöppet sem funkcionális. A székekre nem lehet ráülni, a poharak felborulnak, s az egész enteriőr olyan sötét és vizsgálatlan, mint valami gyászházban.

A „funkcionális” szó ellenzéki tájakról érkezett, az avantgardisták felől, akik mögött egy keskeny arcú, hátrafésült hajú fiatal, Kassák Lajos lakatoslegény állt fekete orosz ingben, egy lángoló szemű szőke asszonnyal az oldalán. Őt természetesen még mélyebben nézték le a hagyományhű művészek, de ez még nem volt ok arra, hogy a célszerűségről vallott elveit, ha kell, fel ne használják.

Itt, a Jama Michailova nevű kávéházban most még minden érintetlenül század eleji. Mintha itt tartott volna legtovább a Monarchia hatása. De hát nem csoda. A Drang nach Osten itt nem érződött olyan veszélyesnek, mint ami Lengyelországot kelet felől fenyegette: a cárizmus gyámkodása. Bécs ellen minden nép kitartó és engesztelhetetlen gyűlölettel lázadozott: magyarok, horvátok, csehek, románok, csak mintha a galíciai lengyelek mondogatták volna magukban bölcsen és türelmesen: Lehet ez még rosszabb is! S közben ugyanilyen komokul és kitartóan szövögették álmatka a szabad és független Lengyelországról.

Nem is más ez a krakkói kávéház a maga sötét mahagóni berendezésével, rézveretes tükreivel és almaillatával, mint a megállított idő, amelyen át kicsit avasan, naftalinosan fújdogál át a letűnt Monarchia emlékének szele.

*

Január 23. Ezen a napon temették el harmincnégy év előtt Szabó Dezsőt. Nem a házsongárdi temető ciprusligetében, ahogy szeretne volna, s végrendeletében meghagyta, Misztótfalusi Kiss Miklós, a nyomdász, és Apácai Csere János, a magyar enciklopédista szomszédságába, aki elsőnek adott tartalmat ennek a szónak: népfelség. Nem is temető volt, ahol elhantolták, miután egy gazdátlan szekrényből koporsót szögeztek össze neki, hanem a pesti Rákóczi tér, amelynek kővé fagyott földjét hat fiatal katonaszökevény törte fel, épp csak annyira, hogy a koporsó a halott íróval elmerülhetett benne. Tőlük tíz lépésre egy orosz ágyú lőtte a királyi várat, s az egykori Tabán helyén, a hegyoldali sétány szerpentinútjairól német gépfegyverfészek feleltetett szorgalmasan az ágyú körül forgolódu pufajkás oroszoknak. E két tüzelőállás között állt a hat magyar fiú levett sapkával a friss hantok körül, s énekelte a halottól búcsúzza, s a maga szabadulását köszöntve: „Te benned bízunk eleitől fogva...”

A „magyarfaló teutonok”, ahogy harminc éven át nevezte a németeket engesztelhetetlen gyűlölettel Szabó Dezső, már eltűntek a pesti Józsefvárosból, ahol ő az üldözöttek napjaiban meghúzta magát. A szemközti Baross Kávéház kilőtt kirakataiban egy gőzölgő kondért lehetett látni, isten tudja, ki állította fel, de már életmentő levest osztottak a sorban álló népnek, s ha csak egy kicsit vár a halállal, még ő is részesülhetett volna belőle. De ő, aki elé valamikor, tanítványai körében ülve, egy egész sertésfejet tettek fatányéron, gombával megtűzdelve és tejföllel meglocsolva, mikor még meg volt az említett Tabán és benne öreg fák lombjai alá bújva az „Alsó avar” nevű kocsmá, ő nem bírta az éhezést, a pesti harcok utolsó napján belepusztult.

De nemcsak az élet gasztronómiai gyönyöreit élvezte, az irodalomban is a korlátlan bőséget szerette. A hosszú mondatokat és a szertelen pátoszt, az érzelmes líra mámorát, amelyben különösen a szerelemről szólva tudott pubertásos kéjjel elmerülni, úgyhogy végül fel is hígult csodálatosan indult prózája, s a történet rózsaszínűen kocsonyás lében úszott, miközben az olvasónak sirmia lett volna kedve, hogy az egészről mi lett.

Múlt időben beszéltek, mert hát ki olvassa ma már Szabó Dezsőt! Az *elsodort falut* például, ezt a véresen vagdalkozó, hamis könnyeket hullató, a végletekgig elfogult pamflettel! Pedig a maga idejében, az első világháborút követő, tönkretett és kifosztott ország csalódástól és reménytelenségtől lázas hangulatában óriási tömegsikere volt. Hiába vágta le a sárga földig a Nyugat kritikusa, Fülep Lajos, a monstruózus giccsek kijáró könyörtelenséggel, a fiatal magyar értelmiség legjobbjai olvastak ki belőle evangéliumi vigasztalást és bátorítást. Az indulatával, feneketlen gyűlöletével hatott Szabó Dezső, s a megtévesztő romantikának azzal a mákonyával, amely a magyar faj megsiratásán túl a földön maradást, a bezárkózást ajánlotta egyetlen életmentő társadalmi panacéaként. S ugyanakkor senki annyi hévvel nem támadta a Horthy-rendszert, mint ő.

Mindez közhely, szászor megírták, nem is az ellenfelei, hanem a tanítványai, szánalmasan nevetségessé téve beteges zseni komplexumát is, a temetése évfordulóján talán nem is ildomos egyetlen hibáiról beszélni. Csakhogy egész írói alakjára épp a túlzás a jellemző, a szertelenség, mint-ha erőnyeinek is ez lett volna kifogyhatatlan forrása. Ahogy volt bátor-sága gyűlölni és uralkodó polgári eszményeket sárba tiporni, egy-egy ki-rohanásában forradalmi tüzzel és lendülettel. Ellenforradalmi tűz és lendület volt, mondhatják valaki. Igaz, de németellenességében s a két háború közötti rendszert hahotázva kigúnyoló magatartásában lehetetlen letagadni a progresszív hatást.

A művészete is ilyen volt. Ritkán tudott megmaradni a giccs szakadéka fölött. De ha megmaradt, a legszebb magyar prózát produkálta. Ez az oka, hogy nem lehet kitagadni századunk magyar irodalmából.

Mert közvetlenül vagy közvetve mindenkit magával sodort egy időre pátozának áradása, s magára vessen, akit a kor magyar prózájából Szabó Dezső hatása meg nem érintett. Elettűvének Gorgó-feje rég porba hullt, de időnként, s olykor áttételesen felsejlik alóla eredendő szépsége, s ez az, amit az emlékezés napján fájdalmas tisztelettel meg kell vallani.

*

Még mindig Krakkó. Kanyargós középkori utcákban csúszkálunk a síkos járdákon csendes és kitartó hóesésben, s a korai gótikától kezdve a reneszanszon át a kései barokkig, végigkísér bennünket a stílusok változásának szinte nyomasztóan gazdag változata. Ehhez a hangulathoz nagyban hozzájárul a magunk magyar mivolta, s ebből eredően az a tény, hogy elzarándokoltunk Báthory István sírjához, amelynek szarkofágján kis babérkoszorú volt piros-fehér-zöld szalaggal, s a felirattal: „Hálánk jeléül”. Egy kis magyarországi falu szövetkezetének nevében tették le a koszorút, s hogy az erdélyi fejedelem és lengyel király mivel érdemelte ki a távoli tsz-tagok háláját, örök rejtély marad.

Es akkor a régi városháza sziklakövekből rakott hosszú, vakolatlan falánál egyszerre mai látnivaló állít meg. De nem, inkább meggyorsítótuk a lépteinket, mintsem megálltunk volna. Csupán egy pillantással futva végig a falra akasztott keret nélküli vásznak tömegén, melyeken ugyanúgy ott volt a fehér angóracica, piros szemmel és piros masnival a nyakán, a diszkrétén összeállított virágcsokor, a szemérmesen elforduló félakt, s a zezugos utcák régi házai, akárcsak a Montmartre festőinél vagy a római Spanyol-lépcsőkön, hogy miután a turista-csorda megsodálta Michelangelót, Tintoretót és El Grecót, legyen mire elkölteni a pénzét.

Mintha csak valami aggodalmas isten féltene mindenütt a kispolgárit a remekművek csömörétől, azonnal gondoskodik az ellenhatásról, a giccsről, s a kibillent világnézeti lelkiállapot, minden társadalmi berendezkedéstől függetlenül, újra egyensúlyba kerül. Ha valaki azt himné, hogy a szociális igazságtalanságok meg-megszüntetésével ez az olcsó, hazug és mákonyos igény is megszűnik, nagyon téved. Ellenkezőleg, mintha mindig is ez lett volna az álom. Mert elérhető.

Ennek egyes ellenhatásaként követel jogot az élthez a másik végét, a mindenáron való utcai avantgarde, hogy az újatmondás ördögével szövetkezve azt a látszatot keltse, mintha csakugyan eredeti lenne és megelőzte volna a korát. S amíg a giccsestő szerényen és teljes tudatában annak, amit csinál, csupán a rend kedvéért tünteti fel művészeket magát, miközben a lelke mélyén józan és szorgalmas iparos marad, ezek a mártírság dicsfényével a fejük fölött hökkentik meg a sznobot, aki úgy tesz, mintha csöppet se volna meghökkenve, sőt. Amíg azonban Párizsban, Rómában mindez nyilvánosan történik, Amszterdamban még egy kis romantikus mellékízzel is, azzal, hogy kívénhedt bárkák fedélzetén rendeznek happeningeket, itt mintha ilyesmi tilos volna, a föld alá mentek vele. Krakkóban is láttunk egy pincetárlatot, hamisíthatatlan dohzzaggal, miközben szánalmasan régi és elcsépelet volt, ami itt újnak szeretett volna látszani. Sírni lehetne rajta, hogy ez a földalatti művészet milyen elmaradt, milyen tájékozatlan és szegényes. A Samizdat-kiadványokból rendszerint kihallatszik egy a sablonnal, a megszokottal, a hivatalos ábrándozással szembeni már-már politikai disszonancia, a földalatti képzőművészetből ez is hiányzik.

Ennek ellenére úgy hírlik, a pincekiállítások igen látogatottak. Nemcsak Lengyelországban. Egy francia hölgy bukdácsol le velünk a kopott, kimarjult légalépcsőkön, ő mesélte, hogy Párizsban is kezdik már kiadni ilyen célokra a régi szenepincéket, miután áttértek a távfűtésre. A fiatal művészek egy része ott is az illegalitás látszatával szeretne hatni. Ha valóban így van, akkor még megérjük, hogy a költők kénytelenek lesznek saját kiadásukban megjelentetni verseskönyvüket, mert ez a biztos sikerezáloga. Es közben senki se veszi észre, hogy sajnos nem minden forradalmi és a megújulás szelével érkező, ami illegálisnak adja ki magát és önként elmegy a föld alá.

*

Egy Utrillo-kiállításról olvasom, hogy alig voltak látogatói. S mivel a képkiallítások közönségének nagy része sznob, ezen talán nem is lehet csodálkozni. Mert a párizsi külvárosok festője azon kívül, hogy áttetsző fehér foltjaival, s lefojtott, penészesen szürkészöld átmeneteivel, ahogy a mállott, vakolatát hullató régi házfalakat festette, nemcsak új és egyedülálló színskálát teremtett, de a témájával is mondott valamit. Képei az elmúlásról szólnak, a pusztulásról, s arról, hogy egyszer mindennek vége lesz. Ez az ő panaszja nem volt lármásan jajveszékélő a képeim, miközben a nagyváros forgatagában érezhetően lázas sietséggel folyt tovább az élet, hanem egy egészen halk elégia érződött belőlük, a belenyugvás csendes és szomorkás bölcsességével.

Csak hogy a pusztulásnak azóta földrengető, apokaliptikus arányait láthatta, sőt élhette át a világ, úgyhogy Utrillo sejtelmesen finom kantilénái mellett talán ezért megy el süketen és vakon a brutalitáshoz szokott fogyasztói társadalom. Ennek az emberfajának már nem mond semmit a Gard du Nord átjárója egy bisztró ajtájával, amely mögött érezhetően zenegép szól és utcalányok ülnek körül a parányi márványasztalokat, egyben az életöröm vigasztaló hangulatát is hozzáadva a fölöttük komoran meredő fekte háztetők trapézéihez, s a falak obszcén rajzaihoz, melyekben az infantilis nemiség adott meghatóan naiv módon életjelt magáról, a szerelem paradicsomán kívül rekedtek reményével.

Az én Utrillo-élményem húszéves. A brüsszeli világiállításnak volt felejthetetlen attrakciója az a nemzetközi tárlat, amely a modern művészet ötven évéről adott áttekintést 346 képpel és szoborral. A felvonulás a korban is nagy öregekkel Rodinnel, Maillolal és Matisse-szal kezdődött, s Vasarelyvel meg Vojin Bakićtyal ért véget. Közöttük a derékhad óriásai: Picasso, Rouault, Chagall nőttek bele az égbé, talán árnyékban is hagyva sok mindent maguk körül.

Ott voltak a szürrealisták és a dadaisták képviselői, ott volt Moholy-Nagy, akiről Dénes Zsófia azt írta, hogy apja ridegpásztor volt a bugaci pusztán, mire a kritikus Komlós Aladár tapintatosan helyreigazította, mondván: egy jóra való vidéki sakter fia volt. Ott nyílt egyébként alkalom először látni Kurt Schwitters három képét, miközben egyszerre eszembe jutott egy szerelmes versének dadaistához illő meghökkentő valómása: Talán azért szeretlek, drágám, mert hátulról ugyanúgy olvasható vagy, mint előlről: Anna.

Addig ugyanis nemcsak előttem, egész nemzedékem előtt zárva maradtak a nagyvilág kapui. Mintha kétszeres koporsóban lettünk volna eltemetve, akár a napkeleti fejedelmek a gyerekkori mesékben: a vidék és a kisebbségieknek kijáró bizalmatlanság, aztán a háború sivár és sötét viszonyai között. Ha kicsit távolabbra kijutottunk egy légezetvédelmi időre, elébünk állt a szegénység és nem engedett látnunk semmit. Ami eljutott hozzánk mégis, szinte föld alatti csatornákon érkezett könyvekben és folyóiratokban hozva hírt.

Lenyűgöző hatást nem Utrillo tett rám azon a kiállításon, amely épp összegező rendszerbe foglalt egységével volt páratlan. Az akkor modernnek nevezett művészet sem a Louvre-ban, sem a Pradóban vagy az Ermitázsban nem volt talán soha ennyire együtt. A modernség fogalmát még az orosz szocrealistákkal, Geraszimovval és Johanssonnal is hangsúlyozva és kiélezve, ami nemcsak bölcs politikai megfontolásból fakadhatott, hanem a pusztja tény felismeréséből, hogy nem lehet letagadni őket, ha már egyszer egy nagy nép nevében állnak a világ elé.

De ismétlem, nem Utrillo mondta nekem a legtöbbet. Sőt, ha egészen őszinte a arok lenni, akkor talán odáig is elmehetnék, hogy bevalljam: az emléte t árnyék egy kicsit őt is eltakarta. Talán csak az én Párizs-nosztalgiam állított meg pár percre a képei előtt, és igazában most fájdukt meg szívem, amikor az érdektelenségről olvastam kiállításával szemben. De most olyan erősen törtek fel bennem az élmények, s azokkal együtt oly tisztán láttam a képeit, mint amikor az ember egyszerre felébred, mert nagyon szépet álmódott.

KAICH KATALIN

A SZABADKAI SZABAD LYCEUM EGYESÜLET (1899—1918)

Szabadkán 1898 folyamán indult meg a szabad líceum alakításával kapcsolatos mozgalom, konkrétan: hogy a budapesti szabad líceumi előadások mintájára a városban „levő tollforgató emberek egyesülve, (...) népszerű tudományos felolvasásokat tartsanak.” A főgimnázium tanári kara vette kezébe az ügyet, valamint néhány szabadkai író-újságíró, s megállapodtak abban, hogy 1899 novemberében megkezdik a tudományos felolvasásokat a gimnázium dísztermében. A felolvasások témája minden egyes alkalommal „valamely tudomány egy nagyobb, nevezetesebb” kérdése lesz, célja pedig a tudomány népszerűsítése, ismeretszerzés és néhány élvezetes óra biztosítása a hallgatóság számára. Minden hónapban, vasárnap délutánonként, két előadás megtartását tervezték, melyekre a belépődíjat 50, a tanulóifjúság számára mindössze 10 krajcárban állapították meg.

A tudomány népszerűsítése mellett még egy cél lebegett a szervezők szeme előtt, éspedig a jótékonyosság, „amennyiben a bejövő jövedelem két egyesület között osztatik meg”: a gimnázium szegény tanulóinak egyesülete, valamint a helybeli Közkönyvtár és Múzeum Egyesület között.²

Az első előadást november 12-én tartották meg. A Bácskai Hírlap vezércikkben számolt be az első szereplésről.³ A cikkíró, Dr. G. előjáróban megjegyezte, hogy Szabadkát eddig mindig a civilizálatlan, műveletlen jelzőkkel illették, ami nem is csoda, hiszen az írástudatlanok száma 71%-ot tesz ki ebben a városban. Most, miután egy „kulturmozgalom” a megvalósulás stádiumába lépett, remélhető, hogy a jövőben megváltoznak a város művelődési viszonyai. Szerinte, „ha eljött volna az a rideg statisztikus a tegnapi megnyitóra, nem merte volna e megdöbbenően szomorú adatot a világnak tudtára adni, mert azt tapasztalta volna, hogy igenis van Szabadkának intelligenciája, a jóért, szépért, nemesért lelkesülő műveltebb eleme”.⁴

Toncs Gusztáv prologszerű megnyitóját Bibó-Bige György előadása követte. A szerző „Az emberiség őskorá”-ról értekezett. A szemléltető eszközök között a múzeum tulajdonát képező őskori leletek, valamint az előadó saját rajzai voltak.

Dr. G. ismertetőjének végén leszögezte: „De minthogy a társaság célja oktatást nyújtani, éspedig nemcsak az értelmi középosztály, hanem a nép számára, s minthogy a tanulni vágyó nép zöme szegény, kívánatosnak tartom és ajánlom, hogy a túl magas 1 korona belépődíj helyett⁵ olcsóbb jegyek adassanak — mindamellett úgy a szegény tanulókat segélyező egyesület, mint a közkönyvtár egylet megkapná majd részét.”⁶

Amint látjuk, már az induláskor szóba került a nép, melynek tanítását nemcsak a kötelező iskolai oktatás nem vette elég komolyan, de a társadalom, majd később az állam által támogatott szabad tanítás sem fordított nagyobb gondot ennek a problémának megoldására. Néhány vérszegény kísérlet történt ugyan ezen a téren, de majd csak a helybeli mun-

kásszakszervezetek által szervezett iskolán kívüli oktatás lesz az a társadalmi tényező, amely eredményeket is fel tud mutatni az addig elhanyagolt dolgozó nép oktatását illetően.

Néhány évvel ezelőtt, amikor a magyar és szerbhorvát irodalmi és kulturális kapcsolatokkal foglalkoztunk behatóbban, a zombori művelődési viszonyok elemzésekor kénytelenek voltunk megállapítani azt, hogy minden kulturális akció, melyet kezdetben túlméretezett lelkesedéssel karolt fel az ún. helybeli intelligencia, idővel leggyakrabban a teljes szenvtelenségbe, közönybe fulladt, különösen ha a kitzűzött célok megvalósítása részükről anyagi eszközök hozzájárulásával párosult. A szabadkai szabad líceum indulásakor hasonló jelenséggel találgattunk. Míg Dr. G. idézett cikkében a közönség pártfogásáról zengett ódát, a következő év januárjában (mindössze két hónap múlva!) a Bácskai Hírlap arról tudósít, hogy „A nagy garral meghirdetett szabad liceumi előadások — olyan kicsire törpültek már eddig is, hogy az egészszel jobb volna felhagyni”. A helybeli lapok nem hirdetik meg az előadásokat, ha csak nem veszik figyelembe az „egypár darab papirost, amely egyik-másik utcasarkon van kiragasztva és amelyen mint a falusi komédiás előadás — két ceruzával rajta van a felolvasó neve”.⁷ Kurucz Gyula felolvasásakor pld. „a női képezde mozgósítása”-ra volt szükség, nehogy a felolvasó közönség nélkül maradjon.

Valószínű ez a cikk készítette Toncs Gusztávot arra, hogy a Bácskai Ellenőr hasábjain egy vezércikk erejéig védelmébe vegye a szabad liceumot. A Bácskai Hírlap viszont elhatárolta magát a vitától, mondván: nem hibásak, hogy nem népszerűsítették kellőképpen a liceumot, ugyanis az előadásokra szóló meghívókat nem kapták meg, így azokról hírt nem is közölhettek.⁸

Toncs vitaindító cikkének a továbbiakra nézve úgy látszik foganatja volt, mert február 4-én ismét telt ház előtt olvasta fel az előadó dolgozatát, fokozódott a közönség érdeklődése, nem különben március 4-én, amikor Milkó Izidor Shakespeare *Hamlet*jéről értekezett. Ez utóbbi esetben valószínűleg a felolvasó személyének szólt elsősorban a nagyszámú hallgatóság jelenléte.

A szabadkai szabad liceum első évadjáról megállapíthatjuk, hogy az nem mindenben tett eleget a meghirdetett követelményeknek, ti.: a felolvasások tárgya egy-egy tudományág „nevezetesebb kérdése” lesz, habár erre is akad példa. A hallgatóság összetételét, társadalmi hovatartozását illetően viszont meg kell állapítani, hogy a népet mint liceumi közönséget figyelmen kívül hagyta a szervező bizottság. Távolmaradásának oka nemcsak a belépődíjak összegével indokolható. A gimnáziumi díszterem, a benne összegyűlt úri hallgatóság már eleve nem vonzotta a két kezük munkájából élőket, de ugyanez elmondható az összeállított programmal kapcsolatban is, hiszen nehéz elképzelni, hogy az írni-olvasni alig tudókat különösebben érdekelhette volna „A nőkérdés és a középosztály”, „A rómaiak zenéje”, a *Hamlet*ről szóló fejtegetés, vagy éppenséggel a széptiszterekről szóló értekezés.

A következő évad szintén novemberben kezdődött, de már a Bácskai Hírlap szeptember 16-i számában Quidam (Bibó-Bige György) ismét a szabad liceumokkal foglalkozva megállapította, hogy annak célja a „kulturális színvonal emelése”, s az elkövetkezőkben a hetenkénti felolvasásokat javasolta. Az elmúlt évaddal kapcsolatban megállapította, hogy az sikeres volt. A belépődíjak összegéből jelentős segítséget nyújtottak a szegény tanulók, valamint a Közkönyvtár és Múzeum Egyesület számára. Az 1900—1901. évadban bővíteni kívánták a munkatársak számát is, ugyanakkor több ciklusból álló témák feldolgozását irányozták elő. Végezetül Quidam megállapította: a liceumi tevékenységet „nemcsak az intelligens publikum között kell érvényesíteni, hanem [ki kell terjeszteni] a társadalom ama rétegére is, melynek foglalkozásánál, élethivatásánál fogva kevesebb alkalma nyílik az önművelésre”.⁹

Egy később megjelent cikkben arról értekeztek a Bácskai Hírlapban, hogy: „Feltesszük, hogy a lyceum a társadalmat is érdeklő kérdéseknek is fog teret adni, — sőt közben valami mulatságosabb és szórakoztatóbb felolvasásokról is fog gondoskodni.”¹⁰

Már ez a rövid közlemény is jelzi, hogy a szabadkai „intelligencia” kulturális felkészültsége nem olyan egyértelmű, mint ahogyan az elvárható lenne, vagy ahogyan arról egyesek időnként szuperlatívuszokban beszélnek. A tudományok népszerűsítése nem mindenkor talált feltétlen érdeklődésre, s ha a korszerűség követelményével mi is egyetértünk, a szórakoztatásra irányuló törekvések becsempészését a líceumok műsorába annál kevésbé tartjuk helyénvalónak. Viszont ha figyelembe vesszük azt, hogy a magyarországi szabad tanítás legtöbb intézménye kénytelen-kelletlen gyakran tett engedményeket ez irányban, illuzórikus lenne elvárni, hogy azokra ne kerüljön sor vidékünkön, ahol a kultúra oltárán hangoskodásban, szóban nagyon sokat áldoztak ugyan, de a tettek mindig valahol a zsíros földek felszínén küzdöttek egy talpalatnyi területért, és ádáz küzdelmet folytattak egy csöppnyi megértésért.

Nem minden Szabadkán megjelenő újság fogadta el egyértelműen az egyesület munkáját. A helyenként és időnként legkatolikusabb városnak nevezett Szabadkán akadtak szépszerével olyanok, akik e felől nem engedtek kétséget hagyni, és ennek szellemében reagáltak, ha a líceumi előadások hit szempontjából netalán kifogásolnivalóra adtak alkalmat. Így rögtön az első, 1899. november 12-i a majom—ember rokonságot szellőztető előadást (Bibó-Bige György: *Az emberi művelődés kezdete*) a Néppárt lapja egy vezércikkben meg is támadta.¹¹

A támadásra a szerző a Bácskai Újságban válaszolt. A megjelent írással kapcsolatban a felekezeti szempont hangsúlyozását róta fel, melyre a válasz nem sokáig várattott magára: „Bibó a tudományos alapot nélkülöző darwinizmusnak nagyobb bizonyító erőt tulajdonított az ember származását illetőleg, mint a vallás, illetve biblia adatainak, melyeket költött dolognak minősített.”¹²

A november 26-i második előadónak (dr. Rorák Imre: *A nőkérdés és a középosztály*) már több szerencséje volt. Az előadásról szóló közlemény hangsúlyozza, hogy az eddig közzétett kifogások nem a felolvasások „céljai ellen szólnak, hanem némely állítás ellen”. Nézetük szerint Rorák értekezése megfelelt a célnak, mert a női hivatás eszményképe valóban nem lehet más, mint a család és az anyaság.¹³

A líceumi előadások harmadik évfolyamának kezdetekor a Szabadka és Vidéke nem mulasztotta el ismét felhívni a szervezők figyelmét arra, hogy a tudományos jellegű előadások gyakran állnak ellentétben a hit igazságaival. Utasításokat ad az elkövetkezőkre nézve: hogyan fér el egymás mellett a tudományos igazság a bibliai igazságokkal:

„A tudomány ez időszakos állása olyan, hogy hadilábon áll a hittel, főjellege a pozitívizmus, s iszonyodik a természetfölöttinek még a kiejtésétől is, csak a természet kell neki, amit tapinthat, megmérhet, részekre bonthat: ezt emeli az oltárra, behozza a művészetbe, a költő dalok közé, az élet minden funkciójában, csakhogy a végtelent kikerülje és elfelejthesse.

Mi legyen tehát a feladatunk a tudomány művelésében, s midőn annak rejtett kincseit népszerűsítve a nagyközönség rendelkezésére bocsátjuk? Az, ami a zürichi politechnikum homlokzatára van írva: »Numine indole, labore imoptu, studio perseveranti!« Istennek, képességgel, lelkesedéssel, kitartással kell dolgozni! A tudomány adatait párosítani a metafizikával. A tudománynak be kell állítani a világba a lényeges és szükséges igazságról való meggyőződést, mikor rámutat az igazságnak örök és változatlan alapjára: az Istenre.”¹⁴

Különösen félti a vezércikkíró a ifjúságot, mert az ilyen pusztán tudományos pozitívista szellemen való nevelés kihatással lehet arra, hogy megfertőzvé az ifjúságot, annak egyes tagjai a nihilizmus vagy anarchizmus hiveivé szegődnek.

Lukácsi István hittantanár 1902. február 2-án megtartott előadását a „Magyar művészvilágról” nagy elismerésben részesítette a Szabadka és Vidéke. Ennek az előadásnak az volt a célja, hogy Szabadkán a szépművészetek számára egy „szentélyt” építsenek fel, esetleg egy művésztelep létrehozása is számításba jöhetett volna. A festők valószínű szívesen támogatnának egy ilyen kezdeményezést, hiszen Szabadkának jó fekvése

van, érdekes vidék. A városnak is nagy erkölcsi hasznot jelenthetne egy, a nagybányaihoz hasonló művésztelep jelenléte, hiszen a művészet vezeti a társadalmat „az erkölcsi megtisztuláshoz, (...) és az eszmények oltárához. (...) Ilyen szempontok magaslatán állva hazafiúi kötelesség a képzőművészet felkarolása s nemzeti missziót teljesítenek, kik a szépművészetek pártolása által arra hatnak, hogy a szépérzék s az eszményiség szétterjedjen a társadalom minden rétegében, mint ahogy az élesztő kovász át-
hatja a kenyérlisztet”¹⁵

A katolikus Néppárt, amint látjuk, mindaddig hajlandó volt támogatni a liceumi előadásokat, míg az ott hirdetett eszmék nem kerültek ellentétbe a klerikális reakció által hirdetett merev, dogmatikus hitigazságokkal. Sőt, az idézett cikkben már helyet kap a magyar kultúra nemzeti, missziós jellegének, feladatának hangsúlyozása is, mely a későbbiek folyamán mind sokrétűbb megfogalmazást nyert a szabad tanítás feladatai között.

A Szabadka és Vidéke ugyanakkor minden alkalmat megragadott arra, hogy a haladó szellem erkölcsiségét megkérdőjelezze, minden rendelkezésére álló eszközzel üldözze. Pásztori Endrét, a főgimnázium helyettes tanárát (aki a liceumban is aktívan tevékenykedett) nyíltan támadta a helybeli katolikus sajtó, miután az nemcsak hogy kilépett a szerzetből, de „hitét is elhagyta”. Közben a gimnáziumhoz folyamodott állása megerősítése céljából. „Reméljük, hogy ez nem történik meg a szabadkai katolikus ifjúság vallásos és jellemes nevelésének nagyobb dicsőségére” — írta a lap többek között.¹⁶

L. Nagy Zsuzsa *Szabadkőművesek a XX. században* című munkájában megemlíti: Szabadkőművesek kezdeményezték a Szabad Lyceum, a Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskolája, a Széchenyi Társaság alapítását, fenntartásukban pedig kiemelkedő szerepet játszottak. A szabadkőművesek részben alapítói, részben tagjai voltak a Galilei Körnek, amely azután részt vett a polgári demokratikus forradalom előkészítésében.¹⁷

Nem kell csodálkoznunk tehát, ha a Szabadka és Vidéke című lap köré tömörülők (miután már eddig is sok esetben szemére vetették a liceumi előadóknak azt, hogy felolvasásaik tárgya és módja több esetben ellentétben áll a bibliai igazságokkal), sokszor megkérdőjelezték a liceumi előadások létjogosultságát abban a formában, ahogyan azok kialakulóban voltak az első két-három évadban. Az 1902. június 29-én megjelent vezércikk (Apolló tollából) a „szabad kritika” alcímet viseli. Írója megjegyzi: „Napjainkban a közművelődés terén feltűnő jelenséget képeznek a szabad liceumok.” Sokan, „a rossz nyelvek” azt állítják, hogy a szabad liceumok tulajdonképpen szabadkőműves-meetingek, melyeknek célja „a szabadkőműves eszmék elhíntése”, ezért is foglalkozik velük a cikkíró. Szerinte: „a szabad liceum olyan kulturális intézmény, ahol szabadon szabad tanítani, előadni, hirdetni mindenféle tanokat, eszméket, elveket, nézeteket — csak józanon és okosan legyenek bekötve.” Az előadások hasznosságáról is kifejti nézeteit: „Fizikai haszna az, hogy van mivel eltölteni egy-két órát, még talán szórakozunk is. Szellemi és erkölcsi haszna annyiban lehet, amennyiben üdvös tanokat hirdet, helyes eszméket terjeszt.”¹⁸

Apolló a zombori liceumi előadásokat említi „elrettentő” példaként (!) epés megjegyzések kíséretében. A zsidó származású Kiss József fellépésének az volt a haszna, hogy a zomboriak megtudhatták: Kiss József költő. Gozsdu Elek Chopin-előadása „nagyon szecessziós” volt. Rác Soma tanár és nevelő létere német filozófusok elveit hirdeti, „kik majdnem mind ateisták voltak”. Székely István tanár a tudományok csoportosításáról értekezett és megállapította, hogy a hittan nem tudomány. Dr. Kabos Márton a darwinizmusról tartott előadást, minek során kifejtette azt a nézetét, hogy az ember a pávián majomtól ered.

Apolló nem támadja ugyan közvetlenül a tudományos igazságok terjesztését, nehogy szüklátókörűséggel, maradisággal vádolhassák, de az „üdvös tanok” hirdetése mellett száll síkra, melyek nem állnak ellentétben a veszélytelen tudományos igazságokkal fűszerezett keresztényszocialista

tanokkal. A művelődésre való törekvés igényét ebben a korban már nem lehetett semmibe venni, de a tudományos haladás ellenzői minden eszökört megragadtak, hogy a felvilágosítás munkáját megnehezítsék, szűk korlátok közé szorítsák, és a még mindig erősen ható egyházi tanok segítségével olyan irányba tereljék, amely megfelel az általuk fenntartott társadalmi-politikai viszonyoknak.

A szabadkai szabad líceum alapszabályok nélkül dolgozott. A harmadik évad után az előadások szervezői elérkezettnek látták annak idejét, hogy a megkezdett, sok esetben sikeresnek is mondható tevékenységet, egyesületi úton folytassák tovább. A Bácskai Hírlap Qu aláírású cikkírója 1902 májusában vezércikket írt, melyben kifejtette: különféle egyletek alakulnak az utóbbi időben, melyeknek célja „felrázni a szunnyadó társadalmat eddigi apátiájából, s a haladás, az önművelődés terére vinni”.¹⁹ A szabad líceum Szabadkán nem mint egyesület működött, „csak ügybuzgó embereknek a cél megvalósítására történt tömörülése” volt, alapszabályok nélkül.²⁰ Az önművelésre vágyók számára nincsenek meg a szükséges feltételek: közintézetek, nyilvános múzeumok, nagykönyvtárak dolgában „sehogysem állunk” — állapítja meg a vezércikk írója, majd így folytatja: „A mi kulturális életünk a kezdet legkezdetén van. (...) A mi városunk még nem érzi a szükségét az önművelődésnek.”²¹

Qu a szabad líceum feladatának tartja a kulturális élet megszervezését a városban. Ennek az intézménynek kell „beleoltani a közönség lelkébe a szép, a nemes iránti szeretetnek a magvát, s ez van hivatva azt a magot nagyra nevelni, városunk kulturális életét megteremteni”. E cél megvalósításához nem elég a jó szervezés és munkaprogram, a nagyközönség részéről „támaszra, buzdításra, elismerésre (...) van” szükség.²²

A következő, újságban közölt hír arról értesíti az olvasót, hogy a Kosztolányi Árpád által vezetett november 10(?)-i tanácskozás kimondta: a líceum egyesületté alakul át. Az alapszabályokat már szintén elkészítették. Kiszélesítik a tevékenységet, de működésük keretéből kirekesztik az aktuális politikai kérdések megvitatását. A „politikával betelt közönséget nemesebb eszmékkel” kívánják megismertetni. A líceum egyesülete ismeretterjesztő intézmény, mely „iskolája a népszerűsítő tudományosság-nak”.²³ A szabadkai líceum tehát a hivatalosan elismert és támogatott szabad tanítás kiszolgálójává szegődött, amikor a politikamentességet hangsúlyozták az alapítók. A hiányzó felső leányiskolát is a líceumi előadásokkal akarták pótolni.

Az egyesületalapítással kapcsolatos terv megvalósítása azonban még váratott magára. Az alakuló közgyűlést nem hívták egybe sem 1902-ben, sem 1903-ban. Az ezzel összefüggésben levő okokat, írásos dokumentumok híján, csak feltevésekre alapozhatjuk. Valószínű, hogy az érdektelenség, a közöny, a kellő támogatás hiánya még egy időre elodázta a szabadkai líceum hivatalos megszületését.

A Katolikus Legényegyesület éppen ebben az időszakban (1903-ban) rendezett ún. ismeretterjesztő előadásokat, melyekre nemcsak a tagokat, hanem a nagyközönséget is meginvitálták.²⁴ A felolvasásokat este 8 órai kezdettel tartották az egyesület nagytermében 1903 februárjától kezdődően. Többek között a pápaválasztásról, a táplálkozásról, Petőfi költészetéről, az egyházi zenéről értekeztek Szabadka városának hithű katolikusai, s nem maradtak ki a társasvacsorák sem az önművelődésnek ebből az egyház által is támogatott formájából.²⁵

A szabad líceum ügyét az egykori kezdeményezők nem engedték elveszni. A rövid idejű megtorpanás után 1904 szeptemberében újra felvetették a megbeszélések fonalát, 13-án délután a főimnáziumban előértekezletet tartottak, melynek központi kérdése a „hogyan tovább” volt.²⁶ Kosztolányi Árpád ismertette az addigi kísérletek sikertelenségének okait; legfőbbként a kellő pártolás hiányát említette, s egyben hangsúlyozta: egyesület alakítása szükséges, hogy zavartalanul folytathassák a megkezdett munkát. A szeptember 27-i összejövetelen az alakuló közgyűlés összehívását sürgették. Az október 10-i értekezleten (Kosztolányi Árpád elnöklete alatt) megállapították, hogy a közművelődés előmozdítására a szabad líce-

um hivatott. A megalakítást előkészítő bizottság az alapító és pártoló tagok névjegyzékének összeállítását is szorgalmazta.²⁷ A Szabadkai Közlöny 1904. 44. száma hírt közölt arról, hogy a szabad líceum jelentkezési ívét (október 30-ig) 150-en írták alá, az alapszabályokat is megvitatták, és az alakuló közgyűlés napja november 6-án lesz a Nemzeti Kaszinóban. Erre külön meghívókat is készítettek.

A november 6-i közgyűlés eredményeként végre megszületett a Szabadkai Szabad Lyceum Egyesület, melynek elnöke dr. Milkó Izidor, al-elnöke pedig dr. Bólints József kultúrthanácsnok és a már akkor „tudós professzornak” nevezett Toncs Gusztáv lett. Lukácsy István (pap) lett az új egyesület titkára, Loósz István gimnáziumi tanár a könyvtáros, dr. Békeffy Gyula az ügyész, dr. Taussig Izso pedig a pénztárnok. A husztagú igazgató választmány között találjuk Kosztolányi Árpádot, dr. Csillag Károlyt, Pásztori Endrét, Bibó-Bige Györgyöt stb.²⁸

Ugyancsak a Bácskai Hírlap 1904. november 8-i száma közli dr. Bólints Józsefnek, a két éve megválasztott kultúrthanácsnoknak a Bácsország vasárnapi számában megjelent *Decentralizáljunk* című cikkét, melyben kifejtette: „A művelődés intenzitásával pedig egyenlő jelentőségű nálunk annak fajmagyar jellege, mert csak ez biztosíthatja a magyarság fölényét.” Szükségesnek tartja Bólints, a kultúrthanácsnok „a kultúrelemek” vidéki gócpontok szerinti tömörülését, miután a főváros hatását gyengének minősíti. Véleménye szerint a politikai pártalakulások, a nemzetiségi kérdés, a vallások szerinti csoportosulások akadályozzák a „fajmagyar kultúra” megteremtésére irányuló törekvések megvalósítását. Ezért kell megteremteni a vidéki kulturális központokat, „melyek a saját légkörükbe fejlődnek”, ennek érdekében kell megalakítani a szabad líceumot is.

Amint látjuk, a Szabadkán újonnan megalakítandó líceum feladatait ekkor már, 1904-ben a hivatalosan elismert és propagált szabad tanítással kapcsolatos célkitűzések jegyében kívánták létrehozni. Központi helyet kapott a fajmagyar művelődés mint legfontosabb követelmény, míg a szabadoktatás valódi értelmét, a népműveltség színvonalának emelését meg sem említi a város új kultúrthanácsnoka.

A Szabadkai Közlöny november 27-i száma a jóváhagyott alapszabályokról szólva közölte, hogy azt beterveztették a Városi Tanácshoz, mely a belügyminiszterhez továbbította az aktákat.

A megalakulást követően Toncs Gusztáv (aki tulajdonképpen a legtöbbet foglalkozott a szabad líceum megalakításának gondolatával, s a Bácsország szerint „az ő komoly agitálásának az eredménye az érdeklődés, amely már eddigelé fölkelte az ügy iránt”²⁹) *Új közművelődési egyesület Szabadkán* címmel jelentetett meg cikket a Bácsország hasábjain. Ebben egyebek között vázolta az egyesület célkitűzéseit: „a tudományok népszerűsítése, a művészetek iránt való érdeklődés terjesztése és a népnevelés továbbfejlesztése magasabb fokozatban.”³⁰ Egyben kifejtette a két-éves szünet beálltával kapcsolatos nézeteit is:

„Szerintünk, annak a bajnak, melyet a kulturális érdeklődés gyors kimerülésének neveztek el, a forrását másutt kell keresni, abban, hogy az egyéni erők, melyek a kultúrának társadalmi úton való terjesztésére volnának hivatva, nem csoportosulnak, nem szervezkednek; az értékes erők magukban, egymástól elszigetelve állanak, minek folytán társadalmi feladatok megoldására nem képesek.

Ez volt a baja a régi Szabad Lyceumoknak is; — nem volt szervezve.”³¹

A Bácsország 1904. október 2-i száma *A megyei szabad lyceum* címmel jelentetett meg egy cikket, melyben arról van szó, hogy a szabadkai egyesület „valószínűleg csak előkészülete lesz egy újabb nagy akciónak, amely oda fog törekedni, hogy a megyei szabad lyceum egyesület megteremtse. Ennek a megyei szövetkezetnek lenne hivatása nálunk Bácsországban megkezdeni azt a közös szellemi életet, amelyről már oly rég ábrándozunk”.

Az 1904. november 27-i Bácsország is a Bács megyei líceumi szövet-ség megalakítását sürgeti. A cikkíró kifejti, hogy a megyében tulajdon-

képpen csak egy városban, Zomborban működött zavartalanul a liceumi tevékenység Gozsdu Elek jóvoltából. Az ottani előadások közérdekű eseményszámba mennek, nagyszámú közönség látogatja őket. „A legújabbak azonban felmerült az a jó gondolat, hogy a megye nagyobb városainak liceum-egyesületei egymással szövetkezzenek, vagyis alakítsák meg a megyei szövetséget.” A cikkíró Zombor, Szabadka, Baja, Zenta és Óbecse városok közötti szövetséget javasolt. A liceumi szövetség alapításának gondolatával a továbbiak során nem találkozunk. Itt előljáróban azonban megemlítjük, hogy Torontál vármegyében ugyanebben az évben a megye területén szervezett liceumi előadásokat egy intézmény, a Közművelődési Egyesület egészre alá helyezték, s a továbbiak során, a világháború befejezéséig, a liceumok fiókegyesületek formájában dolgoztak az egységes magyar nemzeti művelődés megteremtésének ihletében.

Az is megállapítható ezzel kapcsolatban, hogy miután a zombori liceumi tevékenység alapjai elég szilárdnak bizonyultak, a szabadkaiak, nem bízván egészen az újabb kezdeményezés sikerében, a szövetségalapításban látták biztosítékát annak, hogy végre megvalósíthatják a továbbiakban a tervszerű népművelést. Valószínűleg nem rajtuk múltott, hogy az integráció eszméje nem talált meghallgatásra. Ezzel kapcsolatban emlékeztetni szeretnénk Gozsdu Elek megatartására (melyről már írtunk³²): a szövetség-alapítást nem tartotta helyénvalónak, ha az csak azért volt szükséges, hogy egy már jól működő intézmény a másik, csak alig tengődő egyesület tevékenységét esetleg elősegítse, fellelődjön.

A Szabadkai Szabad Lyceum Egyesület elnöke, dr. Milkó Izidor 1904. november 24-i keltessel továbbította az elfogadott alapszabályokat a Városi Tanácshoz, mely november 28-án elküldte azokat a belügyminisztérium illetékes szerveihez. A belügyminisztérium 1905. január 4-i leiratában közölte Szabadka szabad királyi város közönségével, hogy az alapszabályokat jóváhagyta, amiről a polgármester január 20-án értesítette az egyesület elnökét.³³

Az egyesület címe „Szabadkai Szabad Lyceum Egyesület” volt, s ez az elnevezés került pecsétjének köriratára is. A második pont meghatározta: „Az egyesület célja, hogy fölolvasások, szabad előadások- és esetleg művészeti előadásokkal Szabadkán a közművelődést előmozdítsa, közhasznú ismereteket terjesszen, a felsőbb népnevelés érdekeit szolgálja, a művészetek iránt érdeklődést keltsen... A felolvasások és előadások rendezéséről és beosztásáról az ügyrend intézkedik.”

Az egyesületet a harmadik pont értelmében működő, tiszteleti, alapító és pártoló tagok alkották. A 4., 5., 6. és 7. paragrafus a tagok jogairól és kötelezettségeiről szólt. A 11. pont kimondja, hogy az egyesület ügyeit a közgyűlés, az igazgató választmány, a végrehajtó bizottság és a tisztikar intézi. A továbbiakban szó van a fent említett szervek feladatairól. A rendes évi közgyűlés minden évben egyszer, „legkésőbb január hó utolsó vasárnapján tartandó.”³⁴ A rendkívüli közgyűlés összehívásának feltételeiről a 14. pont rendelkezik. A végrehajtó bizottság hatáskörét a 21. sz. a), b), c), d.) és e.) pontjai határozták meg. Ennek a bizottságnak az volt a feladata, hogy kijelölje az előadókat és meghatározza az előadások sorrendjét, ugyanakkor ellenőrző szerve is az egyesületnek: „joga van a fölolvasandó kéziratba betekinteni, s amennyiben a tartandó felolvasást akár tartalmánál, akár pedig formájánál fogva nyilvános előadásra nem tartja alkalmasnak: joga van a fölolvasás engedélyezését megtagadni vagy egyes részek megváltoztatását elrendelni.”³⁵

Az alapszabályok 29. és 30. pontjai rendelkeznek az egyesület jövődelme és vagyona felől is, a 31. és 32. paragrafus pedig a feloszlás körülményeit tárgyalja. „Feloszlás esetében az egyesület vagyona Szabadka sz. kir. városnál helyezendő el Szabad-Lyceum-Alap címen s mindaddig tőkésítendő, míg a városban azonos vagy hasonló célú magyar közművelődési intézmény nem alakul.”³⁶

Az alapszabályok elfogadásával kapcsolatban meg szeretnénk jegyezni, hogy nem minden paragrafussal értettek egyet az alakuló közgyűlésen jelenlevők. A legvitatottabb kérdés a 21. sz. e) pontja volt, melynek tör-

lését többen kérték, közöttük Bibó-Bige György és dr. Csillag Károly is, mert véleményük szerint az egyenlő a szabadgondolkodás korlátozásával, jele a felolvasók személye iránti bizalmatlanságnak. A kialakult vita eredménye azonban mégis az lett, hogy a 21. sz. e) pontja megmaradt.³⁷

Az alapszabályok jóváhagyását az első, most már az egyesületet megnyitó ülés megszervezése követte. A Bácskai Hírlap továbbra is éber figyelmet tanúsított a líceum ügye iránt. A *Szabadkai Szabad Lyceum Egyesület* címmel 1905. január 15-én tett közzé újra egy részletes tudósítást, melyből megtudhatjuk, hogy a megnyitó ülést február 3-ára tervezték. „Minden számottevő vidéki városnak régen megvan már a maga irodalmi, tudományos társasága” — állapítja meg a cikkíró. Életszükségletté vált már az irodalom, a tudomány, a művészet élvezete, melyet a vidéki városok kulturális egyesületei biztosítanak a nagyközönség számára. A szabad líceum a legszerencsésebb intézményes forma ennek a célkitűzésnek megvalósítására, „nem arisztokratikus egyesület”, hanem a nagyközönségért létesített, „azért létező, sőt azt magába foglaló társaság: valóságos demokrácia. (...) Utiles cum dulci, a hasznosat a kellemessel: ezt az elvet valósítja meg az egyesület minden előadása, estélye, felolvasása” — írta többek között a Bácskai Hírlap.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

1. *Szabad Lyceum városunkban.* Bácskai Hírlap. 1899. 168. sz. 2.
2. U. a.
3. *A Szabad Lyceum megnyitója.* Bácskai Hírlap. 1899. 176. sz.
4. U. a.
5. Bácskai Hírlap. 1899. 172. számában közölt belépőjegyárak: személyjegy 50 kr., családjegy 1 k., bérletjegy egész időnyre 3 k., tanulójegy 20 kr.
6. Bácskai Hírlap. 1899. 176. sz.
7. *Szabad lyceum — nálunk.* Bácskai Hírlap. 1900. 8. sz.
8. Bácskai Hírlap. 1900. 15. sz. 2. Miután a Bácskai Ellenőr szóban forgó számát nem tudtam megszerezni, az ezzel kapcsolatos következtetésem csupán feltételezéseken alapulnak.
9. *Az idej Szabad Lyceum.* Bácskai Hírlap. 1900. 138. sz. 2.
10. *Szabad Lyceum.* Bácskai Hírlap. 1900. 158. sz. 1.
11. Szabadka és Vidéke. 1899. 47. sz.
12. *Az első szabad lyceumi előadás.* Szabadka és Vidéke. 1899. 48. sz. 2.
13. *Szabad lyceumi előadás.* Szabadka és Vidéke. 1899. 49. sz.
14. *Szabad Lyceum.* Szabadka és Vidéke. 1901. 47. sz.
15. Szabadka és Vidéke. 1902. 5. sz. 1.
16. Szabadka és Vidéke. 1902. 25. sz.
17. L. Nagy Zsuzsa: *Szabadkőművesség a XX. században.* Kossuth. Budapest, 1977. 28. (K. K. kiemelése)
18. *Szabad líceumok.* Apolló. Szabadka és Vidéke. 1900. 26. sz.
19. *Szabad Lyceum.* Bácskai Hírlap. 1902. 88. sz.
20. U. a.
21. U. a.
22. U. a.
23. *Szabad Lyceum.* Bácskai Hírlap. 1902. 236. sz. 2.
24. *Katholikus Szabad Líceum Szabadkán.* Szabadkai Közlöny, 1903. 8. sz. — Bácskai Hírlap. 1903. 43. sz. 5.
25. Bácskai Hírlap. 1903. 43., 49., 55., 61 és 73. sz.
26. Bácskai Hírlap. 1904. 209. és 212. sz.
27. Bácskai Hírlap. 1904. 235. sz. — Szabadkai Közlöny. 1904. 41. sz.
28. Bácsország. 1904. 7. és 8. sz. — Bácskai Hírlap. 1904. 258. sz.
29. Bácsország. 1904. 8. sz. 9.
30. Bácsország. 1904. 7. sz. 8.
31. U. a.
32. Stojanović-Káich Katalin: *Gozdu Elek és a Szabad Lyceum.* HITK. 1970. március 2. sz.
33. Szabadkai Történelmi Levéltár. Magisztrátus. Elnöki Iratok. 190/1905.
34. Szabadkai Történelmi Levéltár. Magisztrátus. Elnöki Iratok. 190/1905. Az Alapszabályok 12. sz.
35. Az Alapszabályok 21. sz. e.
36. U. a. 32. sz.
37. *Szabad Lyceum egyesület — alakuló közgyűlés.* Bácskai Hírlap. 1904. 258. sz.

A MAGYARORSZÁGI GYERMEKIRODALOM FEJLŐDÉSE

A magyarországi gyermekirodalom kialakulásáról, fejlődéséről, harmincéves történetéről számot adni nehéz feladat. A téma sokrétűsége és gazdagsága miatt eleve nem lehet teljességre törekvő vállalkozás.

A felszabadulás óta megjelent gyermekirodalmi alkotások között találva ezért csak azokkal a könyvekkel foglalkozom, amelyek valóban gazdagították a kisgyermekek irodalmát, jelzik a szocialista fejlődés útját, s az elmúlt harminc esztendő alatt maradandó értékű műveknek bizonyultak.

LEPORELLÓK

Az elmúlt harminc esztendő alatt megjelent leporellókban mennyiség tekintetében nem volt hiány. A gazdag termésből szemelgessünk néhány olyan lapozgatót, amely napjainkig sem évült el. Kormos István *Négylábú kölykök* című leporellója a növendék állatokról szól játékos, népi ihletésű versekkel. Nemes Nagy Ágnes *Barátaink a ház körül* című lapozgatója kétsoros hangutánzó versikékben mutatja be a háziállatokat. A *Nyúlanyó húsvéti* változatos ritmusával és alliterációival, a *Ki ette meg a málnát?* meleg hangulatú verselésével tűnik ki a kommersz hajtogatók közül. Ugyancsak „Háziállataink” a témája Zelk Zoltán kedves hangvételű lapozgatójának, de ő a szerzője *A három nyúl* című bűbajos képeskönyvnek is: Osvát Erzsébet hangutánzással indított, jól rimelő versekben írta meg *Kedvenceink a ház körül* című lapozgatóját, a *Milyen színű?* pedig természetes környezetükben mutatja be a jellegzetes színükről ismert állatokat, virágokat, tárgyakat a kisgyermek képi gondolkodásához simuló versekben. A *Mese az állatgyerekekről* és az *Allatövoda* Sebők Éva tréfás hangú leporellói a kölyökállatokról. Tóth Eszter *Bambu az őserdőben* című lapozója a barátot kereső, hengegő kis elefántról jobban sikerült, mint a naiv, szokványos színvonalú húsvéti mese, a *Tapsi ajándéka*. Varga Katalin is készített *Vadállatok* címen képeskönyvet, de a közlekedési eszközök jellegzetes ismétető jegyait is versebe szedte az *Utazz velünk!* című szép kiállítású, mosható lapozóban. A járművek prózaisága azonban ellenáll a lírai feldolgozásnak. A mégoly hatásos költői eszközök, mint az alliteráció, a hangutánzás, a hangulatfestés alkalmazása is csak mesterként költészetet eredményezett. Weöres Sándor *Téglaország* az évszak örömeit érzékelteti erőteljes ritmikájú, meghitt hangulatu versekben. A legjobb lapozgatók egyike Rónay György *Vidám énekkara*. A láncmesékre emlékeztető cselekmény fogja egységbe a képeket, a vándorútra induló Gyurkát s a hozzá szegődő állatokat, akik összeállnak és zenélnek: „Gyurka pedig dirigált, | Sóha ilyen muzsikát!” Marék Veronika leporellói alapján kielégítik a világgal és az irodalommal ismerkedő kisgyermek igényeit. Bálint Ágnes gondosan kivitelezett hajtogató képeskönyvei — a Maci sorozat — kissé nevelő szándékú szövegével, a televízió közkedvelt bábfiguráinak színes fotóival nagy népszerűségnek örvendenek, elsősorban a családi nevelésben. Népi mondókat, verseket, népdalokat gyűjtött össze Dudás Júlia galgamácsai népművész, aki vonzóan naiv rajzokkal is illusztrálta *Csicsija-bubája* című leporellóját.

VERSEK, VERSESKÖNYVEK

A vers talán a legvitatottabb, a legtöbb bizonytalanságot hordozó műfaja a gyermekirodalomnak. Sokáig és sokak előtt kérdéses volt, fontos-e, hogy értse a gyermek a verset, azaz csak közérthető, körülhatárolt

témát feldolgozó, világos fogalmazású, egyszerű nyelvi formában kifejezett vers tolmácsolható-e a gyermeknek. A pedagógiai és a pszichológiai kutatások azonban igazolták, hogy több nyomot hagy a gyermekben a képzeletét, az érzelmeit megmozdító költészet. Meg kell adni a gyermeknek a szavakkal való játék lehetőségét, a szó zengésének örömét, a ritmus, a dallam muzsikájának élményét.

A 3—4 éves gyermek esztétikai élményei elsődlegesen a formai elemek érzékeléséből fakadnak. Csak később, fokozatosan jut el — szellemi fejlődésével párhuzamosan — a tartalom megértéséhez, amelyet erőteljes művészi formában kell számára közölni.

A 4—6 éves gyermeket már érdekli a vers témája, de csak akkor, ha az hangzásélménnyel is párosul. A tartalom és a forma összhangja érzelmileg kapcsolja a költészethez.

A költészet a szó művészete. Nem tekinthető véletlennek, hogy értelmüket veszített, ősi, kultikus szavak, szövegek — amelyeknek a sámánszertartásokhoz fűződő jelentése feledésbe merült, de évszázadok óta szájról szájra terjednek — éppen a gyermekdalokban, gyermekversekben, mondókákban és sorolókbán maradtak fenn, s élnek tovább.

A fiktív szavakkal folytatott játék, a jelentést nélkülöző, de ritmikus lüktetésű halandzszász életkori sajátosság. Az ilyen tréfás nyelvi játékokból születtek a remek akusztikai hatású kiszámolók, kiolvasók.

Ebben a korban a gyermekek igen fokekonyak a komikum és a humor iránt. Hallatlanul élvezik az irodalmi fintort, a helyzetkomikumot, a groteszket, a nonszensz verseket, azaz az értelmes szavak láncolatából álló merő képtelenségeket.

Természetesen a hangulatteremtő, könnyed, játékos verselés követelménye nem ellentétes azzal az igénnyel, hogy a gyermek emocionális és racionális képességéhez mértén legyen a versnek tartalma és mondanivalója. Mert 5—6 éves korban már csak a szavakkal való játék, csak a fülnek kellemesen hangzó csengés-bongás, csilingelés előbb-utóbb üres és hatástalan kongássá válik a gyermek számára.

A kicsiknek a népköltészet mondókáival lehet legbiztosabban megalapozni verszislését. S a mai modern gyermekköltészet gondolati sűrítésben, hangulati hatásban; érzelmi telítettségben némileg rokonítható a népi gyermekköltészettel.

Az óvodáskorú gyermeknek az erőteljes költői képek, az eleven mozgást, dinamizmust sugárzó, érzéseket, érzelmeket kiváltó, esetleg szubjektív emlékeket felidéző művek nyújtják az igazi versélményt.

Korunk gyermekköltészete, a szocialista típusú gyermekvers mondanivalója, hangja merőben eltér a múlt idők hagyományos, gyakran didaktizmust súlykoló, ízetlen tanverseitől. Ezen a területen az óvónőnek nem kell küzdenie a családi környezet elképzeléseivel, le kell győznie a gyermekkorú emlékekre támaszkodó előítéleteket, a szülők, a nagyszülők olcsó gyermekverseken nevelkedett ízlésének tévedéseit.

Az óvónőnek mindig ügyelnie kell arra, hogy az óvodás gyermek nem olvasó, hanem hallgató, ezért a lírában megjelenített esztétikai élménynek auditív módon válik részesévé. Így a gondosan csiszolt költői, nyelvi eszközök nélkülözhetetlen elemei a gyermekversnek. A jó vers nem tűr pongyola rímet, hevenyészett ritmust, elnagyolt képet, szürke hasonlatot, semmitmondó megszemélyesítést, sánta metaforát vagy üres közhelyet.

A felszabadulás után kibontakozó új gyermekköltészet első tétova lépései kétségtelenül Donászy Magda nevéhez és jó szándékú vállalkozásaihoz fűződnek. A társadalmi átalakulással járó igényeket igyekezett kielégíteni, az épülő szocializmus gyermeki világának bemutatására törekedett, ezért elismerést érdemel.

A több mint 130 darabból álló *Versék kicsinyeknek* című köteté felterképezte az óvodai élet minden eseményét, akárcsak a *Körjáték*, amelyben száznál több versben szólt az ünnepekről, a hétköznapokról, a közösségi életről, a környezetről, a természetről, a családi megemlékezésekről, egyszóval mindarról, ami az óvodás gyermek életében egyáltalán előfor-

dulhat. Ez az „aktuális költészet” a magyarázata Donászy Magda évekig tartó hallatlan népszerűségének az óvodai nevelésben — amely a szerzőt is már-már feszélyezte —, hogy szinte minden alkalomra készen állt és kínálta magát az egyszerű, közérthető Donászy-vers. Ez a kifogyhatatlan bőségszaru azonban az öniméltlés veszélyét is magában hordta.

Az említett kötetek meg a *Cinkeház* és a *Cserebere Csóri* verseiből azonban jó néhány üde, friss hangulatú darab ma is használható.

A szerző egyéb munkáiban — pl. *Zsóka óvodája*, *Zsóka új óvodában* — megkülönböztetett előnyben részesíti az arab eredetű makáma, a rimes próza használatát. Ez a kifejezési forma — legalábbis egyelőre — a gyermekirodalomban idegennek látszik, mert a versbe szedett prózaiság szegényíti a gyermek költőiségre fogékony képzelet- és érzelmvilágát, eltávolítja a valódi költészettől, megfosztja az igazi versélménytől.

Csanádi Imre lírája gyermekközeli költészet. Azokat a pillanatképeket, impressziókat, hangulatokat ragadja meg, amelyeket a gyermek is lát, érez, tapasztal, csak éppen nem figyel rájuk, mert megszokta a körülötte zajló apró élményeit, ismétlődő eseményeit. Csanádi Imre ezeket a hétköznapi epizódokat véteti észre a gyermekkel nagy műgonddal csiszolt verseiben. A *Négy testvér* és a *Kis verses állatvilág* szélesre tárja a gyermek-környezet behatárolt kapuját, s egy-egy vers egy-egy költői képe bemutatja a természet gazdagságát, az állatok sajátos jegyeit, a háziállatokat éppúgy, mint a vadon egzotikus állatvilágáét.

De kedves versek ábrázolják a falusi élet szépségeit, a munkával járó örömeiket is.

Csányi Gyöngyi gyermekverseivel gyakran találkozhatunk különböző lapok, folyóiratok gyermekrovatában. Eddigi legjobb kötete a *Csibeköltőgető*. A témát neki is a természet sokszínűsége szolgáltatja, különösen az őszi és a tél pasztellárnyalatai ragadták meg fantáziáját. Képzeletmozdító verseiben új tartalmi és művészi elemek kialakítására törekszik.

Csoóri Sándornak máig egyetlen kötete a *Lekvárcirkusz bohócai*. Pedig a játékos rimű, vidám hangulatú, mulatságos képeket sorjázó versek arra engednek következtetni, hogy a költőnek van még mondanivalója a gyermekek számára. Néhány vers felnőttes múltba merengése azonban távol áll a gyermek érzelmi világától. Orosz János illusztrációi pedig — föltehetően nyomdatechnikai okokból — sötétek, komorak, nyomasztó hatásúak.

Devecseri Gábor *Allatkerti útmutatóját* eredetileg fiának készítette, majd unokájának kibővítette. A humor jegyében született groteszk sorozat több mint ötven sziporkázóan szellemes versben mondja el, hogy „melyik állat mire való.” Borsos Miklós lendületes vonalvezetésű rajzai teszik teljessé a mókát, vidám hangulatot árasztó kötetet.

A festő és díszlettervező Drégely László sokoldalú művészetét bizonyítja *Babajarsang* című, saját illusztrációjú kis kötete, amelynek hatvan élénk ritmusú, játékos hangulatú verse alkalmas arra, hogy a gyermek fantáziáját is mozgásba hozza.

Fazekas Anna az *Öreg néne özikéje* című verses meséjével kitörőihetetlenül iratkozott fel a gyermekköltészet lapjaira. Sem a *Rigónóta*, sem a *Babaház* színvonala nem éri el az *Öreg néne özikéje* meghitt bensőséges hangulatát, egyszerű líraiságát.

Gazdag Erzszi első versesfüzete, a *Palika flótája* még csak kísérletezésnek minősíthető. Később megjelent kötetei, a *Száll a sárkány*, a *Mesebolt*, a *Hívogató* pergő ritmusú versei az élő természetet, az állatokat, a virágokat, az apró gyermeki örömeiket ábrázolják. Tudatosan merít népköltészeti forrásokból. A népköltészet hamvassága, naiv bája ihlette Gazdag Erzszi *Egérakta kis tarisznya* című izléses kiállítású, leheletfinom hangvételű vers- és mesegyűjteményét.

Kiss Dénes verseskötetének már a címe is utal a szójátékra épülő és nyelvi ötletekben túlburjánzó költészetre. A *Tiki-taki*, *fateke* vreseinek alliterációi, ikerszavai, szóvariánsai, ropogós hangutánzásai, meghökkentő hangzása sok eredetiséget vonultatnak fel a kötetben, pl. a *Korong — forog*,

a *Kece-bece*, az *Ut-fut*, az *Irka-firka* című versekben. Helyenként azonban a nyelvi bravúr, az öncélú játékoság elhomályosítja a költő mondanivalóját, ezért Kiss Dénes kötetét csak a megfelelő válogatás feltételével lehet ajánlani az óvodai irodalmi nevelés számára.

Kormos István megteremtette halhatatlan mackóhősét, a gyerekek kedvenc Vackorát *A tréfás mackók* — Móricz Zsigmond *Allatmeséire* emlékeztető — kötetében. A verses mesék egyikében már ott téblábol a kis medvebocs, majd önállósodott, s a pisze kölyökmackóról sok minden kiderül a következő kötetekben. (*Mese Vackorról, egy pisze kölyökmackóról és Vackor világot lát.*) Többek között az, hogy igazi óvodába jár, igaziból nyaral a Balatonnál, s téli alvás helyett elindul világot látni, méghozzá a fővárosba, ahol gyerekszemmel csodálkozik a látnivalókon. Tavasszal pedig visszatér medveszüleihez az erdőbe.

A muzsikáló ritmusú rövid sorok, a tréfás ráütő rímek, az állandó jelzők, a sztereotip fordulatok, tehát a kitűnő nyelvi eszközök kedves játékosága mellett eltörpül az olyan aggályoskodás, mely szerint a reális és irreális elemek ilyen ötvözete esetleg megzavarhatja a gyermek valóság-érzékét.

Kormos István munkássága nagy nyeresége gyermekköltészetünknek, mert az érzékletes költői képek sorozata, a nyelvi leleményesség szinte ellenállhatatlan vágyat ébreszt a gyermekben a szóbeli ízelgetésre, az ismételtetésre, a szavakkal, kifejezésekkel való játékra.

Mándy Stefánia *A cinóberpiros madár* és Nemes Nagy Agnes *Lila fecske* című verseskötete között némi rokonság fedezhető fel a témakör tekintetében. Mindegyik „madaras” könyv versei megelevenítik a sok színben tündöklő és sokszólamú szimfóniát zengő természetet. A meleg líraiságú, poétikus hangvételű versek a gyermeket érdeklő világot ábrázolják konkrét képeket érzékelhető látásmóddal. Az esztétikai nevelés oly fontos tényezői, mint a színek, árnyalatok, formák, arányok, hangok szinte látható, tapintható, hallható közelségbe kerülnek a versek közvetítésével. A határozott színekkel festett képek mögül hallatszik a fák susogása, a szél surrogása, az eső szürke kopogása, a madárhangok koncertje. A remek természetleírásokon kívül mindegyik kötetben található gyerekekről, játékszerekről, névnapról, születésnapról szóló versek is. Mándy Stefánia *Eszterlánci tánca* ne tévessen meg bennünket, mert a népi gyermekdalra emlékeztető cím nem egészen azt nyújtja, amit esetleg várunk a kötettől. A versek egy része valóban esztétikai élményt jelenthet az óvodásoknak, pl. *Egy óriás — egy törpe, Karnevái, Szép forgó esztendő*, a a talalós kérdések meg a *Rácsendítők*, a többi vers megérzéséhez, ill. megértéséhez csak később juthatnak el a gyermekek, mégpedig a szerző szubjektív emlékezéseinek nosztalgikus, látomászerű ábrázolása miatt.

Osvát Erzsébet *Forgócska* című kötetének derűs nyugalmat és kedélyt tükröző versei sokáig népszerűek voltak az óvodában, mert a költő megtalálta az egyszerű témákhoz, apró élményekhez illő, meghitt hangulatú kifejezőmódot.

Takács Gyula *Rózsává lett róka* című népköltészeti hatásokat tudatosan vállaló kötete a szerző természetismeretéről tanúskodik. Az állatvilág egy-egy képviselőjéről felvillantott költői kép, a népmesék csodás átváltozásait idéző versek újabb színfoltot jelenthetnek az óvodai irodalmi nevelésben.

A finom poézist, halk lírát kedvelők talán idegenkedve fogadták Tamkó Sirató Károly harsányabb hangú jelentkezését a gyermekirodalomban. Tamkó Sirató Károly költészetéből hiányzik a csendes merengés, az érzelmes ellágyulás. Csibészes hetykeségű verseiben mintegy összekacsint a gyerekekkel, hogy lám, ilyen az élet! Tele van érdekességgel, furcsasággal, mulatságos pillanattal, mindezt csak észre kell venni. A *Tengerecki Pál* meg a *Pinty és ponty* című kötetek sajátossága a komikum, a humor, amelyet még fokoz a huncut-pajkos ötletekből eredő sok szellemes csattanó, a kifogyhatatlan nyelvi leleményesség. A költői képekben, a ritmus lüktetésében benne feszül korunk dinamizmusa, vibráló sokszínűsége.

Vasvári István két gyermekverskötete közül a *Tíz kicsi ló* játékos bája, tarkabarka világa erőteljesebb, gyermekközelibb költészet, mint a *Három fűzfa, három nyírfa* mélabúl szomorúsága, csendes elégikussága.

Weöres Sándor gyermekköltészetéről szándékosan mellőzöm a részletekbe bocsátkozó ajánlást, hiszen köztudomású, hogy Weöres Sándor gyermekirodalmunk élő klasszikusa. Sokan és sokszor megállapították verseiről, hogy azok a gyermekköltészet csúcspan ragyognak. Játék, valóság, mese, fantázia, álmom, látomás, hangulat káprázatos kaleidoszkópja tárul fel a versekben, s ezek a gyermeki érzélemvilág számára is megközelíthetők, mert varázslatosan megelevenednek a képek, érzékelhetővé válik az ábrázolt világ tarka forgataga, dinamikus mozgalmassága, szivárványos látványossága, zenei akusztikája.

Weöres Sándor mindegyik kötete: a *Gyümölcskosár*, a *Bóbita*, a *Zimzím*, a feleségével, Károlyi Amyval együtt írt *Tarka forgó* érzelmi telítettségével, a nyelvi-formai eszközök gazdagságával és könnyedségével, ritmikai változatosságával az irodalmi élményszerzés és az esztétikai nevelés szinte kifogyhatatlan forrása.

Sajátosan egyéni hangon szólal meg Zelk Zoltán lírája. A kiváló költő *Erdőben-berdőben* című kis gyűjteménye tele van mesélő kedvvel, józú humorral. Ilyen a címadó vers, a *Hová szaladsz, vízipók?*, *A három nyúl* — ez lapozgatóként is megjelent —, a *Tavaszi dal*, a *Gólya, gólya*, a *Párbeszéd*. Válogatott verseket és meséket összegez a *Tilinkó* című kötet; ebben a *Kecskére bízta a káposztát* és a *Mese a kicsisikorról, akinek még nincs patkója* is megtalálható. A *Békabánat* a korábbi *Gyermekbánat* finoman cizellált verseit igyekezett átmenteni a mai gyermekköltészet értékei közé. A kötet egy részét azonban rezignált fájdalom, könnyes szomorúság árnyékolja be. A csöndes melankóliát csak kevéssé enyhítik a derűt, életörömet sugárzó *Horgászok*, a *Kóc, kóc*, az *Akombakom*, a *Falu végén van egy kút*, s még néhány vers, mert a vidám hangulat nem egyenletes, törést szenved a közbülső versek sötétebb tónusán.

A Nyugat második nemzedékének nagy költői nem tartották rangon aluli tevékenységnek a gyermekversírást. Így Kassák Lajos, Szabó Lőrinc és Szép Ernő is megajándékozta a gyermekeket egy-egy szép kötettel. A *Csillagok csillogtatok, virágok virágoztatok* című Kassák-gyűjtemény múltat és jelent, falut és várost ábrázol 37 változatos témájú versben. Szabó Lőrinc *Kicsi vagyok én* című kötete is nyeresége gyermekköltészetünknek. Szép Ernő *Gyermekeknek való* című kiadványában szakított a természetábrázolás hagyományos sémáival, helyette a gyermeklélek, a gyermekélet élményvilágát rajzolta meg igényes költőiséggel.

VERSES ANTOLOGIAK

A Móra Kiadónak arra is volt gondja, hogy a versek színe-java antológia formájában is a gyermekkorosztály rendelkezésére álljon. Különösen T. Aszódi Éva finom ízléssel szerkesztett összeállításai jelzik e nemes törekvést. Ez *Aranykapu* és a *Cifra palota* a kibontakozó mai gyermekköltészet két reprezentáns albuma. Nem kizárólag az óvodáskorúaknak készültek, de a témakörök szerinti, ciklusos elrendezés segíti a 3—6 éveseknek való szemelgetést is.

A *Bóbita álmos* című, klasszikus és mai költők dalaiból, altatóiból, ringatóiból összeállított válogatás ugyancsak T. Aszódi Éva szakértelmét dicséri.

Népi találós kérdések, mondókák remek gyűjteménye a *Négy testvér egymást kergeti*. Az 1946-os első kiadás 1969-ben átdolgozásra került, az elavult versek elhagyása csak hasznára vált a kötetnek.

Antanténusz, szórakadémusz — mondogatják önfeledten kicsinyek és nagyobbak egyaránt. A népi eredetű halandzsának ezt a szórakoztató játékoságát ismerte fel Gereblyés László, s gyűjtötte kötetbe nemcsak a népköltészet maradandó értékeit, hanem mai költőink népi ihletésű verseit is.

Fazekas Lászlót, a *Lagodai pagoda* szerkesztőjét nem a korosztályok szerinti besorolás gyakorlatiassága, hanem a mai gyermeklira összegyűj-

tésének szándéka vezette a kötet összeállításakor. Megtévesztő lenne az antológia mindegyik versét óvodásoknak ajánlani, természetesen válogatni kell a gyűjteményben. A témák és alaphangulatok rokonsága szerinti csoportosítás azonban garmadával vonultatja fel a mondókákat, kiszámolókat, tréfás rigmusokat, nonszensz verseket, a szójátékra épülő nyelvi ötleteket. Gyermek és felnőtt, egyén és közösség, képzelet és valóság, líra és epika szerepel a több mint 200 verset tartalmazó kötetben.

A *Zöld levelecske* című verses antológia mai gyermekköltészetünk gazdag termését gyűjtötte csokorba. 56 költő csaknem 300 verse között tallózva bőséges anyag található az óvodás korosztály számára is.

A tematikus szerkesztésű kötet mintegy harmada az óvodai nevelés-oktatás gyakorlatában is felhasználható, mert a versek jó része a gyermek-élet örömeit, a természet és a környezet jelenségeit éneklí meg.

Mosolyra biztató dal — ezt a címet kapta az első témakör, amelynek versei inkább a képzelet teremtette mesevilághoz, a költői álomvilághoz, a gyermeki játékvilághoz állnak közelebb. A *Csendits rá!* ciklus kiszámoló, mondókái, tréfás találos kérdései és nyelvgyötrői az anyanyelvi nevelés, a beszédkészség fejlesztésének hathatós eszközei lehetnek. A *Szaladnak a hónapok* versei az évszakok körforgását a szokványostól eltérő módon ábrázolják, szinte láttatják a természet palettájáról kevert ragyogó színeket, finom árnyalatokat, szinte éreztetik a természeti erők szüntelen mozgását, eleven dinamizmusát. A *Tillárom haj!* című zárórész mókás, mulatságos, játékos verseinek célja a szórakoztatás, a nevettetés. A „mosolyra biztatás”, a vidám hangulatteremtés, a jókedvre derítés szándéka vonul végig az egész kötetben, ebben rejlik az antológia irodalmi és pedagógiai értéke.

MESEK, MESEGYŰJTEMÉNYEK

A felszabadulást követően a magyarországi könyvkiadás egyrészt a könnyen elérhető és kitűnő, csak elenyészően kevés kivételtől eltekintve szocialista nevelésünknek is megfelelő Móra-mesékhez nyúlt, másrészt mindenfajta irodalom ősi és eredeti forrásához, a népköltéshez folyamodott közrebocsátható anyagért. Így jelentek meg ismét Móra Ferenc meséi és Arany László, Benedek Elek, Berze Nagy János népmese gyűjtései jobbnál jobb válogatásban: Arany László *Magyar népmesék* és a *Pancimanci* című kötete, Benedek Elek *Többsincs királyfi*, *Világszép nádskisasszony*, *A vitéz szabólegény* és Berze Nagy János *Szólószem királyfi* című népmese-gyűjteménye. Ide sorolhatók Kolozsvári Grandpierre Emil népmese-átdolgozásai is: *A csodafurulya*, *a Foltonfolt király*, *A lóvátett sárkány*.

Illyés Gyula *Hetvenhét magyar népmeséje* eredetileg nem gyermekeknek készült. Mértéktartó, óvatos válogatással is viszonylag kevés meséjét lehetett óvodásoknak elmondani. A felfrissített és átdolgozott kiadás azonban egyik legszebb magyar népmese-gyűjteményünk.

A gyermeki meseigény kielégítésére Réz Vera szerkesztette *A három pillangó* című antológiát. Alapanyagát Gáspár János száz évvel ezelőtt megjelent *Csemegék* című munkája szolgáltatta, s ez bővült magyar népmesékkal, idegen népek folklórájával és mai szerzők alkotásaival: Áprily Lajos, Jékely Zoltán, Mészöly Miklós stb. meséivel.

A három pillangó továbbfejlesztett változata *A három törpe* (1959) ugyancsak a magyar és a világirodalom népmeséit és neves szerzők alkotásait sorjázza korcsoportok szerinti elrendezésben. Ma is jól használható antológia.

A Kisgyermek nagy mesekönyve képes album több mint 300 mesével az Ifjúsági Kiadó ajándéka volt az 1955-ös Nemzetközi Gyermeknapra.

A magyar és a világirodalom népi eredetű és szerzői mesekincséből összeállított antológia választ adott azokra a jogos panaszokra is, hogy a könyvkiadás nem gondoskodik választékban is bővelkedő meseanyagról.

A kötet ízelítőt nyújtott tanítómesékből, áliatmesékből, tündérmesékből, tréfás mesékből és távoli népek mitikus meséiből egyaránt.

A hétköznapok élő gyakorlata azonban mindinkább azt bizonyította, hogy a kötet átdolgozásra szorul, mert a mesék egy része idegen gyermekeink érzésvilágától és szemléletmódjától.

Az 1963-ban megjelent módosított kiadás elhagyta a bölcsekedő filozófiájú állatmeséket, az egzotikus folklór, Ausztrália, Melanézia, Polinézia mítoszmeséit, s az egyhangúság veszélyével fenyegető 300 mesét 270-re csökkentette, de ezt a hatalmas mennyiséget is versek és verses mesék közbeiktatása tette változatosabbá.

Az előbbi sikeres kötet nyomdokain próbált haladni a *Minden napra egy mese* a világ minden tájáról származó meseanyag összegyűjtésével, ugyancsak T. Aszódi Eva szerkesztésében. A mennyiség hajszolása — még a szököévi 366. meséje sem maradhatott el —, s a sűrítés kényszere — egy lapon egy mese szerepel —, minőségi romlást eredményezett. Nem mindegyik darab felel meg a mesekedvelő, meseélvező gyerek életkori sajátosságainak.

Az antológiák számbavételekor előkelő hely illeti meg az *Első meséskönyvem* című válogatást. (A szerkesztést szintén T. Aszódi Eva végezte.)

A csaknem 120 mű izelítőt nyújt az afrikai, burmai, eszkimó, orosz népköltésből ugyamúgy, mint Andersen, Lev Tolsztoj, Benedek Elek klasszikus, vagy Mészöly Miklós és Zelk Zoltán modern meséiből.

A tündérmesék káprázata, az állatmesék bölcsessége, a tréfás mesék furfangja mellett helyet kaptak a modern novellisztikus mesék és a költészet gyöngyszemei is. Petőfi, József Attila, Móricz, Móra, Kosztolányi, Szabó Lőrinc, Ilyés Gyula, Weöres Sándor neve fémjelzi a kötet hangulatos verseit és meséit. A közvetlen, kedves alaphangulatú kötet alkalmas arra, hogy valóban az első irodalmi élményszerzés forrásává váljék.

A sorozatot indító antológiát követte a *Második meséskönyvem* és a *Harmadik meséskönyvem*, ezek azonban a kisiskolásokhoz szóló irodalom közvetítésére hivatottak elsősorban.

Az *Icinke-picinke* című magyar népmese gyűjtemény a *Cini-cini muzsika* ikertestvére. Mindegyik szinte naponta forgatott kézikönyv az óvodákban. Az *Icinke-picinke* meséit életkorok szerinti csoportosításban kapja kézhez az óvónő vagy a gyerekeknek mesélő felnőtt: szülő, nagyszülő, olvasásban jártas, idősebb testvér, akinek a néprajzkutató Kovács Agnes ajánlja gazdag forrásanyaggal és utószóval kiegészített, majd 140 meséből álló gyűjteményét.

Témagazdagság jellemzi *A mesélő kert*, a *Csillagszóró*, a *Szívárvány*, a *Tarkabarka* című köteteket (T. Aszódi Eva összeállításai), a Hárs László és Kolozsvári Grandpiere Emil szerkesztette *Mesék, történetek* könyvét, a *Népek Meséi* sorozat kitűnő köteteit, amelyek a világ folklórkincséből nyújtanak szemelgetni valót.

Különbön legjelentősebb meseíróink is népi forrásokból merítenek ihletet, s éppen ezzel váltak a gyermekirodalom rangos alkotóivá. Ezt bizonyítja a *Csupa mese* című, ötvenegy mai magyar író műveiből összeállított válogatás.

Szinte valamennyi mesében ott bujkál a népi motívum valamilyen klasszikus formája, a népköltés valamilyen hagyományos ismertetőjegye. Még a mesetípusok is változatlanok, rendre feltűnnek az állatmesék, a tréfás mesék, a tanító mesék, a tündérmesék, de igazi mai témájú mesékel is találkozunk a gyűjteményben. Ilyenek pl. Kőszegi Imre, Lázár Ervin, Tamkó Sirató Károly remek, modern hangvételű meséi.

A szerkesztő Hárs Lászlót az írói újat akarás, újat teremtés szándéka, a korszerűség érvényesülése vezérelte a kötet anyagának összeállításakor. Szellemes beköszöntő versével és izgalmas, érdekes zárómeséjével egészítette ki a mai meseirodalmat összegező antológiát. Hárs László tudatosan vallja magát gyermekírónak. Talán leginkább ő modernizálta a mese műfaját tartalmi és formai szempontból is. A *Híresincsi szel-malomban* szerepet kapott a tudomány és a technika világa, puritán nyelvi megfogalmazásban. Az *egyetlen tündér* című kötet 45 meséjének első ré-

sze óvodában is használható. Egyszerű szerkesztési ötletből fakadt a remek könyvcím: $10 \times 10 = 100$ mese. Hárs László témakörök szerint és tízéssel csoportosított meséi sok különlegességgel szolgálnak, de érdekesen mutatják be azt is, ami hétköznapi, megszokott jelenség.

W. Petrolay Margit szocialista gyermekirodalmunk egyik legkiemelkedőbb alakja. Tudatos művész, aki a gyermekirodalom elvi kérdéseivel is foglalkozik, s meggyőződését tudományos munkásságának és írói alkotásainak összhangja igazolja. Közügynek tekinti a szocialista gyermekirodalom fejlődését. A népköltés tisztaságát idéző meséi, a mai élet ünnepei és mindennapi eseményeit ábrázoló elbeszélései gyermekepikánk szép példái. Akár versben, akár prózában mesél, a klasszikus mesenyelv elemeiből építkezik, megtartja a folklór hamvas báját, üde frissességét, s ezt gazdagítja saját palettájának festői színeivel. *A királyné libái* című kötet népi gyökerekből táplálkozó, és alig sejtetett pedagógiai szándékú meséi a nagycsoportosoknak ajánlhatók. *A szél nótája* tréfás, ironikus hangjával vált kedvelt mesekönyvvé. A bölcs mondanivaló, a finom humor, a kidolgozott verses betétek, a bravúros nyelvi megoldások együtteséből született *A vásárfia* című elragadó kis kötet. *Az Erdei kalács* mai valóságból indított meséi nem korlátozzák a képzelet szárnyalását, még az ünnepei alkalmakra — anyák napjára, április 4-re — készült történetek aktualitása sem mesterkél, hanem a szerző írói kvalitásait és pedagógiai hozzáértését dicsérik.

Hasonló erények jellemzik Tordon Akos gyermekirodalmi munkásságát is. *Az utolsó oroszán* című — a kiadó által ugyan hat éven felülieknek javasolt kötet — meséinek derűs nyugalma, tömör stílusa a népi mesemondók módján szemléletes és egyszerű, de nem leegyszerűsített. Kerül minden hivalkodó cifrálkodást, de soha nem torkollik szürkéségbe, egyhangúságba.

Lehet-e ennél veretesebben indítani egy mesét: „Volt egyszer egy nagy király. Nagy királynak kis kanásza. Kis kanásznak trombitája. Az a trombita világ csodája. Hangját még az öreg nap is meghallotta.” (*A kis kanász trombitája*)

Ugyanilyen sűrített a *Kender király* című rész csaknem mindegyik meséje: *A Rézcsevegő és rézgaras*, *Az aranyszarvú ökrök*, *A mézeskalács huszár* stb.

A *Búzavirág* ciklusban jól megfér egymással mese és valóság *A szünyeg és a Hold*, *A kismadár kertje* vagy a *Balaton* mesében. A mesetudattal rendelkező gyermek azonban különösebb nehézség nélkül eligazodik a reális és irreális elemek között.

A harmadik egység meséiben hagyományos mesehősök nyüzsögnek a mai élet zajos forgatagában, s cselekedeteiket a jelen felgyorsult tempója, lázas tenniakarása, túlfűtött életformája határozza meg.

Joggal kérdezhetjük: ettől modernnek, ezért korszerűek Tordon Akos meséi? Egyáltalán mi a kritériuma a modern mesének? Lengyel Balázs népmesékre vonatkozó találó megállapítását a mai mesékre is elfogadhatjuk: „Minden megvan benne, ami a modern irodalomban korszerű: képzeletmozgás, játékoság, groteszktség és művészi, humánus igazságosztás.” A jó mai mesében is mindez megtalálható. A konvencionális meselemek, mesemotívumok és a népmesei hangvétel megtartása mellett korunk gyermekéhez szőjön a mátt kifejező formában.

ELBESZÉLÉSEK, TÖRTÉNETEK, ISMERETTERJESZTŐ MŰVEK

Ebben a nem könnyű műfajban jeleskedett Fazekas Anna a *Kiváncsi Zsófi* és a *Kiváncsi Zsófi farsangja* című kötetekkel, amelyek az 5–6 éves gyermek növénytani, állattani, földrajzi, történelmi, irodalmi és nyelvtani érdeklődését elégítik ki a humor jegyében, a meseszöveg egyszerű eszközeivel. A nagycsoportos Zsófival együtt megismerhetik a gyermekek az élet bonyolultságát, a rokonsági viszonylatokat, a falu és a város jellegzetes különbségeit.

Főleg a második kötetben előforduló nyeivi „fennkölttség” ellenére, amely helyenként túlnő az átlagos életkori fejlettség szintjén, mindegyik használható kötet az óvodai ismeretterjesztésben.

G. Donáth Blanka *Kati öltözködik* című albumában négy olyan életből ellesett mozzanatot dolgozott fel, amely minden hasonló korú gyermekkel megtörténhet vagy meg is történt. Hiszen minden gyermek eljut odáig, hogy egyedül, önállóan öltözködjék, hogy utánozza a nagymosás izgalmas műveleteit, hogy iskolásdit játsszon, s megfőzze az ebédet babáinak. Ezért kedvelt képeskönyv ez az óvodában és a családban is.

Majdnemhogy utánozhatatlan eredetiséggel ontja jobbnál jobb köteleteit Janikovszky Eva, akinek nehezen körülhatárolható műfajú munkáit a felnőttek legalább olyan élvezettel olvassák, mint ahogy hallgatják a gyerekek. Témaválasztását és feldolgozásmódját maiság, korszerűség jellemzi. Hallatlan érzékenységgel reagál az élet ellentmondásaira, a hétköznapi fonákságaira, s meg tudja ragadni a generációk örök harcának lényeges kérdéseit, a gyermek és a felnőtt kapcsolatának ütközőpontjait. A valóságból ellesett pontos megfigyelések, konkrét helyzetek alkotják írásainak témáját és cselekményét, s ennek az életszerűségnek természetes íze-zamata, az élőbeszéd modorosságától mentes gördülékenysége jelenti sikerének titkát.

A Velem mindig történik valami, a Jó nekem, a Te is tudod?, a Fel-lej szépen, ha kérdeznék, a Ha én felnőtt volnék, a Kire ütött ez a gyerek?, az Akár hiszed, akár nem című kötetek naivan gyermeki bölcsessége, elgondolkodtató logikája tanít, nevel, ismeretet közöl — korántsem didaktikusan —, de a felnőttet is rádöbbenti saját nevelési baklövésére.

S ritka találkozás író és illusztrátor között az ilyen, mint Janikovszky Évát és Réber Lászlót. Az érdekes mondanivaló, a csevegő stílus meg a nyelvöltögetően groteszk rajzok harmóniájából üde báj és meghitt kedélyesség árad.

Az ötéves Jánoska a hőse Sebők Eva *Volt egyszer egy kisfiú* című elbeszélésének. A kötet olyan erkölcsi fogalmak tisztázását kísérli meg, mint a barátság, a szeretet, a bizalom, az igazmondás.

A *Hangmadár* című elbeszélésfüzér önálló cselekményű életképeit a főhős személye, Gyuszi kapcsolja össze. Sebők Eva közel tudott kerülni ahhoz a gyermeki problémakörhöz, amelyből a „miért?” kérdések fakadnak. A szerző válaszai azonban nem mindig megnyugtatóak. Kedves a címadó novella, a *Hangmadár*, a *Vásárlás*, a *Sötét*, a *Titokdoboz*, a *Kérlelés*, kevésbé sikeres felnőtteken okoskodó részletei miatt *Az idő*, a *Repülés*, a *Párbeszéd* című elbeszélés.

Szász Imre kézen fogja hősét, Kisannát, s vele együtt vezeti el a gyermekeket Kertországba, majd Erdőországba és élményt nyújtó mesék, történetek keretében, közvetlen modorú beszélgetés formájában mutatja be a kertek, mezők, erdők flóráját, a természetet benépesítő állatvilágot *Kisanna Kertországban* és *Kisanna Erdőországban* című könyvében.

Szepes Mária Pöttyös Panni sorozata cselekményét tekintve némi-képp rokonítható G. Donáth Blanka *Kati-történeteivel*. Panni is mai gyerekhős, akinek apró kalandjai, óvodai élményei azonosak lehetnek az elbeszéléseket hallgató gyermekével. A rokonszenves Panni mellett Kockás Peti kissé izgága figurája azonban olyan ellenpólust képvisel, akinek sorozatos csínytevésai könnyen kivitelezhető ötleteket adhatnak a tényleges rosszalkodásra.

A szűkebb környezetben való tájékozódást segíti Tóth Eszter *A mi utcánk* című kötetével. Gabi lakóhelyén, a Pipitér utcában is ugyanolyan látnivalók sorakoznak, mint bármely más városi utcában, de nem árt felhívni rájuk a gyermek figyelmét. Ez az érdeklődést keltő szemlélődés vezeti rá Gabit pl. a postaláda, a hirdetőoszlop rendeltetésére, a közlekedés szabályaira.

Evek óta a keresett könyvek sorába tartozik Varga Katalin két remekbe sikerült albuma, a *Gógös Gúnár Gedeon* meg a *Mosó Masa mosodája*. Bár mindegyik a betűvetéssel és olvasással birkózó kisiskolásoknak

készült, a nagycsoportos óvodások is szívesen nézegetik a kiváló pedagógiai érzéssel összeállított verses, mesés képeskönyveket, amelyek meséi tulajdonképpen elbeszélések és történetek.

A szerző *Kisbence* c. könyvének csaknem harminc lazán összefüggő elbeszélése végül is egységes egészet alkot, mert Kisbence fejlődésének jelentősebb állomásait ábrázolják a kerek kis történetek a kisfiú születésétől középső csoportos óvodáskoráig.

Kisbencében nincs semmi „hósi” vagy rendkívüli tulajdonság. Azért rokonszenves, mert éppen úgy gondolkodik, úgy beszél, úgy viselkedik, mint hasonló korú társai. Csetlő-botló ügytelenségei, ártatlan csínytevésai tájékozatlanságából és tudatlanságából erednek, miközben szűkebb és egyre szélesebb környezetével ismerkedik teljes jóhiszeműséggel. A család, majd az óvoda türelemmel és tapintattal segítik át a buktatókon, a felnőttek okos szóval irányítják a családba és az óvodai közösségbe való beilleszkedését. De a didaktikai célok nem kihegyezve, hanem a természetes helyzetek megteremtésével, a gyermeki gondolkodást és szemléletet tükröző előadásban érvényesülnek. Olyan elvont fogalmakat, mint ismeretség, barátság, jóság, butaság, segítség a cselekedtetés folyamatában érteti meg a szerző a gyermekekkel. A pergő dialógusokra épített történetekben Kisbence mindig kielégítő választ kap kérdéseire, s egyre tágul látóköre, bővül ismereteinek tárháza.

Az óvodai korcsoportok történeteit, elbeszéléseit a *Tarka léggömbök* című antológia foglalja össze Bauerné Barla Gabriella nagy felelősséggel és hozzáértéssel végzett válogatásában. A félszáznál több irodalmi értékű, esztétikai igényű, de nevelési lehetőségeket is magában rejtő történet egytől egyig jól felhasználható az óvodai munkában. Egy szerzőtől legfeljebb két elbeszélést közöl a gyűjtemény, mégis egységes alaphangulatú a kötet, mert a hősök, a szereplők a ma gyermekei, akiket modern életforma vesz körül, akiktől nem idegen a tudományos-technikai forradalom ezernyi vívmánya. Finoman árnyalt, emocionális hangulatú *A ládika* meg az *Egy kisfiú* című elbeszélés, halk liraiság hatja át a leíró jellegű *Eroseebb, mint a medve*, *Az erdő örömei* című történeteket, erőteljesebben exponálja a pedagógiai szándékot *A titok* vagy *A nagymosás*, pajkos ötletre és komikus helyzetre épült *A piros gomb*, *A kék doboz* című novella. A városi témák mellett helyet kapott a falu eseményekben nem kevésbé gazdag élete sajátos színeivel, ízeivel, hangulatával, feltárul az ember és a természet összefonódása, ezért a kötet minden óvodában alkalmas arra, hogy az irodalmi élménynyújtás forrása legyen.

MESEREGÉNYEK

A jó meseregényt úgy kell megszerkeszteni, hogy az „megfelelő tagolással egységekre bontható legyen, de mégis szilárd szerkezet fogja egybe cselekményét, s bizonyos sztereotip formai elemek biztosítsák az elbeszélés áttekinthetőségét.” (W. Petrolay Margit.)

Ezen követelményeket valósítja meg Bálint Ágnes *A szitakötők szigetén* című szép képeskönyve, amelyben a mese és valóság összefonódásából kerekedik ki egy selymes pázsitú dunai sziget lakóinak története. A hét fejezetre bontott meseregény költői képeivel, árnyalt nyelvi eszközeivel, pergő ritmusú párbeszédeivel derűs perceket szerezhet az óvodásoknak.

A meseregény műfaji kiváncsalmait talán Csurka István közelíti meg legelfogadhatóbban *A téli tücsök meséiben*. A játékos keretmeséből, a lakásba véletlen folytán betévedt tücsök téli visszaemlékezéseiből áll össze a kötet, de az egyes darabok egymástól függetlenül, önállóan is mesélhetők, hiszen csak a verőfényes, napsugaras nyár élménye fűzi őket egymáshoz.

Petrolay Margit legújabb munkájával, a *Különös dolgok* című gyermekregényével bebizonyította, hogy mi mindenre kell ügyelni a folytatásos műfaj követelményeinek művészi megvalósításához.

A két óvodás jóbarát, Katica és Andris önfeledt rajzolgasából — a tündérecset segítségével — varázslatos mesék születtek. Ezek mindegyike önálló mese is, történet is, fantázia is, valóság is, valami búbajos lebegésű, múltat és jelent, képzeletet és realitást összemósó csodálatos világ, ahol otthonosan mozognak a gyerekek, mert minden kalandot — legalább is látszólag — ők találják ki, ők szövik a mese fonalát egymástól jól elkülöníthető, mégis egységes hatású színes szötteké.

A jó könyvek biztosítják gyermekeink nemes szórakozását, esztétikai gyönyörködtetését, érzelmi életük gazdagítását, fantáziájuk szárnyalását, tudatuk és jellemük formálását, egyszóval előkészítik őket a majdani színvonalas, felnőtt szépirodalom megbecsülésére és megszeretésére.

Szocialista gyermekirodalmunk fejlődése elszakíthatatlanul hozzátartozik irodalomtörténetünk egészéhez, a művészetpolitikai és közművelődési irányelvek megvalósításához.

Ebből a felelősségteljes politikai munkából kivette méltó részét a könyvkiadás, de dicséret és elismerés illeti az óvónők százait és ezreit is, akik névtelenül, nehéz körülmények között dolgozva formálták gyermekeink esztétikai ízlését, közvetítették és terjesztették a szocialista humanum irodalmi alkotásokban megnyilvánuló mondanivalóját és eszmeiségét, s ezzel elősegítették generációk szocialista emberré nevelését is.

A MAJTÉNYI MIHÁLY NOVELLAPÁLYÁZAT TERMÉSÉRŐL*

Az irodalmi pályázatok kulturális jelentőségéről leginkább megoszlanak a nézetek. Voltak és vannak olyan vélemények, melyek szerint a művészi alkotások zseniális egyéniségek értelmileg felfoghatatlan és kívülről befolyásolhatatlan belső életében gyökereznek. A szervezési formák legfeljebb kedvező feltételt biztosíthatnak az alkotási folyamat számára, de nem vághatnak elébe: hivatali célszerűség, valamint az embernek a végtelen és kimondhatatlan utáni vágya csak nagyon véletlenül eshet egybe. Az irodalom története nem egy olyan korszakos fontosságú életműről tud, amely számára nem egy pályázat, de néhány évtized is kevésnek bizonyult a megérdemelt elismerés kivívásához s csak az utókor kegyelete szolgáltathat megkésett igazságot. Berzsenyit és József Attilát csak szellemi utódjaik emelték az égig, másként gondolkodó kortársak, ha nem süketek is, de csupán félig értői voltak törekvéseiknek.

Előfordulnak azonban a pesszimizmust ellensúlyozó példák is. Ki ne tudná, mit jelentett Arany János számára a *Toldi*ért kapott pályadíj? Vagy a Nyugat kitüntetése Németh Lászlónak? De hogy ne menjünk ilyen messze: Majtényi Mihály tehetsége is valószínűleg lassabban bontakozott volna ki, amennyiben a *Mocsár* című regényével szerzett harmadik díj nem ad döntő lökést pályájának a két háború között. S időben még egy lépéssel közelítve felénk: kétségbe vonható-e regénypályázatunk sikeressége, ha néhány — az egyetemes magyar irodalomban is figyelmet érdemlő — regénnyel ajándékozta meg irodalmunkat!?

A novella (még akkor is, ha némelyik mögött évek tapasztalata gyülemlett fel) nem annyira a készség és érettség felmutatásának, mint inkább a pillanatnyi összpontosításnak műfaja, egy novellapályázat eredménye tehát még olyan megbízhatósággal sem jelölheti a valós erőviszonyokat, mint a nagyepikáé. De éppen ezért demokratikusabb is. Kisebbség lehetősége adódik benne a már kialakult s esetleg enyhén modorossá is vált írói egyéniség nyomainak felismerésére, a már egyszer hitelesített s most újra felsejülő értékek kritikátlan elfogadására. A novella terjedelménél fogva, de belső sajátágaiból következően is eszményi közeg a folyamatos átalakulásra és rejtőzködésre.

Ez a Magyar Szó eddigi három novellapályázatán is beigazolódt. Nyertesei kezdők. Az egyik egyetemista, a másik kettő javakorban levő újságíró. Sikerük egyik okaként azt sem kell elhallgatni, hogy írónk egy része harmadéve és tavaly egyaránt tartózkodott a pályázaton való részvételtől. Úgy érezhették: a sok esetlegességtől függő rangsorolás (még talán a második vagy harmadik hely is) csorbítaná megszerzett tekintélyüket; meg hát: a kiténni és nyerni vágyás hiú erőfeszítésein amúgy is túl vannak már. A mezőny többnyire, de korántsem teljes egészében, a fiatalabbakra, a félig-meddig kezdőkre korlátozódott. A bizottságok, anélkül, hogy erről tudomásuk lett volna, nem a klasszicista tökélyvel, hagyományos formában kicsiszolt műalkotásokat keresték, mint inkább a kezdeményező bátorságot, időszzerűséget, a világnézeti tágasságot s a korszerű prózárais ismeretét igyekeztek méltányolni. Mivel az említett törekvésekben nem volt hiány, a viszonylag bőséges választék megkönnyítette (s egyben meg is nehezítette) a zsüri munkáját.

A második pályázat termésében Vlaovics József munkája bizonyult a legígéretesebbnek, még akkor is, ha szövegtisztaság tekintetében jó néhány novella fölülmúlja. Vlaovics azonban nem törődött a vitatható stílusproblémákkal, ő a mai vajdasági ember víziójára összpontosított, de úgy, hogy közben etikailag általános emberi, esztétikailag viszont világ-

irodalmi távlatokról sem feledkezett meg, félrelökve többek között a giccs felé torlódás aggályát. Ha valaki elméletileg igyekezne bebizonyítani Gabriel Marqueznek és Csépenek egy szövegen belüli szimbiózisát, Vlaovics szövegének elolvasása előtt nyilvánvalóan bűvésznek vagy szélhámosnak tartanánk; a novella megismerése után viszont már nem. A *Hazamenni* sajátos szintézis: a valóság fölött lebegő sznobizmust bácskaias vaskosságai és határozott emberi tartalmai miatt nem elégíti ki. A templomtorony-perspektíva viszont a laikus szemével zagyvának látható mondat-szerkesztésbe ütközhet bele; míg az ódivatúan realista mindkét szélsőséget kifogásolhatja. Keverék, disszonáns elemek konglomerátuma tehát Vlaovics novellája? Nem, hanem átgondolt kompozíció és éppen ezért érdemelte ki az első helyet.

A bíráló bizottság természetesen akkor lehetne igazán elégedett munkájával, ha e pályázat eredménye túlmutatna önmagán s az elkövetkező évek is hitelesítenék döntését. Éfelől csak a reménykedését és a jókívánásait fejezheti ki, mert az írásművészé fejlődésnek legfeljebb a kezdete lehet az, hogy valaki diadalmaskodik-e egy prózapályázaton. Beretka Ferencnek, fiatalabb lévén, jóval nagyobb e tekintetben a lehetősége, noha világirodalmi példákat is felhozhatnánk annak bizonyítására, miszerint a negyvenedik és ötvenedik életév közötti kor nem csupán a beérés, de a kezdés időszaka is lehet. S a többiek? Tolnai Ottó és Dudás Károly írói becsületén nyilván nem esett folt azzal, hogy Vlaovics nagyobbat akarása elvitte előlük a pálmát. A fiatal tehetségek, ha most nem léptek is előbbre kiemelkedő sikerrel, kétségtelenül jelen vannak. Közülük Csorba Béla, Dezső János, Harka Imre, Vesztegh Ferenc, Pásztor László és B. Németh Agnes tűnik a legígéretesebbnek. Ha nem következő pályázatunkon, akkor lapjainkban és folyóiratainkban valószínűleg találkozni fogunk még a nevükkel; noha ez többségüknél eddig sem volt ismeretlen.

Beretka Ferenc a legelhasználtabb témakörök egyikét választotta írása alapjául: a válság élményekéből ugyanis már kivételesen nagy, klasszikusnak számító alkotások sorozata született. Noha ezzel kapcsolatban mindenekelőtt Csehov, Tolsztoj és Móricz Zsigmond neve merül fel képzeletünkben, a terület korántsem tekinthető körülhatároltnak, lezártnak, nagy távolságról szemlélhetőnek. Az általunk említett nagy írók, sajnos, inkább az előrejelzői voltak annak a folyamatnak, mely manapság veszélyes társadalmi jelenségként az érzékenyebb emberek életében, de főképpen az írók világában elviselhetetlenné fokozódott. Az embernek és munkájának diszharmóniájáról, a természet legkiemelkedőbb pontjának és legalacsonyabb szintjének szédítő távolságáról; egyszerűen: a szellemnek és az anyagnak meghasonlottságáról, a mai tudomány és filozófia által feltett kérdésekről van itt szó. Sokak szerint e kapcsolat befolyásolhatatlan, mert idegen volta eleve adott, s a mai életviszonyok csupán kihangsúlyozzák, láthatóvá teszik a kettőséget, ami mindig is rejtett teher volt az emberi lélekben. Mások (s a mi társadalmunk eszményei ezekbe állnak közelebb) a folyamat lényegét az előbbivel éppen ellentétesnek értékelik s az ember és világa kibékülésének jeleit keresik s egy viszonylagos harmónia megteremtésén munkálkodnak.

Beretka Ferenc novellája, a *Reggel* mindkét általunk említett pólust érinti. Ő válságra gyanít a kérges kezű munkásnak a gépével robusztus spontán egységet alkotó látszólagos harmóniája mögött. De egyúttal a megoldásra is utal, hiszen félgondolatokat hosszabbít gondolatokká, sejtéseket, átmeneti rossz közérzetet tartós állapotá. Vagyis: krízist mutat ki ott, ahol ez csak kivételesen ritkán tudatosulhatott, s ha igen, a hangos szó csupán a töredékét tükrözhetette a mélyebb valóságnak. A tudomásulvétel viszont már egy lépés a megoldás felé.

Nagy különbség van népiesség és népieskedés között. Az előbbi közvetlen életlátást jelent, azt a képességet, mely az életforma kiülsőségei mögött könnyedén tapint rá a szokásokkal és a hiedelmekkel összefüggő gondolkodásmódra. S tegyük még ehhez azt is hozzá: a népiességnek csak akkor van igazi művészi értéke, ha túlmutat önmagán; amennyiben a benne megragadott lét az általános emberi tapasztalattal is összecseng. Az igazi

népiesség megkeresi a táj egyéni arculatát kifejező, tudományos témát is képező néptulajdonságokat, de amennyiben ezek külső összefüggései között ragad meg, parlagi vaskosság jelzi a szintjét. Ha a szokások és hiedelmek sorsokat irányító erővé képesek válni, s ha a komikum magából az élethelyzetből, nem pedig az író jópofaságra való törekvéséből, az önmagában is furcsaságot képezőnek erőszakosan „humoros” lefokozásából ered, akkor provincializmus helyett nyugodtan beszélhetünk irodalomról.

Vígh Rudolf novellája, a *Félrebillent harang* indítását etnográfiai hitellességűnek lehet tekinteni; ám a hiedelem nem pillanatnyi érdekesség, hanem a főhős cselekedetét meghatározó erő. Kala Pálban reggeli ébredésének körülményei érlelik meg a halál közeli megjelenésének gondolatát. A novella mégsem lesz az ostromba viccelődés áldozatává, mert Vígh Rudolf a paraszti gondolkodás együgyűségét az álom közegében, szürrealista képek sorozatában teszi plasztikussá, miközben egy emberélet fordulópontjaiból meríti anyagát. Nem érzélgős, s éppen ezért gyakorlat erős hatást olvasója érzésvilágára. Humora természetserű következménye az önmaguk belső logikája szerint alakuló helyzeteknek; s az asztalon felocsúdó öregember iránt legalább annyi szánalmat érzünk, mint amennyire groteszk a jelenet. Népiesség, tragikum és humor kevés írónknál alkot olyan meggyőző szerves egységet, mint Vígh novellájában.

Dudás Károly éveken át valósággal tanulmányozta az idős, magatehetetlen vajdasági parasztemberek sorsát, amelyről két évvel ezelőtt riportkönyvet is jelentetett meg. E témakörhöz való vonzódása, úgy látszik, azóta sem lankadt, mert a legutóbbi Majtényi Mihály novellapályázatra megújult eszközökkel igyekszik tartósabban megörökíteni, ami már régóta igazta. Ezúttal a filmtől kölcsönzött kifejezési formát; a *Varnyú István megtérésének* szövege nem hiába viseli a filmnovella alcímet, mert valójában féltűn van az epika és a forgatókönyv között. A filmszerűségnek nála kétféle értelme van. Először is a novella nyelvével határozza meg, lehetőséget ad ugyanis a sűrítő kihagyásokra, aminek következtében a napi kommunikációs szükségleteink közben legjobban terhelt szófajt, az ígét, vagyis (mint mondatrészt) az állítmányt hagyja ki igen gyakran mondataiból. A filmszerűség a tömörítésre azáltal is módot nyújt, hogy az asszociációk törvénye alapján nem egyszer a jelenből a múltnak megfelelő idő rétegébe siklik át, s eközben természetserűleg hagyhatja el az átűnés folyamatát tartalmazó segédszöveget. Mindennek következményeképpen műve liraisággal és drámaisággal is gazdagodik. A sűrítések ugyanis, az elhallgatások és a visszafogottság eredményeként távlati értékkel rendelkeznek, míg a jelenbe szikrázó múlt folyamatosan készíti elő a tragikus végkifejletet. A novella nyelve tehát rövid leírások és képek sorozata. Egy öregember egy fiút üldöz a szántáson, miközben el-elkalandozik a múltban. Eszébe jut a gyermekkori nyúlüldözésnek az emléke, mikor először kellett tapasztalnia a társadalmi erőszak törvényét. Azután az első, majd ezt követően a második világháború viszonyosságai tűnnek fel előtte, hogy a véreségek a felszabadulás utáni beszolgáltatások víziójában összegeződjenek. Van némi tendencia a lesújtó életmozzanatok összeválogatásában, de amit a novella alig bír el, nem volt-e természetes járuléka az idősebb földművesek életének?

A misztikumhoz való írói viszonyulásoknak kétféle módja ismeretes. Az első, mikor az alkotó előtt valóban olyannyira titokzatosság a jelenések, hogy teljes lényével kiszolgáltatja magát az ismeretlennek: aminek következtében a mű nem lesz több szorongás-élménye kisugárzásánál. Az ilyen művészek távoli, platonikus valóságokban hisznek s látóki szemük sugárzásként hatol át a dolgokon, mint a századforduló táján a szecszionista Maeterlincké, vagy valamivel később az expresszionista Meyrinké. Van azonban egy másfajta misztikum is, melynek indítóokai talán nem különböznek lényegesen az előbbiétől. Ebben az elmélyedő tekintet nem tudja komolyan venni önmagát, vagy ha mégis, képtelen elkerülni a szélesebb látószöveget, mely a gyakorlatias ész által elérhetetlen titkokon kívül az evilági, bár az eldologiasodott értelem számára hozzáférhetetlen,

viszonylatokat is magába foglalja. Ilyen magatartást a legjellemzőbb módon Gogol képviselt a múltban, míg napjainkban a szarkazmusig fokozott iróniával Hernádi Gyula ír ebben a szellemben prózát. Tolnai Ottót ezekhez, nem pedig amazokhoz vonzza a hajlandósága. Az igazi misztikusok tulajdonképpen szimbolisták, mert üzenetük túlságosan is sokféle szempontból közelíthető meg. Ezzel szemben a Tolnai-féle próza szinte majdnem mindig játék, melynek többértelműsége allengikus törekvésből és a metamorfózisokra való hajlandóságból, nem pedig a szemnek a végtelen előtti megmerevedéséből származik. Konkrétan: a szóban forgó elbeszélés, a *Kittenberger középső uja* viszonylatában a misztikum, bár látszólag önértéke van, csupán eszköz az emberi arányok kihangsúlyozására, hogy a mások nagy tettei hasonlóképpen bővíthetők el a gyanútlan kisembert, ahogyan a béka sem tudhat másféle létezésről a végzetesen hipnotizáló kigyószemek előtt.

Vlaovics Józsefnek díjnyertesként való bemutatkozása a bíráló bizottság tagjait is meglepte. A *Hazamenni* című novellájában ugyanis oly sok a fiatalos energia, annyira jellemző rá a csiszolatlanság, hogy inkább gondoltunk egy rendívil életképes zseni-porontyra, mint egy két évtizedes munkássággal rendelkező újságíróra. A tehetség érvényre juttatása azonban nem korosztályhoz kötött s a fiatalkori ígéretes indulásnak csupán a valószínűsége nagyobb a beérkezésre.

Vlaovics novellájának jelentősége a téma korszerűségében és a feldolgozás mikéntjében egyaránt kidomborodik. A falu és a város ellentétét mind a XIX., mind pedig a XX. század prózája sokszor feldolgozta már; a problematika mégsem intézhető el a megbélyegző közhelyszerűséggel, mert mi nem New Yorkban élünk, következésképpen az író érzékeny szeme szükségképpen akad fenn a mi társadalmunk jelenségein. A fennakadás azonban nem azonos a teljes kiszolgáltatottsággal: az alkotó ugyanis szükségképpen múlja fölül azt, amivel szembekerülni kénytelen. E fölülmúlás a teremtő leírás, a megnevezés szabadsága. Ehhez a világirodalom legkorszerűbb áramlatából merített bátorságot Vlaovics József. Azt a bravúrt sikerült megvalósítania, ami manapság igazi írói teljesítménynek tekinthető: egy-egy hosszú mondatba összesűrítve tükröztette mindazt a drámaiságot, mely a mindennapi élet konfliktusaiból az emberi tudat mélységeiben rakódik le, s egy váratlan pillanatban aranyat és salakot egyaránt magával sodorva tör fel. E hatáshoz még a szerkesztési leleményt is hozzá kell számítanunk. Ez a műfajnak hagyományos értelmezését is kielégíti, mivel a szereplők életét azok válságos pillanataiban ragadja meg: az apa a fiát, az utóbbi pedig a kedvesét várja. A feszültség igazi többlete azonban az életformák külső és belső surlódásából származik.

* A Magyar Szó munkatársainak és díjazottjainak topolyai vendégszereplésével kapcsolatos szövegek.

A GÖRÖG MITOLÓGIA KERTJEIBEN

JEGYZETEK AZ ANTIGONÉ SZABADKAI BEMUTATÓJA UTÁN

A mitikus-tipikus szemléletmód elsajátítása kétségkívül korszakalkotó az elbeszélő életében, művészi hangulatának sajátos emelkedését jelenti, a megismerés és az alakítás derűjét, melyet késői esztendőkre szokott tartogatni az élet; mert az emberiség életében a mitikus korai és kezdetleges fokot jelenti, az egyes ember életében azonban a későit és érettet.

Thomas Mann

1. Amint egy színház elismert klasszikus drámaíró művét tűzi műsorára, a színházkedvelő közönség fokozottabb érdeklődéssel fordul meghirdetett előadása felé. Ha számokban nem is, de minőségben, a művészi élmény iránti szomjúságában még fokozottabb ez az érdeklődés, amikor alkalom nyílik arra, hogy a görög antikvitás világából olyan képet kapjunk, amely másfél ezer év előtti hérosztörténeteket elevenít fel s annak minden felsejülő árnyát és fényét élénk vetíti. A néző a távoli múltba réved, ismert és ismeretlen ösvényeken jár, és valami fölemelő érzés tölti el, hogyha csak egy vagy két órára is, együtt él, együtt lélegzik a hellén kor alakjaival.

Bármelyik művet említjük is meg a hellén tragédiaírók alkotásai közül, mindegyikből kikerekedik a teljes élet. „Gyors a belső szereposztása e népek — írja Némethi László —, kevés emberi szájjal olyan drámát bonyolít le, melyből semmi sem hiányzik, ami emberi.” És minden mű a hellének életének egy-egy darabját úgy mutatja be, hogy kivillan belőle az egész ógörög történelem. Egy darab is befejezettségével az egészet jelzi. A hős és a kar minden sorsfordulón úgy felrajzolja előttünk a képet, hogy a múlt még hamvaiból is átível a jelenbe, a szép és a rút, a jó és a gonosz örök harcaiba; a jelen pedig a jövőt sejteti, melyben helyén van az érző és ható szív, de csak addig dobog, míg el nem hagyja kamaráit a vér... Azután...

Ugy érezzük, hogy Európa kultúrájának bölcsője ringott a görög mitológia kertjeiben, s belőle léptek ki az utána következő nagy korok megteremtői.

2. Merész vállalkozás egy aránylag fiatal összetételű együttestől a tragédia nagymesterei felé fordulva Szophoklész-művet a műsorára tűzni. A kérdés élénk toppant: van-e hozzá roppant terheket elbíró erő?

A Szabadkai Népszínház idei műsortervének olvasásakor ez volt az első kérdés, ami foglalkoztatott. A nagy boltozatú tragédiának kik lesznek a boltozatot Atlaszként tartó óriásai? Szophoklész szövege olyan, mintha kőbe vészték volna. Tömörsege a görög szobrokra emlékeztető, s egy-egy jelenetének olyan „mélylélektani” gyökerei vannak, hogy mindenikről külön tanulmányt írtak már, és lehetne ma is írni. Mindez csak akkor nem hat visszariasztóan, ha bízunk a fiatalokban, s éppen arra hangoljuk fel magunkat, hogy lássuk, halljuk: a legnagyobb követelményű művek örökké élő hősei hogyan szólalnak meg az ő nyelvükön?

A rendező Szabó István tudta, kikre építi a darabot. Amikor a rendezői forgatókönyvét írta, már érőben volt a játékkeret. Talán a tragédia belső szerkezetének feszítő ereje érlelte meg benne azt a gondolatot, hogy Antigonét amfiteátrumszerű megoldással lépcsőzetesen emelkedő nézőtér központjába állítsa. A tragédia forró légkörének ilyen leszorítása

felfokozta a lelkekben dúló szenvedélyek hullámveréseit; a görögösen leszűkített játszotéren a néző valóban együtt élt a színésszel, olyan része volt az előadásnak, mint a hellének idejében a néző a kópádon. A pergő jelenetekben igyekezett úgy fordítani az élő képet, hogy színészei farkasszemet nézzenek egymással, és a pillanatnyi néma csöndnek is cselekményfejlesztő ereje legyen. Ehhez kitűnő tipológiájával rendezői ereinyeit csillogtatta meg, még bátor „mesterhúzásaiban” is. Jelen volt benne a belső görögös fegyelem és kiegyensúlyozottság. A kar, mint elbeszélő erő nem a stílusok összejúzásában, hanem a több szólam összehangolásában érvényesült. Mindezt a merész vállalkozás igazi sikerének jelentős része neki köszönhető. És igazát ismételjük: a fiatalokra rá lehet bízni a legnehezebb feladatot is.

3. Nem tudom, hogy a színészek mennyi ideig dolgoztak a darabon, és hány munkaórán át tartott ez a fárasztó, nehezebb részeiben fájdalmas gyakorlat. De becsülettel elvégezték, mint olyan dolgozók, akik addig nem adják ki kezükből a befejezettnek vélt munkát, amíg az erejükhöz mérten nem tökéletes.

Mércéjükben nem csalatkoztunk. (Itt mindjárt meg kell mondanom, hogy jegyzeteimet mint néző írtam, nem mint színikritikus, aki hangosan ki is mondja: „A közönség hadd dicsérje, nekünk az a célunk, hogy ki-belezzük!”)

A címszerepben Jónás Gabriellát láttuk. Testalkata, orgánuma — már nem egyszer mondtuk — mintha a kijelölt szerepre predestináltak volna. Vannak lelkek, akik a legrejtettebb érzésekre is úgy rezonálnak, mint a legfinomabb hangszer... Antigonét Jónás Gabriella egy darab mitológiát láttató alakításában olyannak láttuk, mint a Nőt, aki az erkölcs legmagasabb fokán áll és küzd; mindent képes feláldozni azért, hogy porba hullott családtagjait legalább tisztességesen elhantolva lássa, s így őrizze meg emléküket. Dikciójából, mimikájából és lélegzetet visszafogó szép hallgatásából mindezt kiolvastuk. Így élt egy nő a régi hellén korban, aki emberi fogadalmáért — amiért az istenek sem sújthatták őt, csak az őnmaga hatalmától embertelenné vált Kreón — feláldozta fiatal életét, méhében féltve őrzött anyai reményeit, tiszta szerelmét: élve önmagát temette el. Szép szeme villogásában is remegett ez az örök búcsú: Antigoné búcsúja a meg nem élt élettől.

A tragédia hérosztörténeti nagy alakja Kreón, az önkényuralmától elvakult király, aki mindenkit, aki parancsának ellen mer szegülni, a halálba küld. Óvé a korlátlan hatalom: lángot vet benne ennek a tudata. Mindenkit éget, de embertelenségéből nincs kiút: önmagát is elemészti. Antigonét halálra ítéli, mert az fivérét, Polüneikészt — bár ő halálbüntetés terhével megtiltotta a testvérharcban elesett fivér elföldelését — mégis elhantolta. Ezzel a halálos ítéletével veszítette el egyszülött fiát, Antigoné jegyesét, Haimónt, és feleségét, Eurüdikét. Korica Miklós ebből a sok feszültséggel, vad indulattal teli negatív héroszból olyan szörnyeteket formált, akit az emberi formából való kiveiktözése idején a maga alkotta iratlan törvényei tartanak életben. Korlátlan uralmának egyetlen eszköze, hogy halálos ítéleteivel rettegésben tartja alattvalóit: a népet. Korica Miklós ebben a fékevesztett izzásban szophoklészi magaslatoakra emelkedett. Tüzesen villogó szemével, fürgeteges játékával a szövegvékonyvet nem ismerők között is mindenkit megejtett; szilaj kitöréseivel partnereit is megremegtette, csak egyetlenegy: Antigonét nem. Toporzékolásából előre hangosan kicsendült, hogy ez lesz a veszte. A nagy uralkodó sziklaszilárdnak hitt gerince Tiersziasz világtalan jós vészjósló jövendölése alatt megtört. Egy összetört ember vonaglik előttünk az amfiteátrumban. Kreón volt az, aki az életben mindent elvesztett. Úgy vergődött előttünk, hogy majdnem vele vergődve mindezt elhittük neki. Abban volt Korica rendkívüli alakítása nagy, hogy valamennyiünket szorongatóan megközelítette azt, amiben Oidipusz királytól kezdve Antigonén át Elektraig Szophoklész a tökéletesség csúcsát elérte. És ez a játék olyan volt, mint egy sziszüphoszi küzdelem a csúcs felé törésben. Ez a legszebb művészi erény, még ha olykor lefelé gördül is a szikla. Meg kell fordítani az útját! És Koricának ez sikerült a transz olyan felfokozásával, hogy majd belefűlt.

Nem lett volna ilyen teljes a Szabó István által megkomponált szophoklészi tabló — az Oidipusz család tragédiája —, ha Oidipuszt nem jeleníti meg olyan megrázóan Barácius Zoltán, Iszménét testvéri hűséggel Kerekes-Bevk Valéria, Kreón fiát, Haimónt a színház fiatal ígérete, Kovács Frigyes, Tieresziaszt hellén vonásokkal sejtelmesen ábrázolva Arok Ferenc — mintha Laokoónt láttam volna magam előtt —, Polineikézt szép fegyelmezettséggel Medve Sándor, a hírnököt epikus erővel Albert János, a maga életéért rettegő őrt mélyen, emberien Szél Péter, és Eurüdikét élete utolsó tragikus pillanatában Albert Mária.

A társulat valamennyi tagja fellépett ezen az estén. Együtt láttuk őket egy tragédiába egybeforrva ott a színen, ahol Antigoné kelt harcra kora förtelmével, és a fürtelem bukott el az emberiség minden ember-telenségét megtörő keze alatt.

4. Petrik Pál ebben a kis forró körben borongón — nem a herculeumi napsütésben — élénk varázsolta a hellén amfiteátrumot. Díszleteit olyan ökonómikusan, finom rátalálásokkal állította össze, hogy érzékeltette vele az ógörög architektúra legbeszédesebb elemeit. Ezek minden halmozás nélkül egymagukban élnek. A korinthoszi oszlopok maguktól beszélnek s étellel telítik meg őket Mihajlovity Annamária a távoli múltat emberközelbe hozó látványos jelmezei. És a domborművel az ősi háttér vonásait érzékeltették velünk úgy, mintha a ború után a verőfényes mezőkön az örök nap ragyogna felettünk.

Ezt így látjuk ma is: Szophoklész láttatja így velünk népe életét.

A vajdasági hivatásos színházak 29., 1979. május 4-től 16-ig Versecen megtartott találkozásának zsűrije az *Antigoné*t nyilvánította a szemle legjobb előadásává. Szabó István rendezői munkájáért, Jónás Gabriella és Korica Miklós pedig színészi alakításáért fődíjat kapott. Kerekes Valéria és Arok Ferenc epizódszerepéért jutalomban részesült, Kovács Frigyes teljesítményét pedig dicséretes oklevéllel jutalmazta.

• HOGY MINÉL TÖBBEN MEGSZERESSÉK A KÓRUSMUZSIKÁT

ÉGETŐ GABRIELLA ZENEI PÁLYAÚTJA

Az Égető Gabriella zenetanárnő által alapított országos hírű, külföldi vendégszereplései során is sok sikert ért szabadkai amatőregyüttes, a Pro Musica Kamarakórus a múlt év végén ünnepelte megalakulásának tizedik évfordulóját. A nagy sikerű jubileumi koncert után, amelyet december 16-án tartottak a művelődési otthon termében, felkerestük Égető Gabriellát és elbeszélgettünk vele zenei pályautjáról, a Pro Musica kórus létrejöttének történetéről, eddigi eredményeiről, további terveiről és célkitűzéseiről.

Égető Gabriella Szabadkán végezte a gimnáziumot és ezzel párhuzamosan a zeneiskolát, ahol két tanszakon nyert oklevelet: 1956-ban az elméleti és 1957-ben a zongoraszakon. Zongorából Bordás Lajos művésztanár tanítványa volt, az elméleti tárgyakat pedig főleg Karel Napravnik nagy tapasztalatú pedagógusnál és zeneszerzőnél tanulta, akinek alapos tudása, karvezetői rátermettsége és zeneszeretete útmutatóul szolgált számára további tanulmányai és későbbi munkája során is.

A zeneiskola sikeres befejezése után a Belgrádi Zeneakadémiára iratkozott, s itt A alatt az elméleti szakon, B alatt pedig zongorából mint második főtantárgyból diplomált 1961-ben. A zeneakadémián is kiváló pedagógusok, neves zeneszerzők és zenetudósok növendéke volt: kórusvezetésből Vojislav Ilić, összhangzattanból és ellenponttanból Enrico Josif, formattanból Vlastimir Peričić, a kórusirodalom ismeretéből Petar Bingulac, zongorából Vera Veljkov volt a tanára. A zeneakadémia kórusát is Vojislav Ilić vezényelte, s az ő vezetése alatt ekkor énekelték először Monteverdi-művet Belgrádban, ami Égető Gabriella számára is nagy élmény volt és serkentőleg hatott. Zeneakadémiai tanulmányai folyamán rendszeresen eljárt minden hangversenyre is, amelyek közül különösen az a koncert maradt meg élénken emlékezetében, amelyen Zubin Mehta hindu karmester Berlioz *Fantasztikus szimfóniáját* vezényelte. De ekkor még egyáltalán nem gondolt arra, hogy egyszer majd ő is vezényelni fog. A zenepedagógusi pályát szerezte, s tanárai is erre buzdították. „Maga nem is tudja, mennyire pedagógusnak született” — mondta neki a negyedik év végén a metodikavizsga gyakorlati része után Dušan Skovran neves zeneszerző és pedagógus.

Diplomavizsgája után azonnal a Szabadkai Zeneiskolába jött tanárnak. Elméleti tárgyakat kezdett tanítani, s az egyik tantárgy, az ellenponttan keretein belül többek között régi mesterek műveit is tanulmányozták. S hogy ez ne csak pusztán teoretikus analízis legyen, tanítványaival meg is szólaltatta, énekellette ezeket a darabokat. Ily módon a mai Pro Musica Kamarakórus gyökerei ehhez az elsődleges kezdeményezéshez vezethetők vissza. Ezeken az órákon ugyanis kialakult egy hattagú női kórus, amely 1963-ban lépett fel először nyilvánosan, éspedig a Szabadkai Városi Múzeumban a középkori freskók kiállításának megnyitóján. Ez alkalommal többek között előadta Ivan Lukačić (1574—1648) dalmát zeneszerző *Ex ore infantum* (Csecsemők ajkain szól a dicsőítés) című kompozícióját, valamint Monteverdi két *Canzonettáját*.

A következő, 1964—1965. tanévben a hattagú női kórus tizenhat tagú vegyes karrá szélesedett. A tagok valamennyien zeneiskolai diákok voltak, akik maguk kívánták a kórus létrejöttét mint szabad aktivitási formát. Ez a kórus már Belgrádban is vendégszerepelt, éspedig a Kornelije Stanović Zeneiskola hangversenytermében. Erről a koncertről a Politikában nagyon szép kritika jelent meg, amely igazolta próbálkozásaik létjogosultságát.

Ezután újra egy női kórus következett, ezúttal tizenhat tagú önkéntes együttes, amely már külföldön (Szegeden) is vendégszerepelt. Ez a kórus a régi mesterek alkotásai mellett már modern, XX. századbeli kompozíciókat is másorra tűzött, hazai és külföldi műveket egyaránt. Szegeden például többek között bemutatták Petar Konjović *Vragolan* című szerzeményét.

1968-ban a zeneiskola „hivatalos” kórusának a vezetését is Egetó Gabriellára bízta. Ebben az évben ünnepezték az iskola megalapításának 100. évfordulóját, s az iskola akkori és régebbi diákjaiból, valamint más önkéntes jelentkezőkből egy nyolcvantagú vegyes kórus állt össze, hogy az ünnepi hangversenyen elénekelje zenekari kísérettel; Dušan Miladinović karmester vezényletével, Mozart *Koronázási miséjét*. Ezt a kórust Egetó Gabriella készítette elő a nagy sikerű jubileumi koncertre, amely után Milkó Cora művésznőnek, a zeneiskola igazgatójának a buzdítására a koncerten közreműködött énekesek egy részéből Egetó Gabriella megalakította a Pro Musica Kamarakórust.

Az ekkor még csak tizenhat tagot számláló kórus első ízben 1969. március 7-én, a nónap alkalmából rendezett hangversenyen a zeneiskola termében lépett fel. Praetorius *Szép kedvesem, kis tündérlány* és Jannequin *Kicsi nimfák* című művét adta elő átütő sikerrel.

Egetó Gabriella még néhány évig az iskola énekkarát is vezette, amely 1974-ben Szarajevóban a zeneiskolák országos versenyén első díjat nyert.

A Pro Musica első országos jelentőségű fellépése 1971-ben volt Baško Poljén (Makarska közelében), ahol akkor a Zenekedvelő Ifjúság II. kongresszusát tartották. A közönség, amely csupa képzett zenészből állt, nagy szeretettel fogadta megjelenését. Ez lendületet adott az énekkar számára a további munkához. A kongresszus után a belgrádi Pro Musica című zenei szaklapban megjelent egy beszámoló, amelyben a szabadkai kamarakórust mint a legjobban szereplő énekkart említették.

Belgrádban 1971 decemberében volt a Pro Musica első hangversenye, amelyet a Freskómúzeumban tartottak. A koncert után a Politika zenekritikusa, Rajko Maksimović zeneszerző így írt 1971. december 22-én a kórusról és alapító karnagyáról:

„Valószínű, hogy a jelenlevők többsége számára, és e sorok írójának a számára is, a szabadkai kamarakórus nemcsak kellemes meglepetést, de igazi felfedezést is jelentett! Kétségtelen, hogy ez elsősorban művészeti vezetőjének és karnagyának, Egetó Gabriellának az érdeme, aki tudását és zeneszeretét önfeláldozó munkával átvitte a kórusra..., úgy, hogy sokrétű programot hallottunk (Palestrina, Lasso, Mokranjac, Marinković, Kodály és mások) mintaszerű, mondhatni professzionalista előadásban. Egetó Gabriella mint rendkívül studiozus dirigens-kreátor, mint munkájának lelkes művelője mutatkozott be. Kiváló érzéke a stílus, kórusfrazírozás, megfelelő tempó, de különösen a dinamikai árnyalatok iránt a szó valódi értelmében rabul ejtette a hallgatót az egész hangverseny folyamán.

Szerény magartatása, a kamarahangzás iránti őszinte odaadása, minden külső anyagi támogatás nélküli vállalkozó kedve és művészi teljesítménye, amelyről már szó volt, megérdemli a legnagyobb dicsőretet. Meg kell említenünk azt is, hogy minden partitúrát eredeti nyelven adtak elő (olaszul, németül, angolul, oroszul, magyarul) és gondos dikcióval.”

A Pro Musica itthoni szereplései közül különösen emlékezetesek maradtak a közönség számára azok a hangversenyek, amelyeket a Belgyógyászati Napok keretében rendeztek minden évben a hetvenes évek első felében a szabadkai Teréz-templomban, s amelyeken többek között Palestrina-, Orlando di Lasso-, Bach- és Kodály-műveket adtak elő nagy sikerrel.

Új távlatokat nyitott a kórus előtt az együttműködés a belgrádi Pro Musica Kamarazeneikkal. Az együttműködésre Đura Jakšić karmester kérte fel Egetó Gabriellát, akit hangversenyeiről ismert, főként a zeneiskolák köztársasági versenyéről, amelyet kétévenként rendeztek meg a fővárosban, s amelyen a szabadkai zeneiskola kórusa Egetó Gabriella

vezényletével mindig nagy sikerrel szerepelt, s mindig megnyerte a II. díjat. Első közös fellépésük az 1974 májusában rendezett Bach-koncert volt. A *H-moll* miséből és a *Máté-passió*ból adtak elő három-három tételt. A koncerten Đura Jakšić vezényelte a saját zenekarából és az Egetó Gabriella által betanított kórusból álló együttest, a ráadást azonban (a koncerten elhangzott egyik tétel megismétlését) Đura Jakšić kérésére Egetó Gabriella vezényelte. Ez a kedves szokásuk továbbra is fennmaradt; valamennyi közös koncertjük alkalmával Egetó Gabriella vezényelte a ráadást.

1974 decemberében Vivaldi-estet rendezett a két Pro Musica. A közösen előadott mű a *Gloria* volt. Ezután, 1975 májusában ismét Bach-koncert következett (*Magnificat*), majd 1975 decemberében Vivaldi *Magnificat*-ját adták elő együttesen. 1976 májusában felújították Bach *Máté-passió*-ját, ugyanez év decemberében pedig Vivaldi *Gloria*-ját. Ezeket a közös hangversenyeket mindig először Szabadkán rendezték meg, azután Belgrádban, majd Aranđelovacon és Újvidéken is felléptek hasonló programmal.

A szabadkai kórus önálló koncertjeivel is sokszor vendégszerepelt hazánk számos városában, így például Belgrádon kívül Zágrábban, Újvidéken, Nišben, Eszéken, Zomborban, azonkívül külföldön is, és pedig Angliában (Wellsben az 1974. évi kórusversenyen), Magyarországon (Szegeden, Kecskeméten, Pécsen), Romániában (Kolozsváron), Csehszlovákiában (Pozsonyban), Olaszországban (Goriziában) és Lengyelországban (Bydgoszcz, Gdansk).

Egetó Gabriella elmondta, hogy a XV. és XVI. századbeli zene a szívügye, s leghőbb vágya, hogy ezeket a kevésbé ismert műveket megkedveltesse a közönséggel, hogy minél többen megszeressék ezt a szép, tiszta kórusmuzsikát, annál is inkább, mivel hazánkban is virágzott a reneszánsz idején a karéneklés, amiről többek között a XVI. századbeli Jacob Petelin Gallus szlovén zeneszerző, majd a šibeniki születésű, Splitben munkálkodott Ivan Lukačić és a rijekai Vinko Jelić művei tanúskodnak. Ezenkívül a mai kóruskompozíciókkal foglalkozik szívesen, és egyik legfőbb feladatának tekinti azt is, hogy mai jugoszláv zeneszerzők műveit megismertesse külföldön. Azt szeretné, ha hazánk minden városában lenne egy vagy több ilyen lelkes együttes, mint a Pro Musica, ehhez pedig véleménye szerint arra lenne szükség, hogy már az elemi iskolákban intenzíven foglalkozzanak a gyermekek aktív zenei nevelésével; ezekben a korai években kevesebb zeneelméletre és jóval több éneklésre lenne szükség, hogy a már meglévő kórusoknak minél erősebb utánpótlása, az újabban létrejövőknek pedig már kezdetben minél nagyobb tagsága legyen.

OLVASÓNAPLÓ

EGY KÖNYV KETTŐS TÜKÖRBEN

CSÁTH GÉZA: *Egy elmebeteg nő naplója*.
Magvető, Budapest, 1978.

EGY SORSTÖRTÉNET KÉPE

Számos kiváló vállalkozás kezdeményezője, a Magvető Kiadó *Magyar Tallózó* címen új sorozatot indított. A *Tallózónak* eddig négy kötete jelent meg (Csáth Géza: *Egy elmebeteg nő naplója*, *Szeretők és házastársak*, *Faludi Ferenc: Téli éjszaka, Háló*; válogatás *Heltai Gáspár* műveiből), a remélnél is nagyobb sikerrel. A karácsony előtti napokban Csáth Géza könyvét már a pult alól sem lehetett megkapni. S ha vélhetően ez a kitüntető érdeklődés nem követi majd a sorozat mindegyik darabját, — annyit túlzás nélkül előlegezhetünk, hogy a *Magyar Tallózó* jött és győzött, koncepciója telitalálatnak bizonyult, a sorozat fölöttébb időszerű kulturális missziót teljesít. Egyidejűen tesz eleget a szaktudomány kívánalmainak és elégíti ki az olvasói igényeket. Régtől tudjuk, hogy ha irodalomról beszélünk, egyáltalán nemcsak szépirodalmat értünk rajta. Az irodalom, napjainkban újra, egyre inkább magába öleli azt is, amit paraliteratúrának nevezünk, az írásban rögzített műveknek annál mindenképpen nagyobb tartományát, amit a klasszicizáló irodalomtörténet irodalom címen jegyezni szokott. A paraliteratúrába beletartozik egyrészt a konzum-civilizáció nagy találománya, műveltség-pótléka, a tizmilliószámra termelt képregény, de beletartoznak, másik oldalról, azok a legkülönfélébb írásos dokumentumok, amelyek a világ, az élet; a társadalom valamely darabjával közvetlenül ismeretnek meg bennünket.

A *Magyar Tallózó* ebből indul ki és válaszolni kíván erre a helyzetre, olyformán, hogy a magyar prózairodalom második világháborúig tartó múltjából válogat, — teljes kötetlenséggel. Ahogyan a sorozat alap gondolatának kitervelője, szellemi tervrajzának megalkotója, Mészöly Miklós elmondotta a múlt év szeptemberében, az *Esti Hírlapnak* adott nyilatkozatában: a sorozat művelődéstörténeti alapokra épül, nem köti magát szigorúan irodalmi határokhoz; arra lesz tekintettel, „amit a magyar észjárás mindennemű prózában létrehozott”. A *Tallózó* „nyomozás a múltunkban a mai magunk után”, „breviárium, értékeink ingyenc kínálata”, „szórakoztató szabadegyetem”. Ha valamit, ezt a programot a legjobb közművelődési programnak tekinthetjük, s a Magvető Kiadó azzal, hogy belevágott ebbe a végül nem kockázat nélküli sorozatba, nem akármilyen kulturális érdekeket szerezhet magának. Mészöly Miklós személye, nemkülönben az interjúban említett irodalomtörténész munkatárs-gárda — Fogarassy Miklós, Lukácsy Sándor, Szőrényi László — fölkészültsége szavatolja, hogy a sorozat megvalósíthatja a legnehezebbet: a tudományos igényesség és az olvashatóság, sőt a szórakoztatás összekapcsolását.

Bárminő reklámmal többlet hozott a sorozat konyhájára, hogy az első kötetek közé bekerült Csáth Géza elmekörtani tanulmánya egy elmebeteg nő naplójáról, mely 1912-ben jelent meg *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* címen, s azóta nem látott napvilágot. A tanulmány orvostudománytörténeti és irodalomtörténeti nézőpontból egyaránt különleges érdeklődésre tarthat számot. Jelzi ezt a könyv példászerűen körültekintő gondozása. Mészöly Miklós bevezetőt írt hozzá, a szerkesztők újraközlük a

híres magyar freudista orvos, Ferenczi Sándor egykorú könyvismertetését; a sajtó alá rendező Szajbély Mihály utószava irodalmi, Buda Béla írása orvostudományi oldalról vizsgálja Csáth művét. Orvosi kifejezések szótára és — meglehetősen rövidre sikerült — válogatott bibliográfia segíti az olvasó tájékozódását. Mészöly bevezetője azt vizsgálja, hogy ebben a szakmunkában — melyről szerzője, Csáth Géza azt írta, hogy „tudommal első részletes és teljesen keresztülvitt paranoiaanalízis” — miként van benne az író Csáth Géza alkata, személyisége és hogyan helyezhetjük el a szakorvosi elemzést szépirói művei világában. S mondani sem kell talán: ahogyan Mészöly próbálja bemérni a tanulmány helyét Csáth Géza életében és műveiben — az egyszersmind Mészöly írói alkatáról, személyiségéről, vonzalmairól is képet ad, sőt, helyenként igen jellemző adalékokkal bővíti a róla alkotott ismereteinket.

Igaza van Mészölynek, még véletlennek is kivételes, hogy egy írói mű jobb megértéséhez olyan kalauzt kapunk magától az írótól, mint amilyen az orvos Csáth Géza könyve. De ugyanezt mondhatjuk a kiindulóponttól: Csáth Géza is elsőrangú médiumot talált A. G. kisasszony személyében, aki nem közönséges írói tehetséggel és ökonomiával rögzítette naplójában betegségének jellegét, vezérlő motívumait, tüneteit; lélekének viszonylagos egyensúlyban tartására előhívott védelmi berendezésének jelképeit. Csáth Géza egyidejűen mint kutató lélekbúvár és mint alkotó író fedezett fel kitűnő anyagot A. G. kisasszony naplójában és körtörténetében, amit aztán könyörtelen logikával, szakmai következetességgel és írói beleérző-képességgel ki is aknazott. Az olvasót magával ragadja az elemzés szabotossága, a komplexek működésének gondos fölterképezése, a diagnózisból kibomló sorstörténet képe. Csáth félelmetes biztonsággal előrehaladó logikája a beleérző értelmi képesség lenyűgöző teljesítményét nyújtja. Kitarul előtűnk a betegségbe mind mélyebben belebonyoluló lélek története, s az elemzés éleselméjűsége feleltetni tudja velünk, hogy szánandóan nyomorúságos élet végső tönkremenetelét követtük nyomon. A módszer hidegen szakszerű, pontos és kíméletlen — mi más lehetne? Sehoh sincs nyoma — az írótól elvárható — részvétnék, együttérzésnek. Ez az olvasóban támadhat fel, utólag, midőn kioldotta magát a szakszerűség logikájának bűvöletéből.

Mégis, marad valami föloldatlanság, amit sem a bevezető, sem az utószavak nem szüntetnek meg, s ez Csáth emberi személyisége és írói karaktere egymásba játszásából ered, s nem különben abból, hogy a kisasszony körképébe akaratlanul belerátjuk az író körképét is. Persze, igaza van Mészölynek, mikor meggyőző érvekkel hárítja el a könnyen adódó párhuzamot, mely a naplóból kibomló élettörténet és Csáth Géza személyisége között lenne megvonható. Szerinte csak negatív analógiát találhatunk a beteg és az orvos sorsában. A bevezető tanulmány írója ennek rögzítésével nem elégszik meg, innen tovább lép s olyan magyarázatot kockáztat meg, mely a Csáthról szóló szakirodalomban egyedülálló. Nem tekintí Csáth Gézát „ködlovagnak”, ehelyett azt húzza alá, hogy az író személyiségét könyörtelen önvizsgálat jellemezte, ami elsősorban abban mutatkozott meg, hogy elutasított mindenféle pótmagyarázatot; nem akart menekülni. Ep értelmét megütököztette mindazzal, „amire a ráció sehogy vagy csak kényszeredetten kínál megoldást”. A gondolatmenet váratlan csattanója pedig az, hogy Csáth Géza „a köznapi értelemben vett egészség kóros túlzása” miatt bukott el. Mi volt benne a kóros túlzás? Az, hogy Csáth túlzottan logikus, racionális módon tekintett az életre, önmagára. Elhárította magától az egészség különböző leplező, ködösítő magyarázatait, de ebben annyira következetes volt, hogy értelme vette rá a narkotizálásra. Mindent végsőig akart vinni, — ezért bukott el.

Meg azért, mert ő is beteg volt — tehetnénk hozzá. Ha egyéb nem, A. G. kisasszony itt közölt körtörténete is emlékeztethet rá, hogy a lélek kóros elváltozásait, magát az elmebajt az emberi élet egyik állapotának, nem pedig *alantas* állapotának kell tekintenünk. De lehet-e *többletnek* látni? A bevezetőben azt olvassuk, hogy G. kisasszony olyan mértékben kitágította a világot képzelgéseivel, amire nem lett volna módja a kisszerű hétköznapi életben. Teljesen egybevág ez az állítás azzal, amit Csáth Géza A. G. kisasszony pszichózisa analízisének összefoglalásául ír: „Sok testileg

egészséges, épeszű ember meghal az életének delén anélkül, hogy elmondhatná magáról, hogy olyan nagyfokú, változatos és nagy mennyiségű élvezetben lett volna része, mint A. G. kisasszonynak." Ez az egyetlen mondata Csáth Gézának, amelyben kilép az elemző szakszerűség, tárgyilagosság köréből; ez mintegy szubjektív, lírai hozzáadás a személytelen kórrajzhoz. Az író 1912-ben már morfiummal élt, beteg volt, s mint Kosztolányi írta 1919-es *Csáth Géza betegségéről és haláláról* szóló cikkében: „nyilvánvaló, hogy ekkor már ketten gondolkoztak és cselekedtek: ő és a morfium, mely bevakodott a vérebe és átalakította egykori egyéniségét." Kosztolányi, a leghitelesebb tanú, nagyon meggyőző módon írja le a folyamatot, hogy a narkotikum rabjává lett írónak fokozatosan miként szűkült be világa. „Mert a morfium nem hoz bódító és mennyországi lázakat, mint a hozzá nem értők képzelik. Eppen ellenkezően hat."

Morfinizmus és paranoia nem ugyanaz, de tekinthetjük-e a paranoiát bárbinő nézőpontból totális életnek? A naplóból kiderül, hogy a klinikán ápolat kisasszonynak képzelgésai, téveszméi voltak — lehetek — csupán, s ha ezek ugyan rendszert alkottak is, éppen a totalitástól estek távol, lehangolóan szegényes képzeteket nyújtottak a világról. Hogy ezek a képzetek célszerűen egybeszerveződtek, meg hogy a beteg naplója helyenként nagy képzelőerőről tanúskodik — az tagadhatatlan. A napló mégis egyértelműen azt bizonyítja, hogy a lélek betegsége torzít, mert bár egy-egy irányba megnövelheti a képzetet, a tudat működését összezavarja és a beteget kiközösíti a világból. A betegség nem tágitja, hanem szegényíti, sorvasztja az életet — amit, persze, csak akkor láthatunk be, ha egyúttal elismerjük, hogy az emberi élet vezérlő ereje a tudatosság, a gondolkodás, — az egészség.

Ha pontról pontra haladó analógiát hasztalan keresnénk is az író és A. G. kisasszony körképe között, attól a gondolatától mégsem tudunk szabadulni, hogy Csáth Géza tollát nemcsak orvosi szakismeretei vezették. A pszichoanalízis rendszerét készen kapta szakmai stúdiumaiból, de hogy oly árnyalatos finomsággal végezte elemzését, abban nem kis szerepet játszhatott az önmegfigyelés tapasztalatanyaga is. A pszichoanalitikus Csáthnak — bár sors történetük karaktere erősen különbözött egymástól — nemcsak a kisasszony volt a médiuma, hanem saját maga is. A narkotikummal élő orvos és író egy személyben. A kórkép tudományosan megalapozott írói munka. Ferenczi Sándor Csáth éles megfigyelőképességét emelte ki recenziójában és — megróvólag — „a túl gyors általánosítást, „a túl korai rendszeralkotást". Vagyis *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusának* azt a két vonását, melyet az írói beleérzés, a médiummal való kivételes azonosulás képessége is alakított. A kórtörténet orvosiilag szabatos, tudományos terminológiájú leírása egyúttal láttató, meglevenítő írói remeklés is, főként abban, ahogyan Csáth a komplexek működésének *összefüggéseit* megrajzolta. Abban, amit Ferenczi kifogásolt, a rendszeralkotásban, a kórtörténet sors történetébe tágitásában, — az írói alakteremtő képesség és fantázia is közreműködött. Gondolhatnánk persze, ennek a fordítottja igaz inkább: a novellairó még többet meríthetett a pszichoanalízis elméletéből és klinikai gyakorlatából. Így is van, csak annyit kell ehhez hozzátenni, hogy behatóbb elmeorvosi tanulmányai előtt, Csáthnak már fiatalkori novellái is a lélektani különösségek, rejtélyek, betegségek leírásával tündek ki. A sokat idézett *Anyagyilkosság* is korai írása.

Az 1964-es kiadása válogatással. *A varázsló halálával* terelődött újra a figyelem Csáth Gézára, s Illés Endre bevezető tanulmányában szó esett az író orvosi szakmunkájáról, csakúgy, mint Dér Zoltán *Az árny zárandoka* című tanulmányában. De visszatekintve a távolabbi múltba, irt erről a könyvről Kosztolányi Dezső is. Alig érthető, hogy miért csak most került az olvasók és szakemberek kezébe: ragyogó munka, Csáth Géza életművének jobb megértéséhez nélkülözhetetlen kulcs, egyúttal híradás a századelő magyar szellemi életének bőségéről, kezdeményező képességéről. S mint rendkívül alapos szövegfeltárás, ez a kiadvány méltón folytatja a jugoszláviai irodalomtörténészek — Bori Imre és Dér Zoltán — nálunk tán nem is mindenben érdeme szerint méltányolt munkáját.

BÉLADI MIKLÓS

AZ EMBERLATÁS MÉLYSÉGE

Aki sokallta a közelmúlt Csáth-publikációit, most szégyenkezve kénytelen látni, hogy a tárház még kimerítetlen. A budapesti Magvető Kiadó egy érdekesnek ígérkező sorozat, a Magyar Tallózó keretében *Egy elmebeteg nő naplója* címmel kiadta Csáth Géza 1911-ből való elmekörtáni tanulmányát. Az alcím szerint Csáth egy ismeretlen művét, ami természetesen túlzás, de az igaz, hogy akik tudtak, tudtunk róla, azok sem figyeltek, figyeltünk rá úgy, ahogy megérdemelte volna. A kiadvány egyébként is lesereli, megvesztegeti a kutatót. Erről részletesebben is illik szólnunk.

A Csáth-mű, mint ismeretes, 1964-ben lépett utóéletének új szakaszába, akkor jelent meg Illés Endre gondozásában s maig alapvetőnek számító tanulmányával Csáth novelláinak nagy gyűjteménye, *A varázsló halála*. Csáth Géza, a novellista, voltaképpen ezzel foglalta el helyét napjaink irodalmi tudatában. Ehhez képest meglepetésként hatott az *Ejszakai esztetizálás* (1971) című kötet, mely Csáth zenei vonatkozású írásait tartalmazza. Kiderült, hogy amit e képességéről Illés Endre jelzett, a Demény János szerkesztette gazdag gyűjtemény nemcsak igazolja, de fölül is múlja. Ezt követte egy kisebb válogatás írónk elbeszéléseiből, az *Apa és fiú* (1973). Ami ezután történt, jobbára szabadkai kezdeményezés eredménye. Előbb Csáth öt drámája (*Hamvazószerda*, 1974), aztán publicisztikája (*Írások az élet jó és rossz dolgairól*, 1975) gyarapította ismereteinket, majd két vaskos kötetben az életmű egészét reprezentáló válogatással (*Ismeretlen házban*. Forum, Újvidék, 1977) és a hozzá külön könyvben kapcsolódó bibliográfiával, valamint Csáth harmadmagával írt posztumusz regényével, *A repülő Vucsidollal* a folyamat befejezettnek tetszett.

A Magvető rácafolt e látszatra, s láthatóan tudta is, hogy kivételes művel bővíti az opust, hogy meglepetést okoz. A gondozók, a bábák nagy száma önmagában is erre figyelmeztet. Három sorozatszerkesztő, egy szöveg gondozó és három tanulmányíró asszisztált a közzétett munka körül. Az asszisztencia talán túl népes, de ez nem a mi gondunk. S gáncsra okunk sincs, mert a tanulmányok új szempontokkal és új eredményekkel is szolgálnak. Az egyiket (*Előszó*) az ismert novellista, Mészöly Miklós írta, a másikat (*Csáth Géza tanulmánya a mai orvostudomány tükrében*) dr. Buda Béla, a neves pszichológus, a harmadik *A novellista Csáth és a pszichanalízis viszonyát tárgyalja* és Szajbély Mihály a szerzője, aki egyszersmind a szöveg gondozója és sajtó alá rendezője is. Mindhárom esszé már témájuk és szerzőjük miatt is izgalmasnak ígérkezik, eredményeikre még vizsgálja is térünk, előbb azonban lássuk magát az „újszülöttet”, vagyis Csáth Géza elmekörtáni művét.

Főhőse egy paranoiás lány, bizonyos A. G. kisasszony. Érdekessége pedig elsősorban abból ered, hogy G. kisasszony kivételes képzeletes és igen fejlett íráskészsége révén le is tudja írni, ami benne lejátszódik. Nemcsak képes erre, de lázas szenvedéllyel ír, magát egy világtörténelmi érdekű harc hősnéek tudva hihetetlen szívóssággal és nagy ihletettséggel veti papírra küzdelme eseményeit. Ellenfele egy mitikus természetű Lény. Először akkor észleli, mikor apja, anyja halála után, válságos helyzetében, egy jómódú, de idősebb özvegyember feleségül akarja venni. Ő egy ifjú szeret, s választania kell. Ekkor a körúton egy szellő arcul legyinti, s valami idegen erő arra akarja rábírní, hogy mégis az özvegyhez menjen. Nem engedelmeskedik az idegen akaratnak. Az ifjú, akit szeret, eltűnik a láthatárról, helyébe a Lény lép. G. kisasszony rájön, hogy a szellő és a rábeszélés is az ő műve. Figyelni kezdi, s lassan észreveszi, fölismeri működését. De ezt a kutató figyelmet a Lény is észreveszi, s egyszer föl is fedi önmagát. G. kisasszony megtudja a nagy titkot, hogy ez a felsőbb Lény az első élőlény. „Amint az életnek öntudatára ébredett, maga körül kezdett forogni. Forgás közben iszonyú hőfok fejlődött, gázok képződtek, midőn pedig a forgás megszűnt, ezen gázok lehűtek, és földszerű tömeggé tömörültek. Így teremtette ő, úgymond, a földet és a csillagokat. A földről azonban sokkal több csillag látszik, mint amennyi valójában létezik. Ezt ő tükrözés által éri el. Elmondotta, hogy a körforgás által mind na-

gyobbá vált, és óriási erőre tett szert, úgyannnyira, hogy tetszése szerint ágakra tudott szakadni. Így van az, hogy minden ember számára van egy külön karja. Az ő felső része a Nap. Ez tüzes, és sugaraiban élnek a meghalt emberek lelkei. Ott fönn az ő ábrázata szép és nyugodt, és a fenn élő lelkek csak ezen részét látják. Alsó része azonban, úgymond, teljesen ki van hülve. Ide rejti ő a rossz indulatokat, melyek minden lényben megvannak. Minden karja egy fejben végződik. Ez bármily hihetetlen, mégis igaz; ő megmutatta nekem őket; ezek torz alakúak, ide rejti ő a rossz indulatait. Azt mindig mondta, hogy villanyos anyagból van, de az utolsó időben azzal a kijelentéssel lepett meg, hogy a Rádiumból származik, épp úgy, mint a mi lelkünk." (63.)

G. kisasszony hite szerint gyötrelmei ebből a fölismerésből erednek. A Lény, aki Isten szerepében maga az Ördög, fél attól, hogy kilétét ő közteszi, fölláztatja a leigázott lelkeket, s hogy erre sor ne kerülhessen, a Lény őt, pontosabban ami benne még élő, a lelket el akarja pusztítani. A Lény szidalmairól, harapásairól, önmaga kínjairól fáradhatatlanul tudósít. Orvosait, kivált kezelőjét, N. doktort, aki valószínűleg Csáthtal azonos, rá akarja venni, hogy segítsen neki a Lény leleplezésében, mert különben hamarosan elpusztul.

Minden nap új eseménnyel bővíti a morbid színjátékot. S ennek során — G. kisasszony szerint — N. doktor is rájön, hogy a fölfedezés világszenzáció lehet. S hogy ezt a fölfedezést kisajátíthassa, meg akarja rontani G. kisasszonyt, feleségül akarja venni, onániára buzdítja, hogy majd rábizonyíthassa, milyen erkölcstelen, s a fölfedezést büntetlenül orozhassa el. Ő megint ellenáll, de egyre nehezebben, kivált az onánia kísértésének. Ha tetten érik, tiltakozik, s N. doktorra hártja a felelősséget.

Ez a nagyon szűkszavú ismertetés bizony szürke váz ahhoz képest amit G. kisasszony leír, s kivált ahhoz képest, amit Csáth ebből a mitológiaiából kiolvas. S mert ez az utóbbi a fontosabb és az érdekesebb is, ennek ismertetését is megkíséreljük.

Csáth analízise három kérdésre adandó válaszaiból áll össze: 1. Hogyan fejlődött a pszichózis? 2. Miért fejlődött úgy, ahogy fejlődött? 3. Mennyiben volt ez a fejlődés törvényszerű?

Az első kérdésre válaszolva G. kisasszony betegség előtti életének több eseményét is az előtörténet részeként értelmezi. Legfontosabbnak a szexualitás iránti irtózatot véli, a beteg már kislány korában undorodott a témától is. Pedig az ösztönös érdeklődése erős, de elnyomja e hajlamát. A férfiak elől később is bujt, s az eleven eltemettetésűl való félelme és első udvarlójának föltűnése időben egybeeső fejlemények. Csáth tehát ezt a korai halálfélelmet szexuális természetű traumából eredezteti. Később G. kisasszony apja szívizélhűdésben meghal, anyja tüdőbajos, ő ápolja, átéli a fertőzésveszély félelmeit. A szülők halála után pedig rászakad az árvaság és a szegénység, a létbizonytalanság gondja. A tanulást abba kell hagynia, pedig kitűnő tanuló, ambíciója igen fölfokozott, előkelő közege, föltűnő szerepre, hírnévre vágyik.

Kezdődő neurózisát gyógyítandó állandóan kapcsolatban áll orvosokkal, a hipnózis révén megismerkedik a befolyásolás gondolatával. Ezen sokat töpreng, s a helyzetén is, melybe belenyugodni nem tud. Ekkor jelentkezik a tehetős kérő. Élete elrendeződhetne, de közbeszól a másik férfi iránti vonzalom, vagyis a szexuális komplex. Vívódik, gyötrődik. Es megjelenik a Lény, aki rá akarja venni a házasságra. Csáth szerint a szerelemvágy miatt utasítja el G. kisasszony a kérőt, de hogy ő ilyen „érzéki”, maga előtt nem meri beismerni, ezért van szüksége a zsarnok Lényre, aki ellen lázadva dönthet a szexualitás mellett. Hazudik magának, de ennek már pszichózis az ára. Az óhajtott férfi azonban eltűnik, s G. kisasszony traumája fölfokozódik: a befolyásolás gondolata az üldöztetés téveszméjébe torkoll. Az üldöző a Lény, s eme ördögi hatalom révén a „nem kellek senkinek” nagy traumáját kompenzálhatja.

Ez az értelmezés először meghökkent, aztán egyre meggyőzőbben bontakozik ki. Arról van szó ugyanis, hogy ez az ördögi Lény voltaképpen a hiányzó férfit helyettesíti, aki törődik G. kisasszonnyal. Aki gyermekkorá-

tól útálta a szexualitást, s ördöggént képzelte el a férfiakat, az nem hiheti betegen sem, hogy a trónörökös jegyese. A lelki zárlat, az öncsalás szigora avatja ördögivé ezt a Lényt. De hogy a hiányzó férfit érzi benne, azt számtalan megnyilatkozás bizonyítja. A Lény „kisérti”, meg akarja rontani, szimbólum tehát, a szerelmi üldözés és a meg nem érkezett férfi megvalósulása. S a panaszok sem fedhetik el — figyelj meg Csáth —, hogy G. kisasszony gyönyörködik ebben a szerelmi üldöztetésben, s voltaképpen ebben a pszichózisban kezdődik meg a nemi élete.

Aztán folytatódik, egyre fölismerhetőbb álcákban. A részletekre: hogy a Lény mindig éjszaka érkezik, mindig az ágyban gyötri G. kisasszonyt, sokszor veszedelmes, rossz nőnek nevezi, szexuális izú szavakkal illeti stb., itt nem térhetünk ki. Arra sem, hogy ez a szexuális komplex miként függ össze az önfenntartási komplexszel, az önvédelem vallásteremtő komplexével és a dicsőségvágygal. Pedig ezek a részletek igen érdekesek. Csáth elemeire bontja G. kisasszony mitológiáját, megnevezi annak tudományos forrásait, s fölfedi az elemek összeszövődésének logikáját is.

A betegség sajátos természetének fölismerése szempontjából Csáth különös jelentőséget tulajdonít a beteg aktivitásának, a lázas izgalomnak, mellyel ír, s amely áthatja, mikor fölfedezéséről előadást tarthat. Csáth szerint a paranoianak a hisztériával elegyülő változatára utal ez az állandó és kellemes izgalom. Ami pedig a törvényszerűségeit illeti, a betegség folyamata egyre tisztábban rajzolja ki Csáth számára az álcák, a kitalálások célszerűségét. Az ördögi Lény kegyetlenségéről és durva szidalmairól szóló kitalációk az ostromló hímet leplezik, az orvosokat illető gyűnyről azért számol be G. kisasszony, hogy más hímeket is mozgósítson maga körül. N. doktor érdeklődésében ezt megvalósulni véli. Ezért kerül aztán N. doktor a megrontó szerepébe. S mert N. doktor a valóságban udvarias, a Lény mond helyette trágár szavakat, tehát remekül funkcionál: biztosítja az állandó komplexizalmakat. Am N. doktor szerepének megnövekedését, fölnyét a Lénnel szemben nem tűrheti a szemérem, ezért G. kisasszony fölszólítja az osztályvezető tanárségét, G. orvost és a professzort, hogy védje meg őt N. doktortól.

S így ismeri föl Csáth minden mozzanatban a maga szenzációinak, élvezeteinek biztosítására törekvő pszichét, G. kisasszony gondolkodási műveleteinek értelmét, s fed föl egy igen árnyalatos és összefüggő rendszert, mely a téboly által biztosított alap kivételével teljesen logikus. A téboly voltaképpen az így létrejött harmonia biztosítója. S ahogy fárad és romlik a psziché, s gyöngül az erkölcsi gátlás, N. kisasszony egyre közelebbinek érzi meggyilkoltatásának, „megaláztatásának” óráját, vagyis a szexuális komplex kielégülését. Csáth így összegezi az elmondottakat: „Az egész pszichózis menetében — az üldöző ördög alakjának megjelenésétől, az egész vallás kiépüléséig — az összes komplexek munkába lépnek, hogy biztosítsák a szexuális komplex kielégülését, de megóvják a fenyegetett erkölcsi komplexet a kellemetlen izgalmaktól. A beteg ily módon sohasem juthat hozzá, hogy konstatalja azt, hogy ő tulajdonképp micsonda »tisztességtelen és elvetemült« nemi életet él. De hiszen éppen ez a pszichózis fő célja. Lehetővé tenni egy nőnek, aki Kleopatra is és Borgia Lucretia is szeretne lenni, hogy valóban mind a kettő lehessen. (...) A természet sohasem csinál célszerűtlen, felesleges dolgot. Ha gyenge vagy túlfinomult pszichéket termel is, amelyeknek érzékeny En-komplexe nem bírja el a körülmények által rázúduló szenvedéseket, traumákat — ki képes korrigálni a saját hibáját, és pszichózissal elviselhetővé tudja tenni az életet.” (195—196.)

Ezek után kerül sor a *Diagnózisra*, s ennek megalapozásában a kötelező klinikai vizsgálatok, mérések és a Jungtól tanult szóasszociációs próba eredményeit is bevonva jut el ahhoz a meggyőződéshez, hogy a betegség hisztériás alapon kifejlődött paranoia, vagyis „paranoia hysterica”.

Mint említettük, a részletes kifejtés számos olyan észrevételt, fölismerést tartalmaz, mely sokkal érdekesebbé avatja Csáth munkáját, mint amilyennek ismertetésünk mutathatja, de végére érve mégis és óhatatlanul fölmerül a kérdés: bármily érdekes is G. kisasszony betegsége és annak elemzése, mit ér az orvostudomány mai mértéke szerint?

A szerkesztők jó érzékkel sejtették, hogy ez a kérdés kikerülhetetlen, ezért közölték válaszképpen dr. Buda Béla tanulmányát, mely már címével is figyelmet ébreszt: *Csáth Géza tanulmánya a mai orvostudomány tükrében*. Buda nemcsak a már jelzett érdekességek miatt, de a magyar elme-gyógyászat történetének szemszögéből is kivételes jelentőségűnek mondja Csáth munkáját. Meglepetésnek már csak azért is, mert nem volt ismeretes, sőt föltételezni sem lehetett, hogy a konzervatív szellemű Moravcsik Gyula klinikáján ilyen freudista szellemű tanulmányokat támogatott volna. Attekintve a pszichiátria század eleji eseményeit, a freudi iskola létesülését, Jung kiválását, majd a komplexek kidolgozásának jelentőségét, Csáthot e vívmányok elsődrendű alkalmazójának ismeri el. Fontosnak véli, hogy nem a pszichoanalitikusok gyógymódjára figyelt föl, „hanem a pszichopatológiai elméletre, amely a különböző betegségek fejlődési kialakulását, élménygenézisét magyarázta meg tetszetős módon”. (228.) Azért lényeges ez az elismerés, mert — mint a későbbiekből kiderül — a mai pszichiátria súlyos betegségek esetében legkevésbé a gyógymódot tartja hatásosnak. Ezután a tanulmány műfajának kidolgozottságát méltatja Buda, s azt írja, hogy ilyen világos képet festő esettanulmányra nincs példa a tudomány hazai történetében, sőt Freud és Jung példái sem ilyen kidolgozottak. A komplexek fogalmának adaptálásával pedig annak a folyamatnak az úttörői közé sorolja Csáthot, mely a személyiség szerkezeti elemeinek vizsgálata révén a pszichiátriát megújította. Hogy Csáth a komplexek dinamikájára, egymással való kölcsönhatásukra figyelve vizsgálódott, tehát szerves szemlélettel, ez csak növeli munkája érdemét. Meggyőzőnek találja Buda azt a központi jelentőséget is, melyet Csáth a betegség elsődrendű mozgatójaként interpretált szexuális eredetű traumának tulajdonít. Pedig, mint ismeretes, a freudizmust épp ilyen magyarázatai miatt érte a legtöbb bírálat. Hozzátehetjük: Csáthot bizonyára az organikus szemlélet övta meg a freudista esettanulmányokat kísértő sematizmustól.

Végül dr. Buda tétélesen is megfogalmazza, hogy a tudomány ma is jogosnak véli a freudizmus ama tanát, mely szerint a rejtett vágyakat a psziché „a valóságtól való elszakadás és az önkárosítás árán is érvényesíti, és a személyiséget megvédi olyan kellemetlenségektől, amelyek belső értékszemelete szerint rosszabbak, mint a külvilággal való „konfliktus”. (239.) Ehhez azonban hozzáteszi, hogy közben tisztázódott: az érzelmi erők, „a belső összefüggések feltárásán és tudatosításán át keveset lehet segíteni a betegnek”. S nem hallgatja el, hogy Csáth óta az öröklésről, az idegrendszer hibás biokémiai és élettani mechanizmusáról szerzett fölismerések sokban devalváltak az ilyen analízisek jelentőségét. Ma a gyógymód is organikusabb, a szervezetbe avatkozó gyógyszerekben jobban bíznak, mint az elemzésben.

Dr. Buda Béla nem állítja ezt ilyen határozottan, a két szemlélet vitáját eldönthetetlennek mondja, s végül a Csáth-könyv tudománytörténeti és szépírói jelentőségének hangsúlyozásával zárja tanulmányát, de tapintatosan közölt információi ama kétségeinket igazolják, melyek olvasás közben folyton föl-fölmerültek: G. kisasszony esete valóban rendkívül érdekes, az interpretálás eredeti és meggyőző, de mit segít ez a betegnek? Ez csak a diagnózis, mondhatná a hozzáértő, a terápia más kérdés, de a hatékony kezelésnek a pontos kórisme az alapja. Bizonyára így van. De ha így van, akkor is marad bennünk kétség: vajon nincs-e aránytalanság diagnózis és terápia viszonyában? Másképpen szólva: az analízisben észlelhető figyelem, ihletettség, találékonyság és arnyalatlóság vajon orvosi jellegű-e teljesen? Vajon a szépíró titokfaggató szenvedélye itt a megismerés hajtóereje? Nem a különörsre, furcsára szomjas érzékenység rajzolja ki ilyen regényszerű teljességgel G. kisasszony esetét? Ha jogos a föltételezés, az orvosi teljesítményt ez sem kisebbítheti, de vizsgálódásunk irányát igencsak módosítja.

Illik megállapítani, hogy nem bennünk merült föl először ez a gondolat: a kiadvány mindhárom tanulmánya, Mészöly Miklóse és Szajbély Mihályé különösen, a szépíró Csáth műveként nézi ezt az orvosi munkát is. Mészöly egyenesen úgy véli, hogy G. kisasszony története „Csáth soha

meg nem írt regényeit helyettesítő olvasmányul is kínálkozik". (13.) Az ötlet tetszetős, de Mészöly sem időzik mellette huzamosabban. Őt G. kisasszony és Csáth esetének analóg volta érdekli. Hasonlóságokat észlel a traumákban, mind a teljességvágy, mind a narkózis vonatkozásában. De tisztán látja, hogy Csáth, híven a G. kisasszony elemzésében tanúsított racionalizmushoz, az élet végső értelmetlenségét és szörnyűségeit nem leplezi el, nem juttatja olyan célszerű funkcióhoz, mint G. kisasszony a maga traumáit. Az ő körtünetei a földolgozásban is körtünetek maradnak, nem romantizál, nem csalja önmagát, lényegében különbözik betegétől, az analógia tehát negatív analógia. Mészöly úgy véli, G. kisasszony regénye és Csáth művei együtt adják a Csáth-rejtély megfejtését: „Az ad absurdum vállalt értelem bukik itt el, hogy ne kelljen megalkuvással méltatlanná válni hozzá.” (25.) Ami, ha jól értjük, azt jelenti, hogy Csáth szomjúsága a teljes életre, a totalitásra teljesülhetetlen lévén, e fölismerés következetes végiggondolása szükségképpen vezetett az ópiumhoz, vagyis a pusztuláshoz, hogy ne kelljen fölismeréséhez méltatlanul kiegyezni a töredékes étellel. „Bármennyire bizarrul hangzik is: végső soron az életme veszi rá, hogy a morfiumhoz nyúljon.” (19.)

Mészölynek e gondolatmenetben kezére játszik Csáth *Ópium* című elbeszélése, mely jóval a morfinizmus előtt már racionalis igazolását adja a morfinizmusnak. S természetesen fedezi őt az a meggyőződése, hogy az „embermértű” célok és hitek végső értelmessége kétséges.

E kérdésben más a véleményünk. Elsősorban azért, mert másként vélekedünk magáról a racionalizmusról. Sokakkal egyetértésben úgy gondoljuk, hogy van olyan racionalizmus is, mely az emberi keteljesedést, a szabadságot a szükségszerűségek összefüggéseiben nézi, s az embert nem kárhoztatja emberen kívüli vagy ember alatti üdvözülésre. Nemcsak Csáth novellái, de kései vallomásai is ezt támasztják alá: a totalitás átélésének álkútjai s a szünke robot végletei között Csáth is lehetségesnek hitte a viszonyok ellenére is megvalósuló tartalmas életet. Mikor látta, hová jutott a morfium révén, korántsem érezte kisszerűeknek az élet természetes örömeit, a munkát, a belső egyensúlyt. A *Horváték* című dráma ennek beszédes dokumentuma.

Mészöly tud az élvezetvágyról, mely Csáthot eltöltötte. Ha ennek szerepét jelentősége szerint értékelné, észrevenné, hogy a sok irányú ambíció: a zeneszerzői, zenekritikusi, festői, orvosi és szépirói becsvágy szomjúsága épp a személyiség szerkezeti labilitása, vagyis az élvezetvágy mohósága miatt nem volt képes az emberi arányú célt föllelni, optimálisan megvalósítani. Kár, hogy a Csáth-tanulmányok csak az úttörő kezdeményezésekre figyelnek, például a Bartók és Kodály jelentőségét megsejtő kritikákra, s nem arra a mámorra, mellyel Puccini élvezet, narkotizáló zenéjét ironk élvezni és méltatni tudta. Ezzel teljesen egybehangzik az a gondolat, mellyel G. kisasszonyról szóló diagnózisát Csáth lezárja: „A dementia, amelytől erősen óvja hysteriás karaktere, az eddigiek után ítélve, valószínűleg igen lassan fog előrehaladni, úgyhogy a beteg sorsát nem szabad kétségbeejtőnek mondanunk. Sok testileg egészséges, épeszű ember meghal az életének delén anélkül, hogy elmondhatná magáról, hogy olyan nagyfokú, változatos és nagy mennyiségű élvezetben lett volna része, mint A. G. kisasszonynak.” (197.) Csáth Géza természetesen tudta, hogy G. kisasszony élvezeteinek az elmebaj az ára, s Mészöly is negatív, vagyis „ellenanalógia”-ról beszél, mikor Csáthra tér, de Csáth tragédiáját aligha lehet megmagyarázni, ha nem számolunk ezzel a sajátos értékrenddel, melyben az élvezetnek ez a változata ezernyi más emberi öröm fölött ilyen domináns szerepet tölt be.

Nem találjuk meglepőnek, hogy Csáth életének tragikus szenzációja, a morfinizmus és magánéletének dokumentumai Mészölyt is fogva tartják. Természetes ez és tiszteletre méltó is, ha a jelenség mélyebb megértésre sarkallja, segíti a szemlélőt. Mészöly esszéje ilyen vállalkozás. Zavarónak csak azt találjuk, hogy a már máshonnan ismert, többször is idézett mozzanatokot újra idézi. Ebben a Csáth-irodalom régi betegsége kísért: itt

mindenki mindent előlről kezd, mintha előtte nem történt volna semmi. Szerencsére Mészöly annyira szuverén elme, hogy az ismert szövegek is ismeretlen jelentésükkel fordulnak felénk az ő előadásában.

Ervényes ez Szajbély Mihály tanulmányára is annyi módosítással, hogy ő nem a lényegben mond újat, hanem egyes Csáth-novellák és a pszichoanalízis kapcsolatát illetően. Így magyarázza a szexuális komplex érzékenységével, eltolódásával a *Dénes Imre* című novella eseményeit; az ambíció- és a szexuális komplexum viszonyának alakulásával a *Tálay főhadnagyn*ban lejátszódó operettszerű színjátékot, s hasonlóan a *Rozi* cselekményét. A *béka* interpretációját a freudi álomelméletben találja meg, közvetlen vágyteljesülésként értékeli az *Egyiptomi Józsefet*. Külön figyelmet szentel a gyermekeket ábrázoló Csáth-novellák és a szerző orvosi tanulmányai között észlelhető összefüggéseknek, s ennek során az *Anyagyilkosság* jelképszerűségét is új szempontok szerint világítja meg.

Ismételnünk kell: új szempontokat kínál Szajbély, s amit észrevesz, figyelemre méltó, de még sem kísérli egy-egy novella átfogó esztétikai elemzését. Maga is jelzi, hogy egy-egy mű, kivált a korábbiak, jóval szélesebb körben mozognak, hogysem a pszichoanalízis patentjei révén teljes mivoltukban föltárhatók volnának. Jóllehet Csáthot a lélekelemző irodalom kategóriájában véli elhelyezhetőnek.

Különben ez a tanulmány is gyakran ismétli a már ismerős tudnivalókat. A boldog gyermekkor hiányáról, a békeidő utolsó évtizedeit aláaknázó rettegésről, Szabadka lelassult élettempójáról, a morfinizmus ideológiájáról, a pálya állomásairól (Budapesti Napló), a hanyatlás okairól. Mindebben annyi az új, hogy Szajbély szerint a novellista azért hallgat el, mert az írás szerepét átveszi a pszichoanalízis, Csáth önanalízise. A gondolat érdekes, s nem is érezzük alaptalannak, de meggondolandónak véljük, s még inkább azt a diagnózist, amelyet Mészöly is idéz, s amelyet a morfinizmus demoralizáló, minden munkát, alkotást értelmetlennek látató pszichózisáról Csáth lejegyzett. (18.)

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy ez a kiadvány — a bevezető és kísérő tanulmányokkal, jegyzetekkel együtt — a Csáth-mű utóéletének újabb fontos eseménye, s föltehető, hogy nagyobb lesz a sikere, mint a főművéké volt. Az extremitás, a morbiditás iránti mai figyelem is kedvét lelheti benne, de az író pszichológiai kultúráját és emberlátásának mélységét is kiterítve szemlélheti benne, aki erre hajlamos. Ebben a mivoltában azoknak is csattanós válasz, akik irtózáva a kutatómunkától, minden szövegpublikációt rosszhiszemű kajánsággal fogadnak: van még? Lám, van.

DÉR ZOLTÁN

FORRADALMI PUBLICISZTIKÁNK HÁRMAS KÖNYVE

PAP PAL—MAYER OTTMAR—CSEH KÁROLY: *Válogatott írások — Izab-rani spisi.*

Sajtó alá rendezte: Farkas Nándor.

Vajdaság Szocialista Forradalmának Múzeuma, Újvidék, 1978.

Ez a kétnyelvű könyv, amelyről itt szólni kívánunk, az utóbbi idők marxista könyvtermésének egyik legjelentősebbike, több szempontból is hézagpótló mű. A kötetbe gyűjtött írások nemcsak az egyenlőtlen

küzdelemben elesettek emlékét idézik, nemcsak forradalmi hagyományaink ápolását célozzák eredetükkel, de „időszerű üzeneteket is közvetítenek a szocialista öngazgatás társadalmának építésén munkálko-

dók számára" — mondja Petkovics Kálmán a kötet bevezetőjében, amelyben a válogatás általános jellemzését adja, ugyanakkor hű, találó ecsetvonásokkal pontos képet fest a korról, amelyben forradalmi publicisztikánk és irodalmunk változott darabjai születtek.

Három kiváló publicista életművéből nyújt válogatást a kötet, és bizonyára nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a forradalmárokkal foglalkozó részek, fejezetek külön-külön is, önmagukban is, önálló kötetekként is teljes értékű, kerek egészet alkotnának. Ezt a mozzanatot csupán a kötet gazdagságának az illusztrálásaként említjük, hiszen lényegében teljesen indokolt, kézenfekvő a szerkesztő koncepciója: mindhárom szerző a két háború közötti vajdasági — illetve jugoszláv — forradalmi munkásmozgalmak élharcosa. És nem csupán a küzdelmük, forradalmi célkitűzéseik, vágyaik voltak azonosak, de sorsuk beteljesedése is azonos: mindhárman a fasiszta vérengzés áldozataivá válnak.

Ez a csupán három szerzőre — három forradalmár alkotásaira — korlátozódó antológia némileg a két háború közötti forradalmi publicisztikánk antológiája is — s mindaddig, amíg egy teljesebb válogatás el nem készül, az is marad —, a forradalmi munkásmozgalmunk szervezését, erjesztését, a tömegek felvilágosítását és mozgósítását célzó, az engesztelhetetlen harc ihletésében született publicisztikánknak és szépírásunknak az egészhez, a (térbeni és időbeni) forráshoz viszonyított szerény gyűjteménye. Szerény gyűjtemény, annak ellenére, hogy a könyv 742 oldalnyi vaskos kötet!

Az olvasó könnyen felismerheti a kötetbe gyűjtött írások rétegeződését stílus, hangnem tekintetében egyazon szerzőnél is. Petkovics Kálmán erre külön is felhívja a figyelmet a bevezetőben: más természetű volt a legális sajtó és más az illegális úton terjesztett pártanyag; másként fogalmaz a szerző, ha a széles közönség számára ír (nemcsak a cenzúra miatt), másként, ha a „szervezettekhez” szól. Az előbbieket általában cikkek, tudósítások, míg az utóbbiak mélyebbre hatoló, tömörebben fogalmazott elemzések, értekezletekre szánt beszámolók, jelentések és egyéb illegális szövegek. Nem egy

közülük pártunk és forradalmi munkásmozgalmunk egyetemes történetének is fontos dokumentuma. (Így pl. Pap Pál *A technikáról és A titoktartásról* c. beszámolója, illetve korreferátuma.)

A legális sajtóban publikált írások érdekes, a kényszerűség szülte sajátossága a fontos, komoly mondanivaló sorok mögé bujtatása, vagy éppen virágnyelven való megszólaltatása, hogy csak a beavatott, az érintett értse, és értsen is belőle.

*

Kisebb megszakításokkal ugyan, de állandóan volt a vajdasági magyar dolgozóknak legális lapjuk, igaz, egyik-másik csupán néhány számot érhetett meg, mint pl. a Közakarat, Falu és Város, Fáklya, Vajdaság—Tovább és a Kritika.

A pilléreket tehát a Szervezett Munkás, a Népszava és a Híd jelentette, és a kötet legálisan megjelentetett anyagát is főleg ezekből a lapokból válogatták könyvünk szerkesztői.

Mayer Ottmár publicisztikai tevékenysége a Hídnál bontakozott ki, így érthető is, hogy írásai — egy kivételével — onnét valók. Egy írása — a *Művészet a közösség társadalmában* c. — való a Vajdaság—Tovább című lap 3. számából, amelynek egyik szerkesztője volt Hajdu Géza álnéven Laták Istvánnal, Illés Sándorral és Atlasz Jánossal együtt. Ugyancsak ő fogalmazta meg a „tovább”-programot is, amely még a Vajdaság címmel megjelenő lap 3. számában található.

Fankas Nándor Mayer Ottmár életpályáját a Híd történetével fűzi szorosán egybe: „Mayer Ottmár életútja a harmincas évek második felében szorosan egybekapcsolódik és összeforr a Híd történetével. Ez pedig szinte a folyóirat indulásától kezdve a betiltásig a legszorosabban egybefűződik Vajdaság és az ország forradalmi munkásmozgalmának fejlődésével és harcaival.” (162.) Ez a helyes felismerés vezérelte az életrajzírot az életpálya felvázolásában, ennek eredménye a „jól sikerült”, plasztikus ábrázolás, „a forradalmár és az elkötelezett közíró” reálisan megközelített alakja.

A két tematikai válogatás — *A spanyol nép az imperializmus áldozata* és *A Horthy-korszak Magyarországról* — jól illeszkedik a szövegkörnyezetbe, azt bizonyítva, hogy mindkét témakör tartósan foglalkoztatta a Híd főszerkesztőjét.

Ada forradalmi múltjának fáradhatatlan kutatója és krónikása, Urbán János Cseh Károly életét és forradalmi munkásságát mutatja be. Már az első sorokban sommázza mondanivalójának lényegét: „... ifjú tanító, az októberi forradalom harcosa, a Jugoszláv Kommunista Párt adatai szervezetének megalapítója, ... kiváló marxista előadó, publicista, író, amatőr festő, feltaláló, természetbarát, sportoló, politikai harcos szervezője, a forradalmi munkásmozgalom harcosa...” (490.)

Az 1974-ben megjelent munkájában — a *Fáklyafényben* —, amelyben ugyancsak Cseh Károly életét mutatta be, azt mondta, hogy „Cseh Károly teljes életrajzát megírni ma már lehetetlen”. (7.) S lám, mégis lehetséges volt 1974-ben is és újabban 1978-ban is: hiszen az egész embert, a teljes pályát magunk előtt látjuk, az egész emberiség boldogabb jövőjéért minden áldozatra képes, saját egyéni boldogságát és boldogulását is feláldozó forradalmárt. Lehetséges, hogy évszámokat és egyéb „pontosító” adatokat hiányol a szerző — de az életpálya ezek nélkül is pontos, teljes. Hiába sorolnánk fel az életpálya mérföldköveiként hiteles évszámokat, ha az alkat átélte rajzolata hiányozna. Ez „pontosít”, ez hitelesíti! Ez pedig benne van az írásban, és ezért jó *Cseh Károly élete és forradalmi munkássága*.

Cseh Károly húsz évvel volt idősebb Mayer Ottmárnál és huszonhárommal Pap Pálnál, természetes hát, hogy publicisztikai és szépirói tevékenységét is előbb kezdte: a Szervezett Munkás, a Vajdaság—Tovább, a Népszava és a Híd közölte írásait. A már a *Fáklyafényben* közölt válogatás nagyszerűen egészül ki az *Eszmeiség, osztályharc* című, a Szervezett Munkásból vett szemelvénygyűjteménnyel és egyéb újabban felkutatott anyaggal.

A könyv első fejezete Pap Pállal foglalkozik, életpályáját Vojislav Milin mutatja be. A szerző, habár kiváló ismerője a témának — monográfikusan is és regényes változatban is közreadta Pap Pál életrajzát —, könyvünkben mértéktartóan csupán a lényegesebb mozzanatokat érinti, azokat, amelyek összefüggésben vannak a „harcos tollú” publicista írásainak keletkezésével, kiegészítve azt újabb kutatásainak eredményeivel.

V. Milin helyesen járt el, amikor Pap Pál publicisztikájának legértékesebb és egyben nehezen hozzáférhető darabjait válogatta össze. Olyan közírásokról van szó, amelyek az illegális Mladi komunizmusban (*A forradalmi egyetemisták a fasiszta reakció elleni harcban*), illetve a Kommunizmusban (*Diáktüntetések a belgrádi egyetemen*) jelent meg, röpiratnak készült (*A parasztokhoz, akiket az embernéyző urak gyötörnek, Mi az igazság az egyetemen történtek körül*), vagy az V. Országos Párttervezetlet már ismertett anyagá. Nem lenne teljes képünk Pap Pál publicisztikájáról, illetve eszmei fejlődéséről a Tovább 5. számában megjelent első írásának (*A nemzetköziség dialektikus fejlődése*) ismerete nélkül, de ugyanúgy fontos a Hídban megjelent két írása (*Ar ellen, Szerbek és magyarok viszonya Vojvodinában*) és a Jugoszláv Királyság iskolapolitikájáról szóló, jegyzetek alapján rekonstruált írása is.

*

És végül még néhány megjegyzés. A könyv értékét, erényeit gyarapítja a gondos szerkesztői munka: a pontos információkat tartalmazó, szabatosan fogalmazott lábjegyzetek és az igényes név- és helységnévmutató.

A korrektor és a nyomda munkájára vet némi árnyékot a sok sajtóhiba, amitől éppen ezért most eltekintünk. Attól is eltekintünk, hogy e sorok írójának nevét a *Névmutató* Mayer Ottmár álneveként tünteti fel, bár ez már félrevezető is lehet.

Mindent egybevetve: nélkülözhetetlen, értékes, az említett apró hibák ellenére is igen hasznos és példamutató könyvvel gazdagodtunk.

PATÓ IMRE

A VILÁGNYI SZÓ KERESŐJE

BORI IMRE: *Fehér Ferenc*.
Forum, Újvidék, 1978.

Bori Imrének Fehér Ferenc költői pályaképéről írt műve egy egész sor mélyen eltemetett, rejtőzködő gondolatot ébresztett fel bennem, amelyet a zsúfolt hétköznapi lelket pusztító kálváriái, gépies egymásutánjai sehogy sem engednek felszínre törni, pedig a velük való állandó foglalkozás számomra a tartalmas élet egyik lehetőségét jelenti a mai valóság rohanó zürzavarában. Nem versenyt futni az örvénylő elidegenedés minden értéket megkérdőjelező, sőt tagadó árvájával, nem sodortatni, hajszoltatni a felszínre lebegő kétes látszatértékek után, de megállni, odafigyelni a kétségek marta lélek vergődéseire, a mellettünk lassan kibontakozó értékekre, amelyek nem robbanásszerű látványosságban, a tisztán csak formák duhajkodó tobzódásában hozzák az újat, hanem a küzdelmes töprengések, gyötrődések, harcok érelik meg az alkotóban az adott valóság mélységeinek kifejezését.

Amikor Bori Imre könyvének kapcsán Fehér Ferenc költeményeinek 1978-as válogatását az újrafelfedezés örömeivel ismét kézbe vettem, ez az újabb találkozás a versekkel és Bori Imre verselemzése megerősített bennem azt a véleményt, hogy Fehér Ferenc tollából a klasszikus értelemben vett, vérbeli költő szól hozzánk, aki, mint Bori Imre is megállapítja az *Agyag* című vers elemzésekor, „a hazai költő szituációjából kiindulva a maga és a világ számára érvényes módon a költői létezésben foglaltan” tudja immár kifejezni, megoldani „az emberi létezés Janus-arcságát, a harmóniát, amely felé törekedett”. (137.)

Bori Imre végigkísérve Fehér Ferenc költői fejlődését a kezdetektől napjainkig, a költeményeknek első sorban stilisztikai elemzésével mu-

tat rá a formák és tartalmak szoros összefüggéseire, a tudatos költői törekvésekre, a költői mondanivaló kiteljesedésére, a kifejező eszközök dús gazdagságára, a költői művesség tökéletes megvalósításaira, de szól az elődök (Petőfi, Arany, Tóth Árpád, József Attila stb.) hatásairól, amelyek az egyetemes magyar költészettel való folytonosságot biztosítják, a belőlük való sarjadás, gyökeredzés jegyét viselik magukon. Korszakokat állapít meg Fehér Ferenc harmicéves költői tevékenységével kapcsolatban, végigkíséri a költőt azon az úton, melyen a „vajdaságiban az egyetemes felfedező és kifejező akaró szándék” végül is megvalósult a maga teljességében. (135.) Ez a pályakép nyomon követi, hogyan lett a „jobbágyok unokáinak” megéneklőjéből, a művességnek, a szép szavak, a rímek, az artisztikum kultuszának, a nyelv varázsának áldozó költőből, az „ellentmondásos módon urbanizált világfájdalom” (65.) kifejezőjéből, az elégiák, ódák, majd szonettek útját megjáró Fehér Ferencből a hetvenes évek során a „rögben rejlő” világnyi szó tudatos keresője, akinek „küzdelmét a kifejezéssel, ami végső fokon egyet jelentett a világ és az élet értelmezésének a kérdésével” (139.), alapos hozzáértéssel és megértéssel elemezte ki Bori Imre.

S míg a Krúdyról írott kismonográfiában Bori Imre a társadalmi, politikai, történelmi és gazdasági viszonyok szintézisét megteremtve elemezte az egyes Krúdy-műveket és az írói fejlődést, Fehér Ferencnél, a költemények természetéből adódóan, a verstani elemzés kapott központi helyet; ily módon rajzolta meg szerzőnk az ötvenedik születésnapját és munkásságának harmincadik évfordulóját ünneplő Fehér Ferenc költői pályaképét.

KAICH KATALIN,

AZ ANGOL HÉTKÖZNAPOK MEGÉLŐJE

MOLNÁR MÁRIA: *Szobalány voltam Londonban.*
Forum, Újvidék, 1978.

Nem az újatmondás szándékával és korántsem a felfedező megfigyelések erejével tesszük a megállapítást, miszerint valamennyi könyv és kiadvány megvétele, de még inkább a könyvvásárlók részéről történő tényleges befogadása igen nagy mértékben függ a címadás eredményességétől, vagyis attól, hogy a könyv szerzője milyen könyvcímet választva igyekszik felkelteni az érdeklődést műve iránt, még közelebbről pedig utalni művének jellegére, tartalmára és alapvető sajátosságaira. Tudván ezt, igazat kell adnunk az írónak, amikor — kissé talán furcsán, de annál több tapasztalattal — arra hivatkoznak, hogy igazán jó könyvcímet, illetve olyat, amely fölött nem siklik át közömbösen az olvasói tekintet és amely feltétlenül a mű megvásárlására ösztönöz, legalább olyan nehéz találni, mint amekkora szellemi megerőltetésbe egy kisebb fajta szépirodalmi alkotás összeállítása kerül. Ahhoz pedig már végképp nem fér kétség, hogy — szem előtt tartva napjaink egyre fokozódó könyváradatát — a jó címadás még nehezebb írói feladattá vált, és hogy kizárólag a sikeres könyvcímre hagyatkozni mind nagyobb kockázattal jár a mű és az olvasó aktív kapcsolatának kialakítása érdekében.

Ennek ellenére Molnár Máriának, noha személyében nem az írásművészet megannyi fortélyát ismerő régi irodalmárt, hanem az első ízben jelentkező szépírói megfigyelőt köszönhetjük, mégis sikerült könyvéhez érdekesítő címet találnia. És ami az olvasó elvárásainak tisztelete és beteljesülése szempontjából ugyancsak fontos, könyvének címe pontosan azt fedi, amiről a szerző szólni kívánt. Tehát aki Molnár Mária könyvét kézbe veszi, nem csalódhat, hiszen a cím ígérete szerint egy objektív tolmácsolásban meg is kap mindent annak az embernek a helyzetéről, aki otthonától távol nem a vendég, hanem az idegenben töltött hetek, hónapok, bizonytalan fordula-

tokat és váratlan meglepetéseket hozó hétköznapok megélőjének szerepébe kényszerül.

Molnár Mária könyve nem csupán a világyárók szokványos megfigyeléséig terjed. Ő nem turistabeszámolókat írt. És mert jómaga is részesevé vált az angol kisember szociális függőségének, londoni tapasztalatai lényegesen többet árulnak el az angolok mentalitásáról, szokásairól, világszemléletéről, mint azok a kiadványok, amelyekben csupán az átutazó ember, a kivülálló rögzíti élményeit, benyomásait. Ellentétben tehát a többnyire felszínes ismeretekből, felületes megfigyelésekből és pontatlan kikövetkeztetésekből álló közismert útirajzokkal és útibeszámolókkal, a *Szobalány voltam Londonban* mélyebb és alaposabb ismereteket közöl. És itt ismét csak a dolgok, a londoni hétköznapok megélésének fontosságára kell hivatkoznunk, arra, hogy mivel a szerző nem csupán az utcák emberáradata és látványa alapján foglalta össze élményeit, hanem az angol családok intím belső életének megismerése alapján is, a könyvnek sikerült bizonyos leleplező erőt is kölcsönözni. Vagyis valamit felfedni azokból a kulisszák mögötti dolgokból is, amelyekről az ilyen fajta irodalom többnyire hallgat.

Molnár Mária könyvének megfigyelései nem a kommentálás szándékával íródtak. A szerző egyszerűen csak közli az olvasóval, hogy mi mindent élt át az angol fővárosban töltött hetek alatt. Tehát bennünket készítenek állásfoglalásra londoni élményeivel kapcsolatban. Következőképp az események egyetlen részlete sincs túlterhelve felesleges magyarázatokkal, aminek eredményeként a kiszámíthatatlanul alakuló szobalánysorsról szóló könyv könnyű, élvezetes olvasmánnyá állt össze. Molnár Mária a tények erejére hagyatkozott, és a magasabb igényű írásmód, bravúrosabb szépírói stílus helyett — egyszerűsége, de még inkább — objektivitására törekedett.

Könyve ily módon a jugoszláviai magyar irodalom egyik sajátos színtöltőjévé lett. És hogy a technikai kivitelezés szempontjából is csak ezt mondhatjuk róla, az mindenekelőtt a vizuális élmények szerepét oly ki-

fogástalanul betöltő illusztrációknak köszönhető, amelyek úgyszintén Molnár Mária munkái és amelyek közül nem is egy valószínűsítő kis remekmű.

FEKETE ELVIRA

MINDENKI ÉLETBEN MARAD

VARGA GÉZA: *En így adom vissza.*
Forum, Újvidék, 1978.

Ne vess, vajdasági... — írnám át Gábor Andor prologusát. — Vagy ne neves. Csak tanulj nevetni. Előlről kezd e drága tudományt, mit természetlőt csak gyermek kapott, mint ártatlan, csilingelő kacajt, de az élet gondba és munkába görnyedt sok millió felnőttől elrabolta, s helyébe vinnygó sírást adott.

Végre egy olyan könyv ragad a kezünkben — szívósan, tapadón —, amely a lélek diadalordítását sieteti, amely a ránk neheződő és egyre nehezebben befogadható ismeretlen anyagok mögé kényszerít, kalauzol, elvezet oda, ahol szabadon nevetni a vajdasági, s a szerkesztők atyai jószággal végre egy kevésbé ápoltságot nyitnak résnyi kaput. Nehogy beletároguljanak a humoristák a pesszimizmust árasztó rimlábak csontzenéjébe, mert hiába mondjuk, hiába mondta Karinthy, hogy „már a régi görögöknél találjuk a bőrt”, a mi „motorikus” gondolkodásunk nem érti a fantázia és az álom közti vonatkozást. Érthetjük így: Mi az, amit olvasnak a vajdaságiak, s mi az, amit utolérhetetlen bölcseséggel mindössze a szerző és baráti köre forgat önelégülten. Ne magyarázzunk bele a dologba, nincs, ami nincs, de most van valami, s ez a „valami” egy izléses, „jól nevelt”, szépen megszerkesztett könyv. Címe: *En így adom vissza.*

Varga Géza könyve örömmerevesség. Az ilyen örömmerevéséget megadja nekünk a szerző, s megadja az Újvidéki Rádióban, de a csokor többet mutat, mint egy-egy villanás az éterből. A parodista irodalomkriti-

kus, szelíd irodalomkritikus, s mint ilyen „a humorban ismer tréfát”, íróember, aki a műhely alapos ismerője, aki azt a gépet is ismeri, amelyen az író a művét lekopogta. Lélek-búvár, konferan-szié, szoborleplező ünnepi szónok, az író rokonszenves ismertetője s még a végső esetben sem „kellemetlenkedő alak”, aki a szellemi vadrezervátumban vadásztalalom idején beledupláz a „jobb sorsra érdemes” kortársba. A parodista „rámászik” az alkotóra, de nem nyomja agyon, nem ez a szándéka: a paródia békésen szunynyad a nagy mű árnyékában, de azért visszaadja mindazt, ami a fakultások harcából a csatatéren maradt, a rozsdás kardot, az üres töltenyt, az eldobott páncélinget, a kevésbé használható arzenált. Valóság-felfedő stádiumban írott prózával és verssel találkozunk a kötetben, s ez a randevúzás olyan tiszta, olyan kellemes, mint valami tavaszi séta, amelynek során egyszerű, könnyen kategorizálható tapasztalatokat szűrhetünk le. Mondjuk így: Mi játszunk, s a tanár úrnak berúgjuk a gólokat. Cseppnyi öröm. Védjenek jobban. Vagy talán a mi rúgóképességünk fejlettebb? Mindegy. Az átszervezés időszaka — ugyanis egynéhány író csak a kötet elolvasása után mutatkozhat be az olvasónak — következik, mert az egészen korai gyakorlatok még nem teszik mesterré azt az íródeákot, aki a tollat forgatja s a szárával ír. Vagy kapar.

Varga Géza — érzésünk szerint túlföntül visszatartott gyengédséggel — szinte megsimogatja, becézi íróinkat, minden sorával megmarad a

jóizlés határain innen s helyenként szinte kölcsönhatásba kerül egy-egy írással, a szerző tanulmányával. Jobb, mint az eredeti. Tehát egy potenciálisan alkotó író kötetével ismerkedünk, aki mégsem írja le, hogy parodizált hősei „alacsonyabb rendűek”, s azt sem, hogy „a vajdasági írók kockafejűek”, nem. Varga Géza szereti kortársait, s megjelent írásai alapján osztályozza őket, de senkit sem buktat meg. Például gyengéden szórakozik Székely Tibor számlájára — *Erdőben, erdőben, szép kerek erdőben* —, mintegy bevezetve a népszerű kutatót a páholyba. Parodizálja Varga Géza a stílusgyakorlatokat is, s nem a humorista hibája, hogy olyan írókat is célba vett — tízes találatlalt —, akik választékosnak tűnő dilettantizmussal feszítenek a vajdasági irodalom mindig borongós egén. A kötet a tudomásulvétel teszi lehetővé, a fényeket erősíti, a sötétre fekete köpenyt

dob: ez hasznos és érdekes játék. Majtényi, Gál, Léway, Urbán — a toll örök tulajdonosai — és azok, akiknek részvétele csekély, akik csak a labdaszedégetés tudományával foglalkoznak, ezek mind-mind helyet kaptak a könyvben, s az író talán ezzel a megoldással előzetesen vagy utólagosan fogant kérdésekkel perel. Egy kalapban a nagy család, s a varázsló nem minden esetben fehér nyulat vagy fehér galambot emel a magasba. Van ott a kalapban egy-néhány leveli béka is, aki megérzi, hogy merről fúj a szél. Ez is érdem.

Ne vess, vajdasági, ezt üzeni nekünk Varga Géza tisztességgel és becsülettel. Olyan „bagoly” a szerző, aki nappal lát, s meggyőzött bennünket arról, hogy azzal is érdemes foglalkozni, ami végzetesen idegen szerkesztőink ízlésétől. Jó, hogy így adta vissza — az adósnak végre megengedték, hogy rendezze a számláját.

SZÜSZNER ZOLTÁN

EGYMÁS SZOMSZÉDSÁGÁBAN

VITKOVICS MIHÁLY *magyar és szerb írásai*.
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Nem évtizedek, hanem évszázadok kapcsolatai elevenednek fel abban a nagy vállalkozásban, amelyet a budapesti Európa Könyvkiadó és az újvidéki Matica srpska közösen kezdeményezett. Ennek a nagy távlatokat átfogó kettős kiadói programnak nem az a célja, hogy más formában felújítsa és továbbfejlessze a már eddig is rendkívül értékes eredményeket elért kapcsolattörténeti tanulmányok ismertetését, hanem a szélesebb olvasóközönség felé fordulva csak részben ismert vagy alig ismert irodalmi műveket, naplójegyzeteket, dokumentumköteteket rendez sajtó alá és mindkét nyelven: magyar és szerbhorvát nyelven eljuttatja az olvasó asztalára.

Az ajánlás tökéletesen megvilágítja azt a törekvést, amely a két nép múltját új fényvel vetíti bele a jelenbe.

„A magyar—délszláv kapcsolatok története egyidős a magyar nép magyarországi történetével. Egymás szomszédságában nem volt, nem lehetett történelmünknek, történelmünknek olyan fordulata, amely ne hatott volna a másik nép történetére is. Talán még a fordulatoknál is jobban hatott a mindennapok csendes kommunikációja: a nehéz, vagy éppen tragikus pillanatokat megszakítatlan folyamként kísérte társadalmaink érintkezése, a szellemi értékek szüntelen csereforgalma. Mégis, még mindig keveset tudunk egymásról, még mindig kísértének a kölcsönös előítéletek.”

A legszebb szellemtörténeti feladat a letúnt századok felett gomolygó ködöket eloszlatni olyan hű képekkel, melyek a legszélesebb rétegek előtt áttekinthetővé, megismerhetővé teszik azokat az eseménye-

ket, apró hétköznapi tetteket, amelyek népeink életét átszőtték. Így közelebb léphetünk a kétszáz vagy több száz esztendővel ezelőtti történelmi, társadalmi események részleteihez, melyeknek közös az eredőjük s útjuk véres harcokon, alkotói szándékkal nemesített küzdelmeken át a mába ívelnek. Művek és műemlékek őrzik hírüket, és ezek viszik tovább a jövő nemzedékei felé.

E közös vállalkozás első kiadói terméke Vitkovics Mihály költő és író, műfordító és irodalomszervező magyar és szerb írásait tartalmazza. Ez a könyv megjelenésével ünnepi dátumot jelöl meg: Vitkovics Mihály — Mihailo Vitković születésének kétszázadik évfordulóját. A több mint húsz éves gyűjteményes kötetet Vujicsics D. Sztóján, a XVIII. század harmadik negyedében született költő életművének kitűnő ismerője állította össze. Külön hitelt érdemlő jegye ennek a gyűjteményes kötetnek az, hogy a kétnyelvű író munkáit kétnyelvű író és irodalomtörténész állította össze, hiszen így a kétoldali irodalmi tevékenység mindkét képe a forrásmunkák tökéletes ismerete nyomán autentikus. Es mint ilyen örökbecsű munkát egy új reneszánsz első fecskéjeként köszönhetjük.

A gyűjteményes kötet első fejezeteiben olyan szerb hősi énekekkel, egykorú feljegyzésekkel, emlékezésekkel, vallomásokkal találkozunk, amelyek visszavisznek bennünket az 1700-as évekbe, amikor költőnk dédapja, Petar Vitković, a hercegovinai születésű hős katonatisztként vett részt a török hódoltság elleni felszabadító háborúban, és ahogy a Vuk Stefanović Karadžić gyűjtötte *Novi-Béli Ali és a kilenc Vitkovics testvér* című szerb hősi énekekben olvashatjuk, valamennyien vitéz harcosok voltak a török elleni küzdelemben. Petar Vitkovićot a felszabadító harcok fürgetege elvitte egészen Egerig, ahol ő is harcolt Eger felszabadításáért, s a háború befejeztével ott telepedett le. A hős dédunokája, Mihailo Vitković — vagy ahogy a magyar irodalomtörténet tartja számon: Vitkovics Mihály — 1778-ban Egerben született. Innen indult

el, s amikor tanulmányait bevégezte, Pesten nyitott ügyvédi irodát, de már fiatal éveiben élénk érdeklődéssel fordult az irodalmi élet felé.

Irodalmi tevékenységének sokoldalúsága olyan komoly visszhangot keltett, hogy egészen fiatalon tagja lett Kazinczy Ferenc pesti triászának és a pesti Veres Pálné utcai lakása olyan neves irodalmi szalonná alakult át, hogy maga köré gyűjtötte a magyar szellemi fellendülés korának íróit, tudósait, s azoknak otthont adott. Kazinczy és kortársai nagyra értékelték Vitkovics Mihály irodalomszervező tevékenységét, de itt mindjárt hangsúlyoznunk kell, hogy Mihailo Vitković hasonló lelkesedéssel fordult a szerb irodalmi élet felé; művei — melyeket szerb nyelven jelentetett meg — és műfordításai, melyeket szerbről magyar nyelvre fordított, ezt a nagy célt szolgálták. Hogy milyen egész emberként élt benne mindkét irodalomban, azt levelezései bizonyítják leghívebben. Ugyanakkor, amikor állandó kapcsolatot tartott fenn Kazinczy Ferencsel, Döbrentei Gáborral, Szemere Pállal, Berzsenyi Dániellel, irodalomtörténeti értékű levelezést folytatott Dositej Obradovićyal, Lukijan Mušickivel, Arsenije Teodorovićyal és Lukijan Mušickin keresztül kapcsolatot tartott fenn Vuk Stefanović Karadžićyal.

Alkotói tevékenységének gyöngyszemei a magyar és szerb nyelven írt versei, episztolái, meséi és satirikus lexikona. Az első műfordítók közé tartozott, akik ősi szerb népdalokat magyar nyelvre ültettek át, s ezek közül nem egy a bácskai és a bánáti szerbek küzdelmes életét örökítik meg. Ennek a csokornak egyik feledhetetlen gyöngyszeme a *Bácsi szekeresek útra indulának* (Podigle su kiridžije Bačke, 1705 — Vuk Karadžić gyűjtéséből).

Ennek az értékes kötetnek a nyomán, és továbbfejlesztve mindazt, amit Vujicsics D. Sztóján feltárt, kiértékelésként külön kötetre szóló tanulmányt lehetne írni. De lehet, hogy ez a munka már készülöben is van a budapesti Európa Könyvkiadó és az újvidéki Matica srpska gondozásában.

VÖLGYI ENDRE

MÉG EGYSZER CSÁTH GÉZÁRÓL

ILLÉS ENDRE: *Ostya nélkül.*

Magvető, Budapest, 1978.

Háromnegyed évszázad egy ember életében, aki kora ifjúságától minden léptéről írásban emléket hagyott. Ennek az időnek a nagyságát felfokozzák azok az események, amelyek a századfordulótól napjainkig roppant feszültségeket idéztek elő: megrengették a világot. A zajló mindennapokban élő író, szerkesztő, kritikus aligha engedhette át magát az ernyedésnek. Minden mindig és mindenütt cselekvésre szólította, még akkor is, ha inkább mélyre ásó esztéta volt, mint a nappalok és éjszákak forradalmi lelke.

Illés Endre legújabb kötetében naplójegyzetei közül újabb „krétarajzokat” — ahogy maga a szerző nevezi —, „szénrajzokat” adott közre. Az immár harmadik vagy negyedik így megkomponált mű után ez az Illés Endre-i műfaj szívesen elviselné a *Vallomások* címet, vagy pedig azt az őszinte megjelölést, amit a most megjelent *Ostya nélkül* című könyvében utolsó fejezetcímként adott: *Pályám emlékezete*...

Eppen ebből a fejezetből veszem az idézetet, melynek nyomán — mint hűséges olvasó és nem kritikus — el szeretném mondani, milyen feledhetetlen éjszakai órákat szerzett nekem apró töredékes írásaival, melyek (úgy vélem) sokkal maradandóbbak, mint a tábláról vagy a kartonlapról könnyen elmosódható, lefújható krétarajzok.

„Egy gellérthegyi kertben ülök és olvasok. Három lakásom volt a Gellérthegyen, mindegyiknek a kertjében olvastam, tavaszi fényekben, nyári lángolásokban, az őz puha szívverésében... Itt telt el fiatalságom, s férfi éveimben is itt olvastam, ma is a hegyen lakom... A Gellérthegyen nyílt ki nekem a magyar irodalom ezeregyéjszakája. És itt néztem föl ámulva egy faóriás lombkoronájába: a világirodalomba.”

Szerzőnk már ifjú medikus korában, és később, belépve a férfikorba, az irodalomban és az irodalomnak élt. Nem lett belőle orvos, de az orvostanhallgatói évek indító hatása

s ennek mindvégig jelenvalósága egy olyan írói alkatot formál ki Verébély Tibor professzor mély nyomokat hagyó tanításával, amelynek nyomán a tökéletes pontosságra való törekvést ágyazta bele az alkotó lelkébe. Behatolt a testbe, megsejtette a benne lakozott lelket az anatómiai órákon. Azt embert kereste, és az embert meglegelte. Remek novelláival már ifjú éveiben találkozhattunk a Nyugat hasábjain.

Ezek az értékes életrajzi darabok nagyszerű betekintést nyújtanak a novelláiról, a kritikus, a drámaíró műhelyébe. Egy-egy naplójegyzetéből olyan izgalmas részleteket tudunk meg Illés Endre egész nemzedékének életéről, amelyek eleddig az irodalom hív művelői előtt is ismeretlenek voltak. Nem egy fejezete teljesen elfeledett, vagy soha felszínre nem került mozzanatot tár fel a Nyugat és később a Révai könyvkiadó koráról, melyek ma hozzásegítenek kortársai arcélinek hitelesebb megrajzolásához. Osváth, Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Tersánszky, Illyés Gyula, Németh László, Bartók Béla, Kodály Zoltán — a nagy nemzedék műveinek, szerzeményeinek, műfordításainak keletkezését, a készülő művek körüli vajdásokat, a kiadás vagy a meg nem jelentetés körülményeit fedezhetjük fel ezekben az őszinte sorokban s kísérhetjük útjukat elejétől csaknem végig, hiszen a *Pályám emlékezete* erre kitérő lehetőséget nyújt. Ebben követhetjük egy élő klasszikusunk útját a székfoglalástól egészen addig, amikor már emlékeiben él; amikor már az „Őszikéket” írja mintegy betetőzve egy gazdag pálya termékeny éveinek eredményeit.

Amikor egy olvasónapló nyomán Illés Endre legújabb kötetéről szólnunk, a fennebb említett értékes naplójegyzetek mellett minket különösképpen érdekelnek azok a fejezetek, amelyek tájunk megöröktőléről, a mi irodalmunk előfutáiról szólnak: azokról, akik innen származtak el, de írásaikban gyakran

visszatértek a bácskai, a bánáti égbolt alá. Gozdsu Elek és Papp Dániel novelláival Illés medikuskorában találkozott a pesti antikváriumokban: mindkettő olyan hatást gyakorol induló éveire, amelynek nyomát — mint jegyzeteiből is látjuk — nem nyelte el a feledés.

„Fiatal színházi kritikusként ismerkedtem meg Kosztolányi Dezsővel” — írja a *Zsöllyeszomszéd* című fejezetében. Kosztolányi a Pesti Hírlapba, Illés a Budapesti Hírlapba írta bírálatait, s ez a két zsöllye a legtöbb színházban egymás mellé került. Ennek az ismeretségnek a nyomán Kosztolányiról mint színházi kritikusról kapunk egy „megidézett arcot, szénnel”, de ez a vérbeli színházi ember ezt a képet ecsettel sem tudta volna jobban megfesteni.

Még fiatalabb volt Illés Endre — mindössze tizenhat éves —, amikor mint gimnazista a göcsei gimnázium könyvtárában a régi, részben felvágatlan Nyugat-füzetekben találkozott Csáth Géza novelláival. Ezt a találkozást, mely számára lenyűgöző volt, a *Még egyszer Csáth Gézaról* című

fejezetében írta meg. Mégis, még hány évtizednek kellett eltelnie, amíg a modern magyar próza előfutárának első gyűjteményes kötete megjelent? Illés Endre — amint itt írja is — negyven év után vállalkozott arra, hogy válogatásában *A varázsló halála* címmel közreadja a mélységesen elfeledett tragikus sorús író novelláit. Az elfeledett írások felkutatásának minden kis részletét ebben a kötetben ismét megírta *A varázsló halála* című gyűjteményes kötethez irt bevezetője után, majd ezzel a mondatral fejezte be visszaemlékezéseit:

„Stendhalt igazolta így az utókor. Két nemzedék közönye után ma a legfiatalabbak olvassák Csáth Gézát izgalommal, s ez a legfénylőbb írói diadal.”

És az, hogy szülővárosában, Szabadkán is újjászületett, s ennek hírért a novellás kötet után Csáth Gézaról és Csáth Géza műveiből még három Szabadkán, három Újvidéken és négy Budapesten megjelent kötet viszi tovább a fiatal olvasók felé.

LÉVAY ENDRE

VERS ÉS TANÚSÁG

PILINSZKY JÁNOS *válogatott versei*.
Szépirodalmi—Magvető, Budapest, 1978.

Ha van élmény, amely egy egész költői életművet megszab, Pilinszky János számára ez a második világháború. Pedig személyében nem volt áldozata a megnyíló pokolnak, tanúja volt csupán a fasizmus rémtetteinek. Fiatal költőként előkelő irodalmi folyóiratokban: a Magyar Csillagban, az Ezüstkorban és a Vigiliában mutatkozott be. Mind szorongóbb szívvel figyelte a háborús öldöklésről érkező híreket. 1944 őszén hívták be katonának, pár hónap múlva Németországba került. Ott ismerte meg igazán a fasizmus kegyetlen valóságát és a háború gyilkos természetét. Halálra szánt toglyokat látott és romba dőlő városok-

kat. S midőn a béke első napjaiban megnyíltak a koncentrációs lágerkapui, és fény derült a tömeggyilkosságokra, a gázkamrákra és krematóriumokra, a fiatal költőt véglegesen hatalmába kerítette a borzalom.

Szorongó szívvel élt addig is. Korai költészete igazolja, hogy eredendően boldogtalannak érezte magát. Sőt az egész emberiséget: meggyötört árvának az ég hideg csillagai alatt. A háborús tapasztalat mintha igazolta volna szorongásait. Történelmi botránynak tekintette a háborút, a haláltáborokat. Botránynak, amely bemocskolta az egész emberiséget és beárnyékolta a kétezres éves európai civilizációt. „Auschwitz ma

múzeum — mondja *Ars poetica helyett* című írásában. — Falai közt a múlt — s bizonyos értelemben valamennyiünk múltja — azzal a végzetlen súllyal és igénytelenséggel van jelen már, ami a valóság mindenkori legbensőbb sajátja, s attól, hogy lezárult, csak még valódibb, még érvényesebb." Ami megtörtént, véli, mindörökké visszavonhatatlan. Az emberiség bűnbe esett, és e bűn káiní bélyegét csak a megváltás törölheti el.

Az ember létét és történelmét érintő reménytelenség az egész világra kivetül. Jellemző, hogy Pilinszky János költészetéből szinte hiányzik a természet. Verseinek képi anyagát a csupaszi tárgyi világ, a rideg nagyvárosi környezet, a pusztulásról szőtt látomás adja. Homokban heverő szegek, „plakátmagányban ázó éjjelek”, sívár csontmezők. Lírai hőse magányos és boldogtalan, cél nélkül bolyong vagy mindentől megfosztva áll a semmi előtt. „Így indulok. Szemközt a pusztulással | egy ember lépked hangtalan. | Nincs semmije, árnyéka van. | Meg botja van. Meg rabruhája van” — hangzik a reménytelen önvallomás az *Apokrif* soraiban.

Hol talál oltalmat e végső javából kivetkezett emberi személyiség? Akinek pusztaság létének kívül semmije sincsen, s bizalmát régen elveszítette a mindenség rendje vagy az emberiség haladása iránt. Pilinszky a megváltásban bíz, a végső isteni mozdulatban, amely az idők végeztével rendet visz a világ káoszába és értelmet ad az emberi létnek. Misztikus költő lenne? Inkább istenkereső. A magyar költészet régi hagyományának: Balassi Bálint, Berzsenyi Dániel, Ady Endre és Babits Mihály istenkereső küzdelmeinek folytatója. Egyszersmind folytatója annak a huszadik századi vallásos költészetnek, amelyet Charles Péguy, Paul Claudel és Pierre Emmanuel lírája képvisel. Vallásos költő, anélkül, hogy „hitbuzgalmi” célok szolgálatába állítaná a költészetet. Az istenkérés és a

vallásos hit az ő számára mindennek előtt a világgal és önmagával folytatott szívós küzdelemben kap szerepet. Küzdelemben, amely az emberi lét értelmének és méltóságának viszszerzéséért folyik.

Vallásosságát metafizikus igény és misztikus révület is átszövi. Költészetének mégsem a metafizika és a misztika az igazi területe, hanem a morál. A hogyan éljünk? emberi kérdésére keres választ. Gyakorlati erkölcsöt hirdet, és ennek már nemcsak vallásos szerepe van. A személyes morál tengelyében a szeretet fogalma áll. Pilinszky János az *Evangelium* tanításából meríti az ember-szeretetre alapozott morált. Erre a morálra hivatkozva utasítja el a fasisztust és a háborút. Tolsztoj szeretet-vallásához hasonlóan értelmezi a keresztény tanítást. Hite arra ösztönzi, hogy felelősséget vállaljon az emberiség sorsa iránt, és cselekvő módon gyakorolja a szeretetet. „Ha a »vallásos művésze« mai rendeltetési helye egyáltalán megjelölhető — tesz személyes vallomást —: az egyedül a végletes türelem és testvéri megosztozás posztja lehet.”

A szeretet erkölcsre készíteti arra, hogy vállalja és átélje mindazt a tragédiát, amely a világban tapasztalható. Testvéri részvétellel hajol a szenvedők sorsa fölé. Ha véglegesnek tudja is a magányt, nem tud elzárkózni mások panaszai elől. Költészetének ez a testvéri nyitottság ad különös érzelmi erőt. Sőt feloldást a szorongás terhe alól: valódi katarzist, amely a klasszikus tragédiákhoz hasonlóan pusztító erők küzdelméből születik. Pilinszky János tiszta és tömör művészi rendben ad számot a század, egyáltalán az emberi történelem szörnyű botrányáról: arról, hogy az emberiség miként pusztítja önmagát. Pontosabban, hogy gyilkos erők miként pusztítják az emberiséget. A testvéri részvét, amelyet a szenvedők iránt érez, belső erőforrást jelent. Belőle merít, hogy ne némuljon el, hogy a század tanújaként hallassa költői szavát.

POMOGÁTS BÉLA

MEGJELENT
AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 15. KÖTETE

Jávorfácska

(Félszáz szajáni népmese)

A jugoszláviai magyarság folklórja iránti érdeklődés az utóbbi években örvendetesen föllendült. A szinte már kisebb könyvtárra rúgó szakirodalom azonban főként a balladákkal, a dalokkal és utóbb már a gyermekjátékokkal foglalkozott. A népmesének eddig mostohább sors jutott, pedig minden más műfaji testvérénél régibb, terjedelmesebb, nagyobb közönség előtt hangzik el és előadása önálló egyéniséget kíván: mindig is kevesebb volt a jó mesemondó, mint a kiváló nótafa vagy balladaénekes.

Beszédes Valéria szajáni népmeseegyűjteménye a századforduló körüli nagy gyűjtő, Kálmány Lajos munkáinak folytatása, főleg a kiemelkedő mesemondó, Borbély Mihály meséinek utóéletét nyomozza tovább. Közben megnézi azt is, hogy az elmúlt időszakban hogyan módosult a mesék iránti társadalmi érdeklődés, erre hogyan reagáltak a jó mesemondók és ennek érdekében a szövegeken milyen változtatásokat végeztek. Ezek a vizsgálatok különösen tanulságosak és nemzetközi viszonylatban is jelentősek.

A Szajánban gyűjtött hetvennégy meséből az ötven szebbet közli a kötet. A bevezető rámutat a szajáni mesekincs nemzetközi jelentőségére, az utószó pedig megadja a teljes társadalmi hátteret; bemutatja a mese életét, a mesemondó egyéniségeket, majd a változás-vizsgálatok keretén belül a műfaji összetétel, a mesei szerkezet és stílus kérdéseivel foglalkozik.

Egy kis falu, jelen esetben Szaján, újkori mesekincsében is nemzeti—nemzetközi, egyéni—közösségi, hagyományos—új látszólag ellentétpárja szépen és szervesen ötvöződik.

A jugoszláviai magyar népmesekiadványok — így a *Sárkányölő ikertestvérek*, a *Pingált szobák* és a *Jugoszláviai magyar népmesék* — mellé most a *Jávorfácska* is felsorakozik.

A 172 oldalas, tetszetős külalakú könyv előfizetési ára 60, bolti ára pedig 80 dinár. Megrendelhető a Veljko Vlahović Munkásegyetemen (24000 Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15), vagy pedig a Forum szabadkai könyvesboltjában (Boris Kidrič u. 8.) vásárolható meg.

MEGJELENT
AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 16. KÖTETE

CSÁTH GÉZA—HAVAS EMIL—MUNK ARTÚR

A repülő Vuclidol

(regény)

A század eleji Szabadka életének nagy szenzációja volt az az esemény, amelyről ez a regény szól. Városunk fia, Szárits János 1910-ben maga készítette repülőn föl szállt. A repülés akkori fázisában ez, ha úttörőnek nem is, de nagy teljesítménynek számított. Szabadka becsvágta, hogy országos híre jusson — kétes értékű szenzációi után — e repülés révén megvalósulni látszott. Az esemény föl kavarta a közvéleményt, a város vezetőit, s természetesen az itt élő írókat is élénken foglalkoztatta.

Még az előkészületek idején, 1906-ban tett közzé erről az ügyről a Bácskai Hírlap egy folytatásos regényt. A téma érdekessége mellett külön furcsasága volt e publikációnak, hogy három szerző: Csáth Géza, Havas Emil és Munk Artúr jegyezte vezetéknevének kezdőbetűjével. Időbe telt, míg — több kutató egymást segítő munkája révén — a torzóban maradt regény teljes szövege előkerült, s fény derült a szerzők kilétére is.

E kötetben tehát ezt a regényt veheti kézbe az olvasó. Figyelmét bizonyára honorálni fogja. Szereplői a kor ismert alakjai, s a történet annyira eleven és fordulatos, hogy a mai olvasó figyelmét is leköti. De túl az olvasmányosságon, szerzőire, irodalmunk előtörténetére nézve is tanulságos mű. Kivált a szemlélet miatt, amellyel a város fiatal írójelöltjei a provincializmusból való kitörés szabadkai erőfeszítéseit, saját közegüket nézték.

A 76 oldalas, nagy formátú, Oláh Sándor rajzaival illusztrált és Dér Zoltán utószavával megjelent posztumusz regény előfizetési ára 40, bolti ára pedig 50 dinár. Megrendelhető a Veljko Vlahović Munkásegyetemen (24000 Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15), vagy pedig a Forum szabadkai könyvesboltjában (Boris Kidrič u. 8.) vásárolható meg.